



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK



MÅNEDSSKRIFT



Erik Moltke: Et makabert runebrev

H. V. Gregersen: Det slesvigske bispegods på Åbenrå-egnen

Skolestatistik nord og syd for grænsen

Bjørn Svendsen: Scavenius og Sønderjylland

Jens Kristensen: Dansk lærer i Øster Løgum (afsluttet)

Chr. Stenz: Folketingsvalget

Boganmeldelser

Grænselandsdagbog

DECEMBER

12 · 1973

49. ÅRGANG

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland som selvstændig publikation, koster 30,- kroner årlig i abonnement (incl. MOMS og forsendelse). Abonnementet og enkeltnumre (3,75 kroner stykket, særnumre beregnes der

dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, telefon (04) 62 46 83, eller på redaktionens adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, telefon (04) 52 17 37. Prøvenumre tilsendes gerne og gratis.

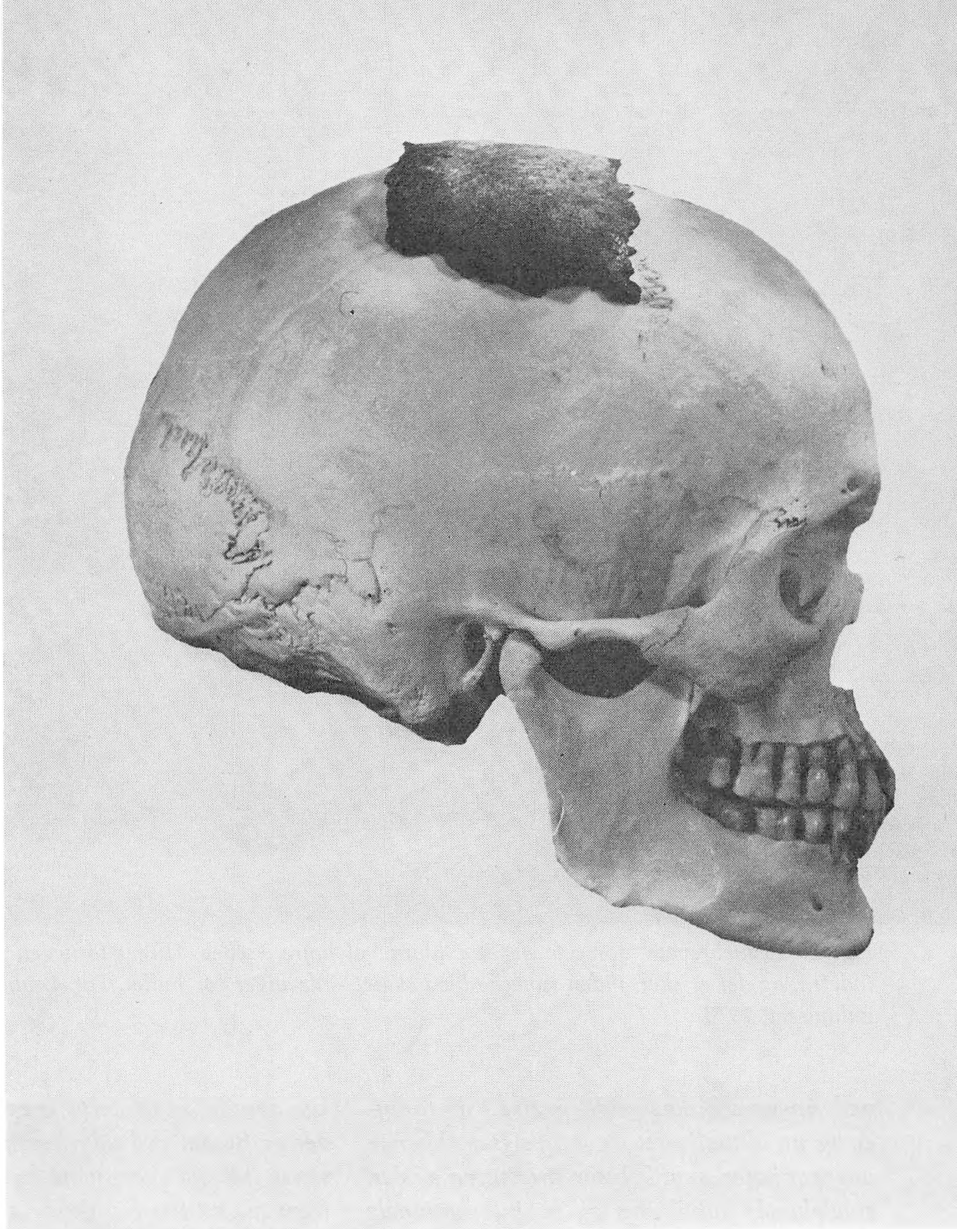


Fig. 1. Således har »runebrevet« siddet i kraniet. Fot. J. V. Holm, Anthropologisk Laboratorium.

Et makabert runebrev

AF ERIK MOLTKE

Det er et omstridt spørgsmål, om Ribe i ældre tid hørte til Sønderjylland – Ribedialekten er i alt fald sønderjysk – eller om byen

altid har hørt til Nørrejylland, men der er en sammenhæng mellem vikingetidens Ribe og vikingetidens Hedeby, markeret allerede

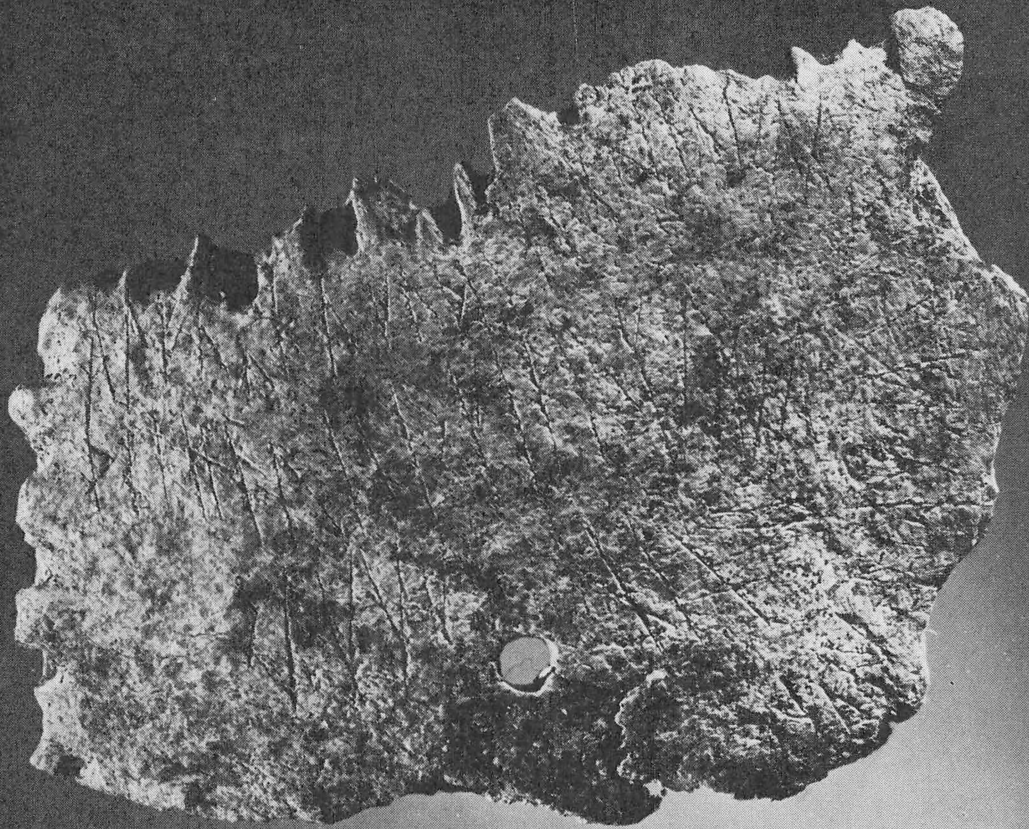


Fig. 2. »Runebrevet«, forreste venstre hjørne af højre isseben. Hullet fornedet i knoglen er boret indefra, og det er sket, inden runerne blev skåret – de viger for hullet. Fot. Lennart Larsen, Nationalmuseet, 1973.

ved Ansgars kirkegrundlæggelse i de to byer og nu aktualiseret af de opsigtsvækkende udgravninger, som belyser strukturen og den sideløbende udvikling af to internationale bycentre beliggende med kun 100 km's luftafstand imellem sig.

Det er på denne baggrund, at dr. phil. Erik Moltkes forsøg på at tyde det »runebrev«, som i sommer blev fundet ved udgravningerne i Ribe, bringes her.

Den endelige udlægning står stadig åben – er det et brev, der er fundet, eller måske en troldformel, en galdr? Spørgsmålene kan ikke besvares med den viden, vi har i dag, men læseren, der vil følge videnskabsmanden på færdten blandt allerede kendte runetekster, vil opdage, at der blandt andet træk-

kes paralleller til de to træpinde med runer, der er fundet ved udgravningerne i Hedeby. Disse tekster har man heller ikke fundet frem til en tilfredsstillende oversættelse af.

Antikvar Mogens Bencard, Ribe, der leder udgravningerne af det gamle Ribe, gør sluttelig rede for fundomstændighederne af runebrevet.

Torsdag den 24. juli var en af disse varme sommerdage, hvor man ikke har energi til noget som helst. Jeg hvilede i en af de små haver i Klostergade i Ribe, da Aage Andersen, registrator ved Den antikvariske samling og ven af huset, nærmede sig med en flad, buet genstand, en knogle fra udgravningen under Kunstmuseet. Endnu døsigt

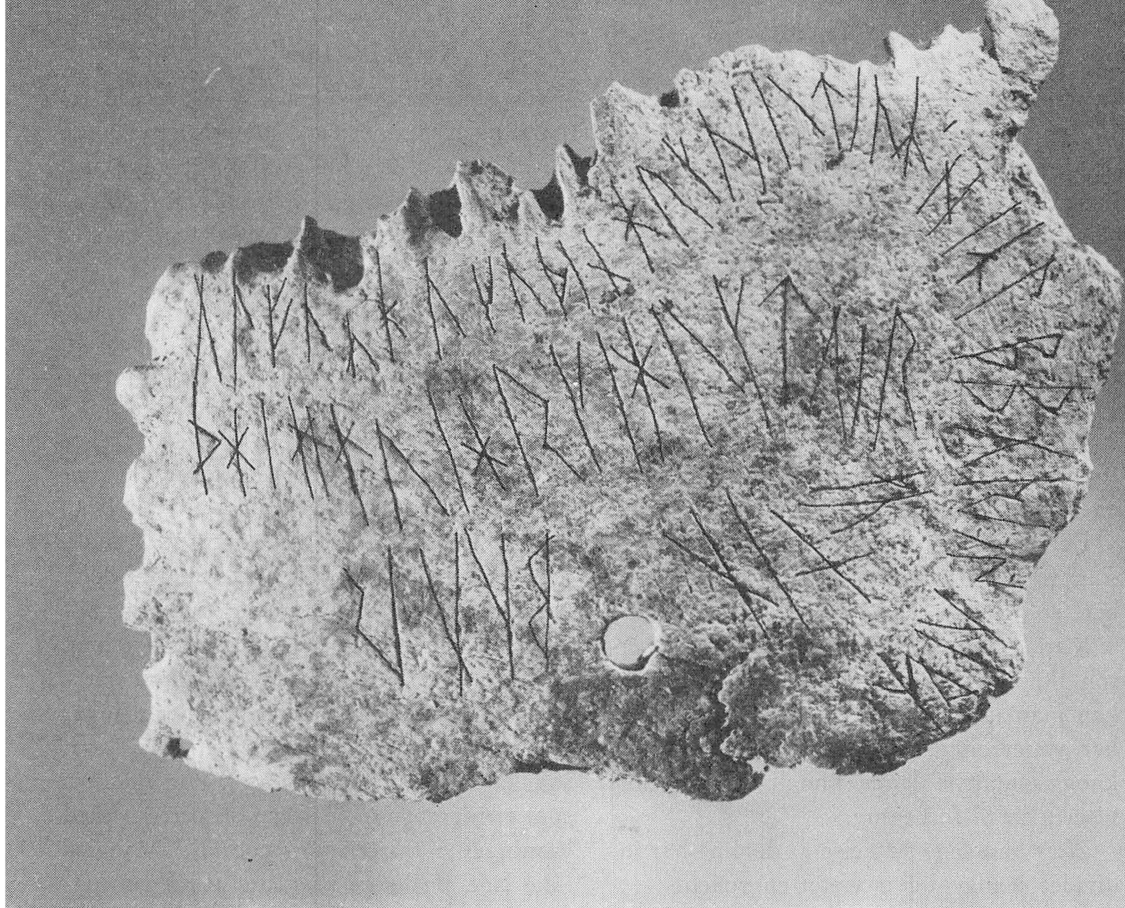


Fig. 3. »Runebrevet«. Runerne er optrukket på fotografiet. Bemærk de skødesløse former, bista-vøene krydser tit hovedstavene og krydset i A-runen står næsten altid ved siden af hovedstaven; m-runen, den fjerde i linje 2, er blot to lodrette streger med et kryds imellem.

hørte jeg ham sige: »Kan De fortælle mig, om disse ridser kan være runer?« I et Nu var jeg lysvågen, tog genstanden og – HVAD! – »Det er jo noget af en hjerne-skall!« – – –

Der var et lille, rundt hul i skallen, og oversiden var tæt besat med ridser, der hurtigt viste sig at være runer, endnu ikke helt rensat for udgravningens faste pulverskidt.

Er det underligt, at – uforberedt som jeg var på denne chokerende oplevelse – tankerne begyndte at svirre? Havde de gamle ripensere skalperet deres fjender, ristet runer i skallen og dernæst aflivet dem med et spydstik eller, efter hullet at dømmes, med et VRIDBOR?

Eller var hullet af senere dato og et bærehul for en makaber amulet?

En nærmere undersøgelse gjorde det klart, at hullet virkelig var boret – men indefra. Nu kunne selv jeg se, at døden måtte være indtruffet længe før runeristningen, og at der var tale om et ældre skelet, som man havde berøvet et stykke af dets hovedskal til dette særlige øjemed. Det fortæller selve indskriften også. Som man ser af fig. 3, er den tilpasset netop dette stykke hjerneskal, linjerne drejer med kanterne, og hvad mere er: runerne tager endda hensyn til hullet. Det må derfor være boret, før runerne blev ristet.

For at få det af- eller bekræftet fra sag-

kyndig side, gav jeg knoglen til chefen for Universitetets antropologiske Laboratorium, overlæge *Jørgen Balslev Jørgensen*, og hans svar af 13. september 73, ledsaget af fine farvetransparenter samt fotografier optaget af laboratoriets konservator, J. V. Holm, der på den smukkeste og mest pædagogiske måde illustrerer stykkets plads i kraniet, lyder:

»Fundet består af en ca. 10×6 cm stor, flad knogle. Såvel strukturen som knoglens form viser utvetydigt, at det drejer sig om en menneskeknogle.

Det er muligt éntydigt at bestemme den som forreste venstre hjørne af højre isseben (se fig. 1).

Man kan intet sige om kønnet af den person, knoglen stammer fra, og om alderen kan man kun sige, at det i hvert fald ikke har været en gammel (over 60 år), – idet knoglesømmene langs knoglens kant ikke viser tegn til forbening.

Efter knoglens tykkelse at dømme har individet sandsynligvis været en voxen.

Ud over de indristede runer og hullet i midten er der intet abnormt ved knoglen.

Knoglens kanter, især hvor de er uregelmæssige på grund af kraniesømme, er afglattede som tegn på, at de har været udsat for et vist slid, efter at knoglen er isoleret fra resten af kraniet.

Hullet i midten viser ingen tegn på vital reaktion og må derfor formodes at være frembragt efter døden.

Hvis knoglen har ligget i fugtig jord kan en almindelig kraftig kniv godt frembringe furer i kraniet som de fundne runer.«

Sign. J. Balslev Jørgensen

Med hensyn til bemærkningen om kantslid, er det værd at fastslå, at runerne ikke viser tegn på slid; tværtimod, de ser ud, som kunne de være ristet i går.

Inden knoglen konserveredes på Nationalmuseet af *Gerda Møller*, var der taget talrige fotografier af den både i farve og i sort-

hvidt; ligeledes tog *Gerda Møller* nogle afstøbninger af runesiden. Fotografierne beror nu dels i den Moltke-Jacobsenske runesamling i Nationalmuseet, dels i Ribes Antikvariske Samling, hvor også originalen befinder sig.

Indskriften (jfr. fig. 2–3) lyder:
ulfuraukuþinaukhutiur ' hialbbur(i)s ' uifr
þaimauiarkiauptur / kunig [hul] buur

Runerne, der er ristet uden pedantisk akkuratess – krydset i * (= Λ) står de fleste gange ved siden af hovedstaven, og tit er det knap nok et kryds, M (= m) er blot to hovedstave med et ret tilfældigt kryds imellem –, står sikkert og klart; kun ved det i parentes satte i er der noget mudder: mellem i'et og det følgende s ses en let buet linje, der ikke har fuld højde og virker mærkelig tilfældig, se fig. 6. Jeg regner den for et smut af kniven. *Skal* den endelig læses som en rune, kan den sikkert kun opfattes som et i, næppe u. Man må altså regne med læsningerne ris, riis, næppe rus. Man må ikke lade sig lokke på glatis af, at rus naturligvis ville være lettere at komme om ved rent tolkningsmæssigt (*hross* = hest).

Runerne, fra 4,5–9 mm høje, er i skallens nuværende tilstand vanskelige at læse uden forstørrelsesglas eller lup. Ved den her givne læsning er også et mikroskop benyttet. Læsningen begynder i øverste linje til venstre og følger kanten indtil det sidste ord uifr. Næste linjes begyndelse er atter helt til venstre under den første og ender med tuir; derefter drejer runerne således, at ku står vinkelret på hovedstavene i tuir, og de sidste syv runer står på hovedet i forhold til de to første linjer.

Der er kun to skilletegn – resten af runerne er skrevet i ét, så det ikke umiddelbart ses, hvor et ord ender og det næste begynder. Dette er en ganske normal skrivemåde i urnordisk og ældre vikingetid (hvortil vor indskrift hører); endnu på den store Jellingsten er der to hele grupper ord uden skilletegn imellem, skønt skilletegn mellem hvert

ord ellers på det tidspunkt må kaldes normalt.

De runer, der er gengivet med store bogstaver, er (bortset fra \mathfrak{R})¹ former, som ikke tilhører det normale vikingetidsalfabet (futharken kaldes det efter de første sex runer); de er levninger fra den 24tegn futhark, der brugtes i urnordisk tid (fra ca. 0 – ca. 700).

Det er tilstedeværelsen af disse »levnede« runer, der gør, at man på runologisk grundlag tør datere indskriften til ca. 800, en datering som falder godt sammen med *Mogens Bencards* arkæologiske tidsfæstelse (s. 392). Runerne \mathfrak{A} = Λ (således omskrives denne overgangsrune til latinsk bogstav), \mathfrak{H} = h og \mathfrak{M} = m findes på flere af vore ældre runesten (Snoldelev, Helnæs, Flemløse osv.); men Ribeskallen giver det eneste eksempel på bevarelsen af den gamle g -rune \mathfrak{X} , ligesom den blekingske Sölvesborgsten er ene om at holde den gamle w -rune \mathfrak{P} i hævd. På Ribeskallen udtrykkes w med u -runen.

Inden man går i gang med at skille de enkelte ord ud af de sammenhængende runerækker, er der et par ting, man må gøre sig klart. Sproget i vore ældste vikingetidsindskrifter er rent *olddansk* (oldnordisk), dog med enkelte levninger fra urnordisk. De vigtigste lydovergange, der omskabte urnordisk – de lange ords sprog – til oldnordisk var *synkopen*, den kolossale sammentrækning af ordene, der kunne gøre et femstavel-sesord til et étstavelses, og som fx. gør, at guldhornets *hlewa-gastir* bliver til (H)*legæstr*, endvidere *omlyd* (i-omlyden ses i *gæst*, hvor det urnordiske a er blevet til æ under påvirkning af det forsvundne i i endelsen), samt *brydning*, hvor fx. *helpan* bliver til *hialpa*.

Også Ribeskallens sprog er rent olddansk. Det første navn *Ulfur* har dog bevaret sin

grund- eller stammevokal; u 'et i sidste stavelse viser, at ordet er en u -stamme, og det er derfor ikke vort 'ulv', der hedder *wul(a)-far* på urnordisk og er en a -stamme; men *Ulfur* kan sammenstilles med *aniwulufu*, der står på en triens (mønt) i British museum². I alt fald viser formen *ulfur*, at w er faldet bort i forlyd foran u .

I løbet af vikingetiden opstår den lydovergang, der kaldes monoftongering, det vil sige, at diftong (tvelyd) bliver til monoftong (enkeltlyd). De ældste runeindskrifter skrev *raisþi stæin* og betegnede dermed en udtale omtrent som *ræisþi stæin*, og den skrivemåde beholdt man langt ned i tiden, en rum tid efter at monoftongeringen havde sejret og havde givet anledning til skrivemåden *risþi stin* = *resþi sten* (langt e , og $\mathfrak{þ}$ med udtale som th i engelsk *that*). Det tidligste eksempel på denne skrivemåde findes på den sjællandske Gørlevsten, der sædvanligvis dateres til o. 900. Det tidligste eksempel på monoftongering af *au* til \emptyset giver den lille Jellingsten (som Gorm satte over Thyre) med *þusi* = *þøsi*. Og så møder vi det ikke særlig mærkelige, men tankevækkende fænomen, at den store Jellingsten (som Harald satte over Gorm og Thyre) har beholdt den gamle diftongiske skrivemåde *þausi*. Men vi skriver jo stadigvæk *havde* og *sagde*, skønt det er over 100 år siden udtalen *hade* og *sae* blev gængs.

Omkring 900 tør man da på grund af Gørlevstens indskrift sige, at monoftongeringen af $ai > \text{æi} > ei$ var skredet så langt frem i en nærmere begrænset sjællandsk egn, at risteren fandt det forsvarligt at ud-

1. Med \mathfrak{R} betegnes den r -lyd (en ganelyd), der er opstået af ældre z – i modsætning til tungespids- r , der betegnes med et lille r .

2. Den norske runolog Ingrid Sanness Johnsen har henledt min opmærksomhed på denne indskrift.

Afbildet hos George Stephens: *Old Northern Runic Monuments* III, 236. I indskriften har w fuld bælg, således at den også kan læses $\mathfrak{þ}$, og f har kun én bistav.

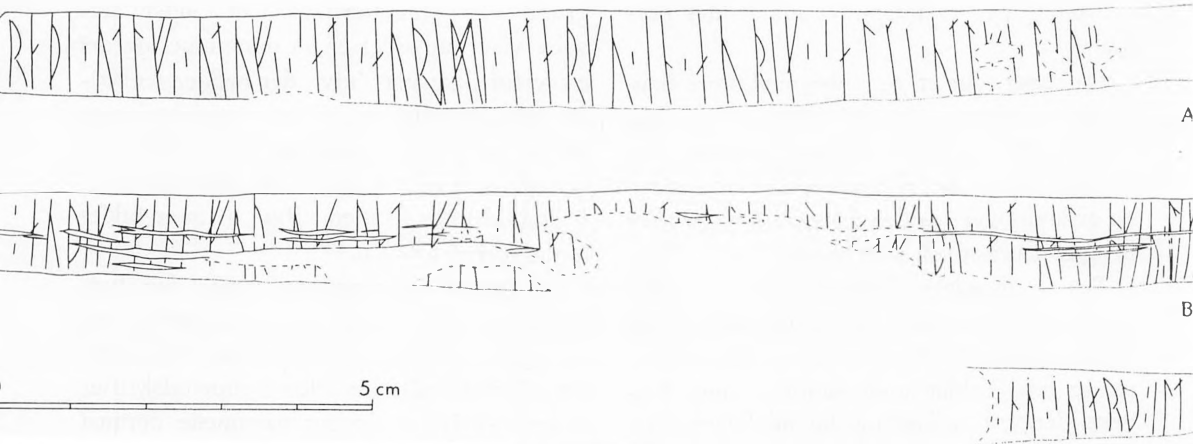


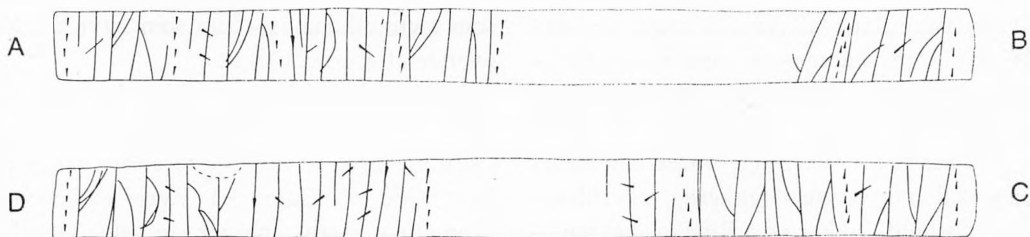
Fig. 4-5. De to runekævlere fra udgravningerne i Hedeby. Begge indskrifter er ristet med de såkaldte svensk-norske runer; heraf fremgår, at der var svenske (handels)mænd i Hedeby omkring år 800 – eller, hvis man vil slutte meget dristigt, at det svenskevælde i Hedeby, som blandt andet Adam af Bremen taler om, og som Vedelspangrunestenenes (den ene også med svensk-norske runer) kong Gnupa og kong Sigtryg vidner om, allerede eksisterede på det tidspunkt. –

De to indskrifter, der her gengives med Aslak Liestøls læsning og tegninger er hovedbrud af første klasse.

Indskriften side 383, der begynder med det uforståelige safuR, er ristet med løn- eller systemruner; det fremgår blandt andet af runeforbindelsen kl, og risteren har været så elskværdig at anbringe runealfabetet på pinden, underforstået: Heri findes nøglen til systemet!

trykke lyden i de to nævnte ord med i-runen. Men tør vi tro, at monoftongeringen var indtruffet på Ribeegnen 100 år før? Selv om vore sydlige naboer, saxerne havde indført den eller var ved at indføre den? Næppe, næppe, næppe. Men det fører med sig, at man ikke tør antage, at fx. ordet ris skal være kommet af *rais*, eller at *tuir* længere nede i indskriften kan have noget med olddansk *twæir*, to, at gøre. Desuden ser vi bevaret diftong i auk = og, og i þaim (dativ af det demonstrative pronomen *sa* = den); det siger dog ikke så meget med disse stavemåder, fordi de kan være udtryk for konservatisme (som Jellingstenens þausi). Men der er derfor heller ingen mulighed for at antage monoftongering i indskriftens andet navn, skrevet uþin (og hævde, at det skulle være kommet af *Auþin*); efter det foreliggende kan uþin kun læses *uþin*, *oþin* eller *yþin*, og det vil faktisk sige *Oþin*.

For at vende tilbage til ris, der på grund af dets stilling efter hialbbu må være navnet på den eller det, som skal hjælpes, kan grundformen altså ikke være noget med *rais*-; derimod er det ikke til at vide, om indskriften har tabt et *h* foran *r*'et, således at en lidt ældre form ville være *hris*- (og det samme gælder, hvis man, hvad der som nævnt ikke er videre sandsynligt, læser *rus hross*). Vore ældste runesten, der må være nogenlunde samtidige med Ribeknøglen, viser nemlig vaklen i brugen af *h* foran *r*; således skriver fx. Snoldelevstenen ruhalts for hrualts = (H)roalds, og Helnæsstenen har rhuulfr for hruulfr = *Hroulf*, Rolf. Under tolkningen af Ribeindskriften må man derfor operere både med formen *hris* og *ris*. En vaklen finder vi hos vor runemester i brugen af runen *r*. Normalt regner man med, at *r* går over til *r* efter tandlyd (*t*, *þ* osv.) o. 900 eller kort derefter. Det sy-



På den anden pind læser Liestøl enten et brev, der handler om et skjold, et odderskind og et dårligt sværd, eller – hvis *suiarþ* betegner den mandlige »forskel« – en nid-indskrift ej blottet for ob-skønitet. Selv læser jeg forsøgsvis første linje, hvor jeg forstår de tre udsagnsord som nutids ønskemåde, således: Oddulf skal råde (dvs. bestemme, træffe afgørelsen), og han skal sende bud til Aurik (Eyrik) i Tarka (Targa); men Aurik skal salte eller solde utur for Oddulf. Hvor Tarka ligger, véd jeg ikke, og utur – hvem kan klare det? – Om resten af indskriften er mine tanker for vilde til offentliggørelse; men der kan ikke være tvivl om, at Liestøl har ret i sin oversættelse af *suiarþ* ilt ved 'et dårligt sværd'. – Men det er først og fremmest disse to pinde, der for sprogforskerne bør danne baggrund for indskriften på hjerneskalen fra Ribe, og rent alfabethistorisk, det vil sige i problemet om det yngre runealfabets opkomst, vil disse tre indskrifter være uløseligt knyttet sammen.

nes da ganske i sin orden, at indskriften har *uiþr* = imod; det pinlige er blot, at dette ord ikke har oprindeligt *r*, men *r*. Det vil sige, at risteren ikke har gjort forskel på de to *r*-lyde efter *þ*; hvis man ikke bare regner med, at han har været et sjuskehoved – og hvorfor skulle man det? – kan skrivemåden *uiþr* kun tages som tegn på, at de to *r*-lyde var faldet sammen efter tandlyd i risterens udtale.

Endelig må man være opmærksom på, at her ikke er tale om en højtidelig (professionel) mindeskrift på en rejst runesten, men om en flygtigt – det fremgår af runeformerne – nedridset meddelelse på et benstykke.

Under udgravningerne i Hedeby er der fremkommet to træpinde eller stave med runeindskrift³. I deres næsten totale uforståelighed danner de en fortræffelig baggrund for vor benindskrift. De kommer derfor her ved siden af i Aslak Liestøls omskrivning til latinske bogstaver:

3. Jfr. Aslak Liestøl: Runenstäbe aus Haithabu-Hedeby i *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu*, Bericht 6, 1973, p. 96–119.

Den ene:

Side A:

raþi . utlfr . utufr . sati . auriki . itarku .
in . aurik . salti . utlfi . utur

Side B:

auþikr . biān . fur . uk . þat . fu : suiarþ
: ?ilt . ul???li : kafipu : at : ualr . akiu :
likr :

Side C:

. . . : nu : suiarþ : ilt

Den anden:

Side A:

safur : safu : hiþini : fiui :

Side B:

faki : kl

Side C:

kuka : kuikui : saar

Side D:

fuþarkhniastbmlr (runealfabetet)

Min eneste kommentar her til disse to indskrifter, som Liestøl ikke vover at give en sammenhængende tolkning af – det forstår man godt – er, at navnet *Utlfr* (el. *Oddulf*) i den første indskrift er stavet på to forskellige måder: *utlfr*, *utufr* og *utlfi* (den sidste form sikkert dativ), og at *auriki* (med Liest-

øl) må være dativ af *Aurikr*, mens det næste aurik må antages at være nominativ – uden nominativsændelse (r). Det er muligvis en forglemmelse, men måske en forglemmelse der har rod i talesproget? Det kan være, man skal have dette i tankerne, når tilsvarende forhold dukker op i Ribeindskriften. – Ved Lis Jacobsens disputats spurgte P. K. Thorsen, vor store dialektforsker, doktoranden om, hvordan hun troede, Thyre havde sagt godmorgen til Gorm den gamle. Lis Jacobsen svarede, at hun sikkert havde sagt »Goþan dag, Herra min.« »Nej,« sagde Thorsen, »hun har såmænd bare sagt: »Godaw Gorm«. Dette er vist ikke mere god latin på bjerget, og der er nok også lidt grums i det. MEN det bør dog stadig vække til eftertanke.

Vi er nu rustet til at tage fat på tolkningen af vort rune-brev. Første linje giver sig helt af sig selv; vi får hjælp af de to auk'er og af *hialbbu* og udskiller: *Ulfur og Odin og Hydyr hjælp Ris imod . . .*

Men allerede denne enkle oversættelse – og der er skam ikke andre muligheder – kan give filologerne kuldegysninger – og det bliver endnu værre længere hen! For det første kender man ikke navnene *Ulfur*, *Hydyr* og *Ris*, for det andet skulle *Ris* stå i dativ, styret af hjælpe, og altså ende på *-i* (det er en neutral *a*-stamme) – men 'hjelpe' kan også styre akkusativ, og så savner man ikke nogen endelse –; for det tredje er den »brudte« form *hialpu* (det skulle efter grammatikken hedde *hulpu*) ikke kendt i dansk skriftsprog før langt, langt senere. Endelig fremgår det af ordbøger og alskens litteratur, at *Odin* næppe i vikingetiden er brugt

som menneskenavn – kun som navn på den øverste af aserne, *Odin*⁴.

Hvis Ribeindskriften ikke beviser det modsatte, vil denne opfattelse af navnet *Odin* medføre, at også de to andre navne på hver side af *Odin* må være gudenavne, skønt man straks spørger sig selv: Hvorfor er *Odin*, der o. 800 må antages at være hovedguden, ikke nævnt først (eller sidst)?

Hvad de to andre navne angår, enten de nu er gude- eller menneskenavne, så er, som ovenfor vist, *Ulfur* kendt som navneled, og *hutiur*, omskrevet *Hydyr*, *-diur* (*u*-runen kan også betegne *o* og *ø*) er lige så normalt. Det er desuden gennemskueligt og let at forklare: første led *hu-* kan være urnordisk *hiwi-* med kort eller langt *i* (vi kender et urnordisk navn *Hiwigar* på norsk runesten); har det kort *i*, betyder det noget med uld, er stamme-*i*'et langt, betyder det noget med familie, husstand; det er det, der for eksempel indgår i ordet *hybel*. *tiur* er den normale skrivemåde både i olddansk og gammel-dansk (middelalderdansk) for et 'dyr'. Således eksempelvis runeindskriften under et relief af *Samson* og løven på en kvader i Ørsted kirke på Fyn. Den lyder (delvis oversat): *Eskil i Gård skar Samson, han dræbte tiur, d. e. dyret, nemlig den afbildede løve*. Det tredje navn betyder altså ulddyr eller husdyr. Begge betegnelser er lige gode (højdyr synes mig mindre sandsynligt)⁵, og i begge tilfælde må det dreje sig om oprindelige tilnavne.

Hvad den brudte form *hialpu* angår, så kan den ikke, hvor overraskende den end må være, bortforklares. Den er der ganske simpelt.

4. I brev til mig skriver Niels Lukman: »... Starkads påståede far *Storverk* (Saxo *Storwerkus*, 1931, p. 151; Gautreks saga *Stórvirk*; Heiðreks sagas U-redaktion, skrevet kort før 1647 *Storuirkur*; Pul. IV b 4 (= SnE 1931 p. 195) *Storverkr*, jættenavn) ...

som personnavn kendes det vist ellers ikke. Tyske digte i 1200-tallet har en *Starcher(e)*.«

5. Harry Andersen foreslår (i brev) *ho-* af **hor*, høj.

Mens det i den hidtil behandlede del af indskriften var let at adskille de enkelte ord, begynder vanskelighederne nu at tårne sig op: skal man læse þAIM eller þAIMA, dativ af henholdsvis *sa* og *sja*, þessi, påpegende pronominer = den(ne)? Læses der þAIM, bliver det næste ord AUIARKI, hvor IA står for æ, altså *Awærki*, dativ af et navn *Awærkir* (ia-stamme), der kan sammenstilles med navnet på Starkads (Stærkodders) fader, *Storwærki(r)*⁶, men forleddet A- (skrevet med den unasalerede a-rune) er vanskeligt at klare.

Læses der þAIMA, bliver det efterfølgende ord *wærki*, der da kun kan opfattes som dativ singularis af *wærkr* (smerte, fx. i tandværk), en maskulin ja-stamme med bevaret dativendelse. Dette drejer indskriften over i amuletagtig retning, og man må derfor vente at finde en smerte- eller sygdomsbetegnelse efter det følgende AUK. Her står tUIR, en ordforbindelse det er meget vanskeligt at få mening i (*tvær* og *to* og *tve* osv. begynder nemlig på denne tid med þ, th). Tager vi det følgende k med, kommer der et velkendt ord frem, idet tUIRK kan være akkusativ sing. af *dwærgr*, en *dværg*. Dette ord kan næppe opfattes som en sygdom, hvorimod det er et velkendt mandnavn. Men det fører med sig, at man bliver nødt til at læse det foregående ikke som þAIMA *wærki auk*, men som þAIM *Awærki auk Dwærg*, en normal oldnordisk udtryksmåde, når der er tale om to eller flere; men det er unormalt, at *Dwærg* er endelsesløst, skønt

det er sideordnet med det dativsbøjede *Awærki*.

Jeg lader det foreløbig blive herved, fordi jeg ikke læser *Dwærg*, eftersom det da ser ud til at være plat umuligt at få mening i slutningen på indskriften: unic-buur. Hvis man derimod læser tUIRKUN, får man et navn frem med en endelse, der ikke savner paralleller (mens tUIR- stadig forbliver uforklaret). Da runen t kan gengive t og d, i kan betyde i, e og æ, mens det sidste u kan stå for u, o eller y, er der nok af former at vælge imellem. Sammensætninger med -gunnr (kamp) er ret almindelige; men det er som regel kvindenavne. Læst med k bliver sidsteled til -kunnr, kyndig. Fra den skånske Simrissten nr. 2 kendes navnet *Forkun*, stavet furkun i akkusativ. Om læsemåden *kyn* = slægt, slags, (vid)under skal inddrages blandt mulighederne, er måske tvivlsomt. Men ligegyldigt hvilket sidsteled vi vælger, gælder det for *Dwergun*, *Twerkun* og så videre ligesom for det ovenfor nævnte *Dwærg*, at det mangler bøjningsendelse, skønt det står sideordnet med *Awærki*, og det samme gælder også det følgende icbuur, som jeg kun kan få mening i, dersom det opfattes som tilnavn til *Twerkun*. Efter sin stavemåde kan icbuur læses *Egbur* (-bor), *Eggbur*, *Igbur* og *Ingbur*; det må henstilles som usikkert, om dobbelt-skrivningen af u-runen i buur har nogen betydning; men læsninger som *bo-ur*, *bu-or* synes ikke særlig meningsgivende. Hvis man blandt de mange muligheder ville slå ned på læsningen *Eggbor*, kunne man sammenstille dette navn med en kenning for 'kriger' i en islandsk saga: *Oddborr* (egentlig od-træ); *egg-* skulle da betyde æggen på et sværd. Her må først bemærkes, at i danske stenindskrifter er der ikke sikre eksempler på, at u-runen kan betegne o, å. Hvis parallellismen i øvrigt forekommer lidt søgt, kan man henvise til, at man for et navn som *Hornbori* på den sjællandske Høje Tåstrup sten må ty til *dværgenes* verden for at finde pa-

6. I tilslutning til den s. 386 nævnte diskussion har Niels Lukman henvist til »det sted hos Saxo, hvor han fortæller om gruppen Ollerus, Othin og Hother/Høther, der en tid skulle have opholdt sig i Højer i det sønderjyske, syd for Ribe (1931 s. 67-74).« »I Snorres Edda er Høðr en gud (som Balder), og i Saxos udformning er Høther i konstellation med Balder, Odin, Thor og Oller.« – Det er dog vanskeligt at få disse navne indpasset i Ribeindskriften.

raller, ligesom navne fra den højere mytiske verden må inddrages for at finde analogier til for eksempel *Tweggi*.

Der er imidlertid så mange tolkningsmuligheder inden for de ovenfor opregnede læsemåder, at man nok gør rigtigst i ikke at lægge sig fast på en bestemt navneform, før der er fundet gode betydninger og paralleller til de enkelte led.

Gør man nu resultatet af disse anstrengelser op, konstaterer man:

1) Indskriften har seks navne som bortset fra Odin, der kun kendes som gudenavn, er ukendte i vort hidtil overleverede navneforråd: *ulfur*, *hutiur*, (*H*)*ris*, *Auiarki*(*R*), *tuirkun*(*R*) og tilnavnet *igbuur*.

2) Tre af disse navne, (*H*)*ris*, *tuirkun* og *igbuur* savner bøjningsendelse, skønt de to sidste er sideordnede med det dativsbøjede *AwærkiR* (*Auiarki*).

3) Formen *hialpu* (for *hulpu*) er først kendt i dansk århundreder senere.

Af disse mærkværdigheder er der allerede taget stilling til navnene *Ulfur* og *Hydyr* (*diur*); det eneste mærkelige ved dem er, at vi ikke før har set dem. Men der er så mange andre navne i vore runeindskrifter, der er unica. I Danmarks gamle Personnavne er der en hyppigt tilbagevendende sætning: Navnet mangler i gammelnordisk, men navneleddene er velkendte.

Hvis *ri*(*i*)*s* forstås som *Hris*, må det svare til vestnordisk *hris*, neutrum, der betyder krat, gren. Det kendes fra senere tid som tilnavn, og er vel ikke mere usædvanligt end navnet på guldhornsmesteren Lægæsts fader, der hed Holt = skov. Måske er det det ord, der indgår i det utolkede navn *risbiik* på den jyske Gyllingsten? Hvis *hjalpa* (som det styres af) styrer akkusativ (så plejer det at betyde 'frelse'), er den ristede form grammatisk korrekt.

AwærkiR kan ikke volde betænkeligheder som navn, når vi har Stærkodders fader som parallel.

Navnene og navneforbindelsen *Twerkun*

Egbor kan kun betragtes som en nødløsning, indtil andre giver en bedre tolkning af de sidste runer. MEN man må ikke skyde sig ind under, at der her er gået kludder i det for runeristeren. Der er ikke noget, der antyder, at vi ikke har en endog meget habil runerister for os, en mand der skærer hurtigt og nonchalant, og når begyndelsen er så klar syntaktisk set og umiddelbart forståelig, må man have lov at gå ud fra, at hvis slutningen ikke straks er indlysende for nutidens forsker, er det snarere ham end indskriften, der er noget i vejen med.

Hjerneskal-indskriften er os en lære om, hvor fjernt vi står 7–800-årenes tankesæt og udtryksmåde. Men det er jo ikke blot den, men også de to Hedeby-pinde, vi står hjælpeløse overfor. Og hvad med den grønlandske Narssaqind og staven fra Hemdrup?? Ja, vi kan også gå til stenindskrifterne. Netop blandt overgangsstenene er der tre, der lader forskeren ynkeligt i stikken, de svenske fra Noleby og Sparlösa og den norske fra Eggjum. Lad os erkende vor uvidenhed og ikke bortforklare den.

Den 5. oktober 1973 forelagde jeg på opfordring indskriften i *Dansk selskab for oldtid og middelalder*, et selskab af unge, levende videnskabsmænd, der – det tør man sige uden at smigre – blandt andet rummer blomsten af dansk filologisk videnskab. Herimellem tre professorer, der alle i særlig grad har specialiseret sig i person- og stednavne.

Det blev en morsom og frugtbar diskussion; men det var hårde ord, der blev sagt om fænomenet, inden jeg havde fremlagt mit tolkningsforsøg og antydet baggrunden for indskriften. Man rystede rentud sagt på hovedet af en indskrift med så mange x'er og y'er. Stemningen blev dog mere positiv, efterhånden som diskussionen skred frem. Men navneforskerne kunne bestemt ikke li-

7. Jfr. Skalk nr. 1 1972 s. 21.

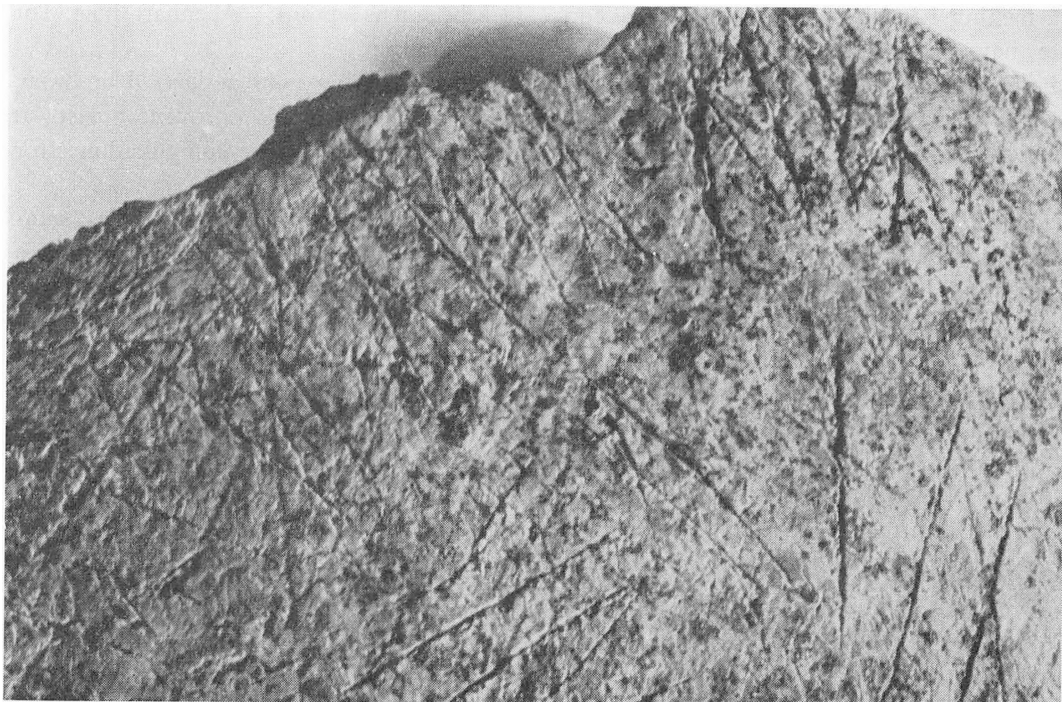


Fig. 6. Detailfoto af partiet omkring navnet på den (det) som Ulfur, Odin og Hydyr hjalp, det eneste ord, hvor læsningen ikke er 100 % sikker. Runerne i øverste linje er: NI*ΓBBNRI?N·NIPΛ hialbburi?s·uiþR. Bemærk, at den famøse streg krummer en smule. Den har kun ca. halv højde og forløber i en naturlig fordybning. Den er snarest at opfatte som et smut af kniven. Forf. fot. 1973.

de en indskrift, hvor ikke ét af de mange navne var dem bekendt⁸, hvor de halve var uden endelse, og hvor Odin skulle være et menneskenavn. Der er jo så mange germaniske guder, vi ikke kender, blev der sagt; hvorfor kan Ulfur (som man helst ville betragte som fejl for Ulfar) og Hutiur ikke være sådan et par guder – især hvis man regnede med en anden fejlristning hialbbu for hialbbi (se nedenfor). Ja, hvorfor ikke? Men hvorfor kan de ikke lige så godt være

et par hidtil ukendte menneskenavne? Og er det nu så sikkert, at Odin aldrig er belagt som menneskenavn? og Thor? Er man 100 procent sikker på, at de sted- og andre navne, som man leder tilbage til *Auþin* og *þorþr*, ikke går tilbage til Odin og Thor? (*Auþunn* er jo i øvrigt et af Odins mange dæknavne). Thorsnavnet brugtes ifølge Danmarks gamle Personnavne ikke om personer i dansk, men både i runesvensk og i England, og ifølge samme værk er Odin som personnavn kun »tvivlsom« – åbenbart ikke udelukket. Jeg tillader mig derfor at efterlyse en dybtgående redegørelse fra navnespecialisterne for, om Odin kan eller ikke kan være menneskenavn.

Dette ønsker jeg så meget mere af to grunde. Den ene er den simple, at det er vanskeligt, om end måske ikke umuligt at

8. Det ville dog ellers være let at komponere en indskrift med lutter »ukendte« navne ud fra de i Danmarks runeindskrifter nævnte sten, dvs. navne, der er uforklarede, og som kun optræder én gang, fx. *fatur auk kilinr auk riuskr hialbbu risbiik uiþr klakr* etc. jfr. Da. Run. sp. 905 f.

få mening i indskriften, dersom de tre første navne skulle være gudenavne. Mine lærde kolleger ville da ønske ikke formen *hialpu*, der er imperfektum indikativ, men konjunktivsformen *hialpi*. Ristefejlen u for i er imidlertid meget usandsynlig – det omvendte kunne man affinde sig med som en forglemmelse. Ristefejl er desuden det sidste middel, man må gribe til, når man skal tolke, og da *hialpu* i enhver henseende er korrekt, som det står (i flertal med flerleddet grundled) ville det være metodisk forkert at rette det. Hertil kommer, at en konjunktivform *hjalpi* ikke er på sin plads, hvis indskriften skal opfattes som en fortællende helbredelsesformel. I episke besværgelser bruges normalt indikativ og imperfektum (jfr. nedenfor s. 389).

Den anden grund er den, at gudenavne jo ikke er ukendte som menneskenavne; jeg behøver blot at nævne *Bragi* (også et Odinsnavn), *Freyr*, *Hermóðr*, *Váli* o. fl.

Hvad angår den brudte form af 'hjælpe', blev det fremhævet, at formen *hialpu* i en så gammel indskrift var i strid med alt, hvad man vidste om brydningen i dette og beslægtede ord. Denne form var nemlig ifølge Brøndum-Nielsens gammeldanske grammatik først belagt så sent i dansk som 1607⁹. Hertil måtte jeg svare, at nu forelå formen i en i enhver henseende autentisk indskrift fra o. 800, og den kunne ikke om- eller bortforklares. Over for denne kategoriske afvisning kan jeg i øvrigt stille Brøndum-Nielsens votum (i brev til mig), at »en tidlig udvikling præteritum singularis *halp* til *hialp* (som også i vestnordisk) med analogisk pluralis *hialpu* er vel ikke utænkelig

9. Der er dog næppe nogen, der vil hævde, at brydningen i dansk i 'hjælpe' ikke er betydelig ældre. I vestnordisk regner man med, at brydning i ord som *hialpa*, *biarga* etc. måske allerede er gennemført omkr. 900.

(i Ribeegnens sprog).« Åbenbart ikke. For nu er den der.

Videre foreslog man at læse ikke *þaim*, men *þaima*, men det er ovenfor vist, at en sådan læsning skaber komplikationer for det følgende.

Det blev også nævnt, at ig (her læst sammen med buur til *Ig-*, *Eg-bor*) kunne læses *Ing-*); dette kan ikke afvises, selv om det er min (subjektive) fornemmelse, at man snarere ville anvende k-runen til at udtrykke *ng* end g-runen, der vel først og fremmest udtrykte det bløde (spirantiske) g (som g i *sige*). Så er spørgsmålet også, om *Ingbur*, *Ingbor* er »bedre« end *Ig-*, *Eg-*.

Lad mig slutte denne nok alt for knastøre sproglige gennemgang med at sige, at indskriften på den Ribe hjerneskal ikke hermed er tydet. Mit forsøg fremlægges her til diskussion. Men det bør endnu engang understreges, at man her har at gøre med en »kursivindskrift« over for de os mere velkendte »normale« epigrafiske indskrifter. Dens rette baggrund er ikke stenindskrifterne, men de andre pindeindskrifter, hvor visse grammatiske uregelmæssigheder synes at finde sted.

Ligesom ved pinde-indskrifterne står vi blankt uvidende over for Ribeindskriftens baggrund. Vi véd ikke, hvorfor indskriften er ristet på en hjerneskal¹⁰. Vi véd heller ik-

10. I Ribe-udgravningen fandtes også et større, men »ubeskrevet« kraniestykke. – Indskrifter på ribben og andre knogler er velkendt (undertiden med øvelsesruner); fra udgravningerne i Hedeby kendes en lårknogle(?) med den dunkle indskrift: *likisakasi*, og et benstykke fundet nær den gamle bispeborg Søborg på Sjælland indeholder system- eller lønruner (ej tydet). – Aslak Liestøl har sendt mig følgende historie om en hjerneskal med runer (Islenzkar Þjóðsögur og Æfintýri, safnað hefir Jón Arnason. Annað bindi. Leipzig 1864 s. 119): »Var Sveinn svo dæmdur og heingður í Rauðuskörðum 1648« – og videre i

ke, om den er ristet i Ribe. Ja, over for den samlede mobilisering af navneforskere, som hævder, at de tre første navne på grund af Odin bør være gudenavne, tør man jo ikke engang med fuld sikkerhed påstå, at der er tale om en meddelelse, et brev; man må lade spørgsmålet stå åbent, om indskriften ikke giver os en *galdr*, en episk troldformel mod uheld eller sygdom, en *galdr* der måske er jævn gammel med de berømte Merseburg-galdrer, der er overleveret os omkring 900, men sandsynligvis er meget ældre¹¹.

Lad os til allersidst forlade grammatikken og kort undersøge, hvordan vor indskrift forholder sig til *Galdr*formlerne og deres opbygning. Til den ende vælger vi den anden Merseburggaldr og en af de mange hundrede Kristusformler.

Den anden Merseburgformel lyder (efter Ivar Lindquist):

Phol ende Uodan uuorun zi holza
Du uuart demo Balderes uolon sin uuoz

oversættelse: »To år senere blev Jón Sýuson dømt fra livet på altinget til halshugning. Det siges, at bødlen måtte hugge 30 gange på Jóns hals, førend hovedet gik af, fordi det var som at hugge i sten, og øxen brækkede højt op i eggen. I Jóns ene sko fandt man en egetavle (eikarspjald), og i den anden en menneske-hovedskal med håret på, begge ristet med runestave; det var derfor, øxen ikke bed.«

11. Jfr. F. Ohrt: De danske Besværgelser mod Vrid og Blod, Tolkning og Forhistorie. Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Hist.-fil. Meddel. VI, 3. Københ. 1922 og Ivar Lindquist: Galdrar. De gamla germanska trollsångernas stil etc. Göteborgs högskolas årsskrift 1923.

birenkict etc., i oversættelse:

Phol og Wuodan fore til skovs. Da blev foden på Herrens [Balderes] fole vredet. – Da gol (*galdrede*) over ham Sinhtgunt og Sunna hendes søster, da *galdrede* over ham Friia og Vollo, hendes søster, da *galdrede* over ham Wuodan, så som han vel kunne: Om det er bevred, om det er blodvred, om det er ledvred, så vorde ben til ben, blod til blod, led til led ligesom limede!

Og en Kristusformel (efter Ohrt: Vrid og Blod s. 6); formelen er fra 1618:

Vor here hand paa bergett red – hans fouell foed sig vred. – Da segen Christ, da segen Kors, da segen sielff S. Maria. – Blod till blod, are till are – hieltt och holden som dett til forn var – i vor heris naffn Amenn.

Parallelt med Ribe-indskriften ses i Merseburgformlen gudenavne, som vi ikke kender andetsteds fra. Parallelt med Ribeindskriften har vi i de to citerede formler en episk fremstilling, en handlingsbeskrivelse som tænkes at svare til det »tilfælde«, der skal »botes« (som det hedder i så mange andre helbredelsesformler).

Så langt er alting godt. Men i skal-indskriften savnes den aktive, »dramatiske« besværgelse, den der skal sætte den »episke« handling i kraft. Hvis ikke man i Ribe-»formlens« slutning, dvs. runerne efter det sidste navn, kunigbuur, unigbuur eller igbuur (alt eftersom man læser navnet som tuir, tuirk eller tuirkun) hvis ikke man ud af dem kan tolke en besværgelse, som svarer til blod til blod, led til led, så er Ribeindskriften usandsynlig som *galdr*formel. Jeg kan ikke. Måtte Odin hjælpe andre til at klare »Odin« og tuirkun igbur«!



Dobbelt række af stolper og planker, hvorimellem er vidjer. Formentlig rest af hus med fletværksvægge, som har ligget ovenpå de affaldslag, hvori runeskallen er fundet.

Fundforholdene omkring hjerneskalen med runeindskrift

AF MOGENS BENCARD

I vinteren 1972–73 blev der foretaget funderingsarbejder under Ribe Kunstmuseum, beliggende i Sct. Nicolaigade på nordsiden af Ribe å (Domkirken og den middelalderlige bykerne ligger på sydsiden af åen).

Der blev fundet en del materiale, som ty-

delig kunne dateres til vikingetid, og da det var første gang, vikingetidige fund i større mængder dukkede op i Ribe, var det naturligt, at Den antikvariske Samling fulgte sagen op med resultatrige prøvegravninger på stedet.

Udgravningen

I forsommeren 1973 påbegyndtes den egentlige udgravning med anlæg af søgegrøfter i Kunstmuseets have. I den største af dem, som lå umiddelbart uden for huset, fandtes metertykke udtørrede boplads- og affaldslag, som alle kunne dateres til vikingetid, altså perioden ca. 800–1050 eller noget før.

Samtidig fortsattes restaureringsarbejderne på Kunstmuseet. I denne forbindelse blev cementgulvet i et kælderrum ud mod gaden taget op, og Samlingen fik lejlighed til at foretage en udgravning her.

Efter fjernelsen af løse fyldlag, som stod i forbindelse med Kunstmuseets opførelse 1864, fremkom uforrådnede kulturlag, hvori såvel tømmer som andet organisk materiale var bevaret. Også disse lag, som er ca. 80 cm tykke, kunne dateres til vikingetid. Øverst fandtes en række stolper og vidjer, som må karakteriseres som det nederste af et hus med fletværkssvæge.

Dybere i lagene er fundet adskilligt tømmer og andet træ hvoriblandt forskellige mindre risfletninger, og miljøet her lader sig bedst karakterisere som en affaldsplads eller baggård til et eller flere huse.

Fundmaterialet giver dog en klar karakteristik af den samlede bebyggelses karakter, idet dette i høj grad er præget af håndværk og handel. Blandt håndværkene findes kammager, som repræsenteres med talrigt affald af hjortetak og ben samt halvfærdige kamrevler og -tænder. Desuden skomager (læderaffald) og finere metalhåndværk (digler, støbeforme samt bronzestykker). Endelig perlemager, som repræsenteres ved glasperler, råglas og fragmenter af drikkeglas, samt rav. Vævevægte, tenvægte og hvæssesten kan nævnes for fuldstændighedens skyld, men i modsætning til det foregående er disse ting mere almindeligt inventar på samtidige bopladser i Danmark. Handelsforbindelserne – fortrinsvis sydpå – demonstreres dels gennem det ovennævnte glas, diglerne og hvæssestenene samt gennem en be-

tydelig forekomst af importeret keramik, hvoriblandt er identificeret skår fra såvel »Tating-gruppen« samt »Badorf-gruppen«. Yderligere kan nævnes mønter, som alle er frisiske, såkaldte »sceattas«, samt et enkelt skår af norsk klæbersten og flere fragmenter af rhinsk basalt.

Samlet kan om dette materiale siges, at det har sine nærmeste paralleller i de allerede kendte handelsstationer i Skandinavien, Hedeby, Birka og Kaupang, samt i den frisiske by Dorestad.

Runeindskriftens fundforhold

Runeknogle er opsamlet sammen med andet knoglemateriale inden for de øverste 20 cm af det uforrådnede kulturlag i Kunstmuseets kælder. Dens særlige karakter blev først erkendt ved fundmaterialets afrensning, og det er derfor ikke muligt at angive den nøjagtige fundposition. Lidt dybere i lagene er fundet endnu en del af en menneskelig hjerneskål, i dette tilfælde dog uden indskrift.

Datering

Det er for tidligt at afgive et endeligt respons om en datering, fordi materialet endnu ikke er gennemarbejdet i detaljer. Visse tendenser kan dog påpeges: De fund, om hvilke man nu kan udtale sig, synes alle at pege hen på tidlig del af vikingetid, og i hvert fald er der intet, som med sikkerhed kan henføres til 900- og 1000-årene. Klarest ses dette af importkeramikken. Tating- og Badorf-keramik hører til i 7- og 800-årene. Derimod forekommer der ikke nogen import (f.eks. Pingsdorf-keramik), som kan henføres til perioden efter 900.

Blandt fundene fra vinterens funderingsarbejder findes et skålformet spænde, som efter sin størrelse og ornamentik må henføres til 700-årene. Det samme gælder antagelig en bronzenål med lueforyldt, slyn-

get båndornamentik. En enkelt af de i kælderens fundne støbeforme synes at være til et skålformet spænde. Hvis dette er rigtigt, er det ligeledes af en så beskeden størrelse, at det kan henføres til 700-årene.

De nævnte »sceattas« er fundne i et antal af otte, hvoraf de tre endnu ikke er konserverede. Disse engelsk/frisiske mønttyper kan dateres til perioden 725–800. De fem af dem er fundet i kælderen i lagene under hjerne-skallen, og de fordeler sig jævnt i dybden, således at der er ca. 50 cm's forskel på den øverste og den nederste. De må derfor være en del af affaldet fra bebyggelsen og kan ikke stamme fra en hengemt skat. Deres tilstedeværelse på denne måde er således et kraftigt indicium for, at det samlede lag skal

henføres til de sidste tre fjerdedele af 700-årene, med andre ord overgangstiden mellem germansk jernalder og vikingetid.

Den arkæologiske datering af indskriften, der som nævnt er fundet øverst i affaldslagene, kan følgelig på nuværende tidspunkt kun siges at bekræfte den runologiske.

Dateringsproblematikken vil dog kunne afklares betydeligt, ikke alene ved en nærmere gennemgang af fundene, men også ved hjælp af naturvidenskabelige metoder. Der er optaget talrige prøver til C-14 datering og enkelte tømmerstykker vil muligvis kunne dateres ad dendrokronologisk vej. Yderligere har Vagn Mejdahl, Risø taget de første prøver til termoluminisens-datering.

Det slesvigske bispegods på Åbenrå-egnen

AF H. V. GREGERSEN

Sønderjyske lokalhistorikere kan i al almindelighed glæde sig over, at de har et uendeligt stort kildemateriale at øse af. Det er dog noget, der først og fremmest gælder for tiden efter år 1500. Middelalderstoffet kan det derimod være noget mere sparsomt med, men selv fra denne fjerne tid findes der materiale, som kan løfte sløret over forlængst stedfundne begivenheder. Studielektor H. V. Gregersen, Haderslev, har fremdraget noget af dette stof.

1523 11/1 lod biskoppen af Slesvig stift, Gottschalk Ahlefeldt, sig udstede et sognevidne i Svabsted (Schwabstedt, Svavsted), der optæller alt det jordegods, som på den tid hørte til hans bispeembede¹. Man går næppe fejl ved at antage, at Gottschalk Ahlefeldt med denne handling har ønsket at gardere sig imod det kirkeran, som han frygtede ville blive en følge af lutheriets større og større udbredelse.

I det nævnte sognevidne findes det slesvigske bispegods omkring Åbenrå opgjort som følger:

- 1 gård i Kolstrup (Åbenrå landsogn, oprindeligt *Opnør sogn),
- 2 gårde i Søst (Rise sogn; burde skrives: Søes),
- 2 gårde i Årslev (nævnes på den tid endnu under Rise sogn, skønt Hjordkær sogn da var en realitet),
- 1 gård i Hjordkær,

- 2 gårde i Barsmark (Løjt sogn),
- 2 gårde i Skovby (Løjt sogn),
- gården Sillehole (Løjt sogn),
- 1 gård i Løjt kirkeby,
- 1 gård i Avbæk (Løjt sogn; efter genforeningen i misforstået nationalisme skrevet »Åbæk«!),
- 1 gård i Bodum (Løjt sogn),
- 1 gård i Genner (Øster Løgum sogn).

Hovedparten af det slesvigske bispegods lå i nærheden af bispeborgen Svabsted ved Trene, og ved den sækularisering, der blev den uundgåelige følge af reformationen, blev det tidligere bispegods derfor administreret under navn af Svabsted amt. Dette amt var igen opdelt i forskellige fogderier, hvori hver egns strøgods var samlet. Det tidligere slesvigske bispegods omkring Åbenrå udgjorde således Kolstrup fogderi under Svabsted amt. Først i 1702 opløstes det særlige Svabsted amt, og de spredte liggende ejendomme blev fra nu af henlagt under det amt, hvori de naturligt hørte hjemme. Kolstrup fogderi blev således indlemmet i Åbenrå amt, men registre er konservative, og fogderiets indlemmelse var derfor endnu et hundrede år senere ikke fuldbyrdet på papiret². Den slags skyldes naturligvis kontorrusseri eller rettere sjusk.

2: Derimod er det alt andet end sjusk, når man ved gennemgangen af ejendomsforteg-

1. Falkenstjerne og Hude: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger, s. 454–457.

2. Niels Black Hansen: Fogderiet i Kolstrup (Hejmdal 1951 23/5–24/5).

nelsen fra Svabsted i 1523 forgæves leder efter bebyggelsesnavnet Hessel. Af Åbenrå bys skrå (stadsret) fra 1335 fremgår det, at Slesvigs biskop havde en ejendom Hessel³. I oversættelse lyder skråens § 31: »Fremdeles skal den herre biskop ikke stævne nogen borger længere end til gården Hessel, hvorfor han skal have 2 kobberpenninge af hvert »madskab««. Den pågældende sum, som bispestolen i Slesvig skulle modtage fra hvert »madskab« i Åbenrå, er tydeligt nok en afgift beregnet efter husstande.

En tilsvarende ordning med bispestolen kendes ikke fra de øvrige stadsretter inden for Slesvig stift, og det er derfor nok rimeligt at antage, at den er hidført af de særlige tilstande, der opstod, da Åbenrå i 1259 blev pantsat til bisp Niels af Slesvig⁴.

Forholdet var i al korthed det, at Christoffer I havde tilvendt sig nogle kirketiender til en værdi af 462 mark, og dette beløb søgte formynderregeringen efter kongens pludselige død i 1259 at godtgøre biskoppen ved en pantsættelse af Åbenrå: »Alle indtægter og alle afgifter, som byen Åbenrå giver årligt, skal tilfalde bispen, indtil – når alt afskrives på hovedstolen – hele summen på 462 mark blev betalt«.

Hvorledes det er gået med udredningen af den sum, kongemagten var bispen skyldig, forlyder der ikke noget om, men som det fremgår af Åbenrå bys skrå fra 1335, havde bispen i Slesvig en gård i Hessel umiddelbart sydvest for Åbenrå. Denne forlængst forsvundne landsby kendes ellers kun fra Kong Valdemars jordebog fra 1231, hvor der blandt kongemagtens besiddelser i Rise herred anføres 6¹/₂ mark guld i Hessel og Årslev⁵, og det er vel ikke urimeligt at an-

tage, at det er en del af dette krongods, der sammen med »madskabs«-afgiften af Åbenrås borgere er blevet brugt til at udløse Åbenrå af pantet. Endnu i Slesvig-bispens jordebog, Liber censualis episcopi, fra midten af 1400-årene, findes der opført en afgift på 1 obol (¹/₂ penning), der til Mortensdag skulle betales bispen »af hver arne eller ild« i Åbenrå.

Derimod fremgår det med al tydelighed af den nævnte kilde, at der er sket noget med bispegodset i Hessel før midten af 1400-årene. Efter omtalen af »madskabs«-afgiften siges der nemlig følgende:⁶

»Endvidere har han (det vil sige bispen) der (nemlig i Åbenrå) en grund med bebyggelse, som er fri og ikke står under byens jurisdiktion (det må være arealet omkring Skt. Nikolai bykirke, der lå umiddelbart nord for stadsgraven); den er i forpagtning for 7 skilling årligt, for tiden bor en mand der.

Endvidere har bispen nær Åbenrå plejet at have en gård (curia) til beboelse, som kaldes Hessel, og der er skove og en eng, som udlejes for 1 mark.

I byen Hessel har herre biskoppen 2 gårde; disse er bragt i uorden af dem fra borgeren, som med magt uden forskel dyrker øde landsbyer og omkringliggende jorder til deres eget tilliggende. Der er dog nu en mand fra Åbenrå, som har forpagtet en del af dem for 12 skilling; nu er der 2 huse, og der er der 3 otting jord, efter hvad der siges«.

Så meget står der i den egentlige jordebog om Hessel, men på en indlagt seddel, som antages at stamme fra 2. halvdel af 1400-årene, er der anført noget mere om Hessels skæbne:

»Efterretning om agrene i Hessel og dem, der har beslaglagt dem.

Som en sandfærdig undersøgelse vil godtgøre, har følgende lagt beslag på herre bi-

6. Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig (Quellensammlung der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, VI), s. 212.

3. Diplomatarium Danicum / Danmarks Riges Breve, 2. rk., XI, nr. 215; Åbenrå Bys Historie, I, s. 36–37.

4. Diplomatarium Danicum / Danmarks Riges Breve, 2. rk., I, nr. 303; Åbenrå Bys Historie, I, s. 24.

5. Kong Valdemars Jordebog, udg. Sv. Aakjær, Text, s. 98.

skoppens agre i Hessel og betaler hver en tiende eller hyre deraf: (herefter nævnes navnene på ti personer).

Herre biskoppen har der, i Hessel, 2^{1/2} otting; 1 otting ligger til gården Hesselgård. Endvidere 2 dele af 2 på marken. Og måske endnu mere indeholder den slesvigske herres gamle registre«.

Den lidt ejendommelige sætning om de to dele af to på marken er som den eneste i den latinske tekst skrevet på plattysk og lyder: »Item II dele van II vppe dem velde«. Da der er tale om ottinger, kan det vist kun betyde, at bispen foruden de nævnte ottinger i Hessel har 2 andele af to andre ottinger, som ellers tilhører andre. Da der oprindeligt i jordebogen er tale om, at han ejede 3 otting i Hessel, mens den indlagte seddel kun nævner 2^{1/2} otting, må det vel antages, at de to andele af to ottinger tilsammen har udgjort den 1/2 otting, der savnes ved en sammenligning mellem de to opgørelser.

Oplysningen om, at en række Åbenråborgere betalte en afgift for brugen af bispens jord i Hessel, bekræftes af senere tiders indførsler i amtsregnskaber og jordebøger. Endnu et godt stykke ind i 1600-årene betalte en ti-tolv åbenråere en årlig afgift for brugen af det såkaldte »Biskopsbol«.

Landsbyen Hessel blev med andre ord ikke mere bebygget. Dens navn er blot bevaret i sammensætningerne Hesselbæk, Hesselsskov og Hesselmark. Af Hesselmark har kronen endnu i 1544 en afgift fra Åbenrå amt og fra selve byen på 4 tønder og 1 skæppe smør, der ansættes til 49 mark 8 skilling, men i Slesvig-bispens oppebørselsregister fra 1509 og de følgende år er omtalen af Hessel gledet ud.

Jordebogens oplysninger levner ingen tvivl om årsagen til landsbyens forsvinden. Det siges ret så diplomatisk, at det skyldes »dem fra borgen«.

For at forstå denne vending skal man have Erik af Pommerns årelange kampe med de schauenburgske grever i erindring. Krigs-

handlingerne førte vitterligt til mange ødelæggelser i området på begge sider af Hærvejen vest for Åbenrå, og der kan i den forbindelse være grund til at minde om Ønlev kirkes ødelæggelse i 1411, omtalt af Niels Heldvad i Sylva Chronologica, 1624, s. 46. Den årelange krig fik imidlertid også dybtgående virkninger med hensyn til de kirkelige tilstande. Den havde nemlig til følge, at Slesvig stift rent faktisk var sprængt i årene fra 1411 til 1431/1435/1440⁷. I Slesvig stod det stedlige domkapitel last og brast med de schauenburgske grever, mens biskop Johannes Skondelev under krigen lige til sin død i 1421 som kongetro opholdt sig i den del af landet, der beherskedes af Danmarks konge. Efter biskoppens død indrettedes der i den nordlige del af stiftet en art interimsstyre under protektion af Lunds ærkebiskop, altimens biskopperne i Slesvig efter 1421, Heinrich von dem See og Claus Wulf, gjorde grevernes sag til deres egen. På denne baggrund er det særdeles forståeligt, at den kongelige lensmand på Brundlund slot ved Åbenrå har beslægtet de biskoppelige ejendomme i hans nærhed.

Men selv efter at disse særlige politiske forhold var blevet bragt til ophør for Åbenrås vedkommende ved fredsslutningen i Vordingborg i 1435, har det åbenbart ikke været lønnende at retablere den biskoppelige ejendom i Hessel. Man har i stedet foretrukket en årlig afgift for brugen af hans jord. Denne afgift har ikke været betydelig. Det siges i jordebogen, at bispegårdens tilliggen- de var udlejet for 1 mark (24 skilling), mens de to gårde i landsbyen, der også hørte til bispegodset, kun blev delvis dyrket og indbragte 12 skilling. Tilsammen var der således ved midten af 1400-årene tale om en indtægt af den biskoppelige jord i den nedlagte landsby på 36 skilling. Desværre op-

7. Herom i et endnu utrykt manuskript: »Plattysk i Sønderjylland«, samt i Haderslev Stiftsbog 1973 (Haderslev stift i middelalderen).

Forholdet i afgiften er altså som 3 : 1, men af senere kilder ved vi, at ottingstallet var hhv. 4 og 1 otting. Det har nok derfor været en rigtig betragtning, at den større gård kunne have givet mere, som det hedder i jordebogen.

I Slesvig-bispens oppebørselsbog fra 1509 og de følgende år nævnes fæsterne af de to gårde ved navn, og de betalte hver 8 skilling lybsk til bispegården i Haderslev, et stenhus, der var blevet bygget på initiativ af biskop Claus Wulf omkring 1440, rimeligvis for at gøre opmærksom på, at Slesvigs biskop atter var i Haderslev og denne gang for at blive! I naturalieafgifter ud over dette beløb svarede den store gård i Søst 3 ørtug rug og den lille 1 ørtug rug og 1 ørtug byg. Med hensyn til rugafgiften var forholdet 3 : 1 således blevet bibeholdt i de godt halvtreds år, vi kender noget til.

Men til krigshandlingerne! På samme indlagte seddel i jordebogen, hvori der er meddelt nogle supplerende oplysninger om Hessel, siges der følgende om de to biskopelige gårde i Søst:

»Jeppe Boddissen i Rise har forklaret, at, da byen var bebygget og beboet, da boede hans far der, og efter at byen var blevet øde og forladt i krigstiden, begav hans far sig til Kolstrup, efter hvad hans far og Jurgen Agges (Jørgen Aggesen), fæstebønder i Søst, har fortalt«.

Det vil straks ses, at krigens hærgninger denne gang kun har været af midlertidig karakter. De to fæstebønder under Svabsted har – sikkert i en årrække – opholdt sig i Kolstrup, vel sagtens på biskoppens gård i denne landsby, og når det er fundet værd at notere, er det vel sket for at forklare, hvorfor afgifterne fra gårdene i Søst ikke er blevet betalt i det omhandlede tidsrum.

Men efter uårene rejste landsbyen Søst sig atter af asken, og man kan da stille sig spørgsmålet: hvorfor blev det samme ikke tilfældet med Hessel? Forklaringen er uden tvivl den, som også synes antydet på et af

Johannes Mejers kort fra omkring 1640, at Brundlund slots ladegård (på kortet: »Meyerhofe«) har inddraget hovedparten af landsbyen Hessels jorder, mens det biskopelige jordegods er blevet udlejet til folk fra Åbenrå¹⁰. Efter bygningen af bispegården i Haderslev havde Slesvigs biskop samtidig fået en langt mere bekvem ejendom i den nordlige del af sit stift.

For øvrigt synes oplysningerne om bispens to ejendomme i Årslev at kunne tydes derhen, at der også her er skabt uorden og ødelæggelse som følge af krigshandlingerne. Det siges nemlig at bispen i Årslev mark, ikke by!, havde 4 ottinger, der var »indestenet« (afmærkning af ejendommen med skelsten), samt 1½ otting jord og grund, som tilsammen gav 5 mark¹¹. Selve gårdene har da muligvis ligget øde hen i midten af 1400-årene. Er denne antagelse rigtig, aftegner der sig et krigshærget område fra Ønlev kirke i vest ind over Årslev og Søst til Hessel ved Åbenrå i øst. I 1509 er der ikke mere tvivl om afgifterne fra de to Årslevgårde. De er da sat til hver at yde 2½ mk. lybsk, samt hver 1 gås, 1 høne og 1 læs hø til bispegården i Haderslev¹².

4: Af den øvrige del af bispegodset omkring Åbenrå kan der være grund til først at nævne gården i Kolstrup (nu en del af Åbenrå), da det var her, fogeden for fogderiet Kolstrup kom til at bo. Denne gård var

10. Johannes Mejers Kort over det danske Rige, III (Aabenraa Amt), nr. 65.

11. Jvf. note 9. Denne formodning bekræftes af Jacob Langebeks udgave af samme værk i *Scriptores Rerum Danicarum*, VII, 1792, s. 480. Her hedder det: »Item circa Hezel est villa deserta nomine Orsleue« (ligeledes er der ved Hessel en bebyggelse øde ved navn Årslev). Det er forbavsende, at et sådant notat ikke er medtaget af udgiveren af *Quellensammlung*, VI.

12. *Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig* (*Quellensammlung*, VI), s. 350, 352, 353.

på 4 $\frac{1}{2}$ ottinger, og dens afgifter opgives i jordebogen fra midten af 1400-årene til 4 ørtug korn, 1 får, 1 gås, 2 høns og 8 skilling lybsk i tjenestepenge, en afgift, der vel har skullet fritage fogeden for hoveri til Svabsted eller evt. bispegården i Hessel. I 1509 er afgifterne fra gården i Kolstrup kun opført med selve kornafgiften, der denne gang findes udspecificeret som 2 ørtug byg og 2 ørtug havre. Til gården hørte også Enemark (på Johannes Mejers kort: »Schwabstett: Inmarck«)¹³, et stykke stufjord umiddelbart nord for Hessel.

5: En meget betydelig del af det slesvigske bispegods omkring Åbenrå lå i Løjt sogn, hvortil den ene gård i Genner, Øster Løgum sogn, naturligt slutter sig. Bispegodset her nævnes allerede i jordebogen fra 1352, og det oplyses her, at det er samlet under præbendet Avbæk, et af domkapitlets 16 præbender. Om dette oplyses følgende¹⁴:

»Præbendet Avbæk har 2 $\frac{1}{2}$ otting i Svend Asgitsens bol med særmark til gården (curia, bispegården?) Avbæk, af hvilke fæsteren der giver 10 ørtug korn årligt. Endvidere af møllen i Avbæk 1 mark korn. Endvidere har Thomas Kraack 2 otting i Præstebol, af hvilke han giver $\frac{1}{2}$ mark korn. Endvidere har Niels Estess 2 otting i Holdenswensbool¹⁵, af hvilke der bør gives 5 skilling korn foruden fællesafgiften. Endvidere har det 12 bønder, af hvilke enhver bør give 6 sterling og 2 høns. Endvidere har det fra kirken på Løjt (egtl. Løjt næs) 3 mark og 6 ørtug korn. Endvidere har det i Opner skov (den tilstødende Jørgensgård

skov øst for Åbenrå, der har været en del af det oprindelige *Opnrør sogn (se: Åbenrå Bys Historie, I, s. 12–20)) $\frac{1}{2}$ otting, som Bo Stake har købt på magister Martins vegne (vel sagtens en af kannikerne i Slesvig). Endvidere har kirkens vicarie dersteds 2 otting i Præstebol og tiende af landsbyen Skovby, afregnet i mark korn. Endvidere en grund, i hvilken der kan sås 5 skilling korn, som Ketil Kroock gav til Løjt kirke.

Dette præbende har for tiden, som det menes, ikke mere end 4 mark af sognepræsten i Løjt og for ikke så længe siden betalte samme sognepræst 8 mark, og muligvis er ovennævnte indtægter henlagt til ovennævnte sognepræst«.

Så meget om præbendet Avbæk! De sidst anførte oplysninger er ikke de mindst interessante. De viser, at indtægterne fra præsten i Løjt er blevet halveret og giver i øvrigt udtryk for en vis usikkerhed med hensyn til, hvem der i det hele taget opkræver indtægterne.

I den forbindelse er det utvivlsomt vigtigt at gøre sig klart, at jordebogen fra 1352 må være udarbejdet på grundlag af et ældre, forlængst forsvundet register. At der har eksisteret et sådant, tyder de alt i alt meget lidt fortysskede navneformer på. Agbek, Loytenes og Skugbu ville man næppe have skrevet i 1352, hvis man ikke havde haft et ældre forlæg at følge. Hovedparten af kannikerne ved Slesvig domkirke var nemlig på det tidspunkt tyskere¹⁶. Det tør derfor antages, at det har været hovedhensigten med jordebogen fra 1352 at få fastslået, hvor meget gods der med rette tilkom bispestolen i Slesvig, efter at pestårene havde medført den allerstørste »konfusion« i alle ejendomsforhold¹⁷. Initiativtageren har rimeligvis

13. Jvf. note 10.

14. Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig (Quellensammlung, VI), s. 70–71.

15. Holdenswensbool er i Sønderjyske Stednavne, IV, Aabenraa Amt, s. 315, fejlagtigt blevet anbragt under Haldensbol. Haldensbol er en del af Bolderslev bymark og ikke et bebyggelsesnavn, se: Bjolderup Sogns Historie, s. 130, fodnoten. Holdenswensbool er derimod tydeligvis en ejendom i Løjt sogn, tilhørende præbendet Avbæk.

16. Jvf. note 7.

17. Er denne opfattelse rigtig, må der tillægges pesten langt større betydning, end det er sket i C. A. Christensen: Krisen på Slesvig Domkaptels Jordegods (Historisk Tidsskrift, 11. rk., VI, s. 160–244). Jvf. i øvrigt note 7.

været den netop tiltrådte Slesvig-bisp, Niels eller Claus Brun, en tidligere kannik, der var hjemmehørende i stiftet.

6: Det er ikke helt nemt i enkeltheder at følge det slesvigske bispegods i Løjt sogn op i tiden. Forholdene i Avbæk kan tages som et eksempel¹⁸. Her nævnes det ved midten af 1400-årene, at afgiften fra »Obekholt«, Avbækskov, er 2 skilling korn. »Der siges at være en lille særmark (Zeemark)«. Endvidere gav også »Papenkamp« med enge 2 skilling korn. Ved at sammenholde med forholdene i 1352 (eller rettere: forud for dette år!), kan der ikke være tvivl om, at der er tale om en vældig tilbagegang. Selve navneformen »Obekholt« tyder på, at området delvis er sprunget i skov, og »Papenkamp« kan vel kun være det, som den ældre, mere danskprægede jordebog kalder »Prestebol«. Er denne antagelse rigtig, vil det hurtigt ses, at der er tale om en endog meget betydelig tilbagegang mellem opgivelserne over, hvad man i 1352 mente at have krav på, og opgørelsen over tilstandene ved 1400-årenes midte.

Nøjagtigt det samme kan konstateres i Sillehole umiddelbart øst for Nørby. Her var der ved midten af 1400-årene 3 gårde med

18. Jvf. note 14.

en mølle i den biskoppelige særmark¹⁹, men ifølge oppebørselsbogen fra 1509 er der kun 1 gård²⁰, og det samme oplyser tingsvidnet fra Svabsted kirke i 1523²¹. Endnu på Johannes Mejers kort fra 1640'erne er der kun 1 gård her, samt en mølle²².

Når der efter middelalderen i flere tilfælde omtales møller i tilknytning til de svabstedske gårde, hænger det sammen med, at disse ejendomme ikke var underkastet den mølletvang, som gjaldt Åbenrå amts bønder. I Barsmark, hvor der oprindeligt var to Svabsted-gårde, Jakobsgård og Knudsgård²³, der begge blev delt i løbet af 1500-årene, oplyses det således i 1704, at der hørte 7 fag møllehus til den ene af de to Jakobsgårde. I Løjt-Skovby var der også oprindeligt to Svabstedgårde, af hvilke den ene Iversgård²³, ligeledes blev delt engang i 1500-årene. Delingen af gårdene – der er tale om gårde med et ikke uanseligt jordtilliggende – kan vel tages som vidnesbyrd om ny fremgang i løbet af 1500-årene.

19. Jvf. note 9.

20. Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig (Quellensammlung, VI), s. 350.

21. Jvf. note 1.

22. Johannes Mejers kort over det danske Rige, III (Åabenraa Amt), nr. 74.

23. Gårdnavnene er venligst meddelt af førstelærer Jes Holdt, Genner, der gennem en menneskealder har studeret Løjt sogns historie.

De to mindretals skoler

Året 1973 har for de to slesvigske mindretals skoler bekræftet de senere års udviklingstendens; der har vist sig nogen fremgang for de danske skoler syd for grænsen, medens de tyske nord for grænsen er stagnerende. Man må imidlertid regne med, at fremgangen for de danske skoler i Sydslesvig er ved at kulminere, idet man om nogle år vil kune spore virkningerne af de aftagende fødselsårgange. I 1968 fødtes i landet Slesvig-Holsten 43.833 børn, i 1971 var det 33.523 og tallet faldt i 1972 til 29.354. For Flensborg bys vedkomende er de tilsvarende tal 1968: 1731, 1971: 1226 og 1972: 1089. I Danmark har man set en lignende udvikling, men udslagene har ikke været så store, og udviklingen synes at være vendt i 1971.

Hvad de tyske skoler i Nordslesvig angår, har man kunnet konstatere et vist kursskifte, idet ledelsen lidt stærkere end tidligere betoner skolens tilbud som sprogskole. Det udtrykkes meget forsigtigt i årsberetningen fra den tyske skoleforening på den måde, at skolerne må være åbne over for de opgaver, der kan melde sig efter Danmarks tilslutning til EF. På enkelte steder er det mere direkte udtrykt, at skolerne også står åbne for danske forældre, der ønsker, at deres børn skal have en omfattende undervisning i tysk. Syd for grænsen har man i de danske skoler snarere skærpet holdningen ved at understrege, at det er formålet med disse skoler at give børnene en dansk opdragelse.

DANSKE SKOLER I SYDSLESVIG

Flensborg by

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1971	1972	1973	1971	1972	1973
Christian Paulsen-Skolen	298	347	365	56	55	46
Cornelius Hansen-Skolen	238	245	288	34	41	49
Duborg-Skolen	480	557	590	—	—	—
Gustav Johannsen-Skolen	396	398	419	40	41	46
Jens Jessen-Skolen	162	177	195	31	40	40
Jørgensby-Skolen	236	272	309	36	53	55
Oksevejens Skole	76	78	74	12	10	13
Flensborg by	1886	2074	2240	209	240	249

Flensborg amt

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1971	1972	1973	1971	1972	1973
Frørup	29	30	28	4	5	
Gulde	20	22	21	2	4	2
Hanved	12	18	16	2	4	4
Harreslev	105	130	148	20	32	33
Hatlund	63	66)	89	15	18	15
Langballe	23	30)				
Husby	36	42	42	5	10	8
Jaruplund	22	21	25	3	3	4
Kobbermølle	65	79	76	12	17	14
Lyksborg	111	125	126	18	15	15
Medelby	30	34	33	10	6	6
Møllebro	18	16	19	2	2	3
Skovlund	31	28	26	–	–	5
Store Vi	53	51	54	9	7	10
Sørup	32	62	60	8	7	5
Tarp	35	39	48	3	9	13
Tarup	13	13	15	3	2	–
Valsbøl	25	30	28	12	4	–
Vanderup	28	28	44	3	5	11
Langbjerg*)	7	–	–	2	–	–
Flensborg amt	778	864	898	133	150	148

*) Skolen i Langbjerg er nedlagt.

Slesvig amt

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1971	1972	1973	1971	1972	1973
Arnæs	14	15	14	2	–	2
Bøl	17	28	29	4	–	12
Kappel	87	90	101	12	8	8
Kisby	9	10	7	1	–	1
Satrup	41	52	49	6	11	4
Slesvig: Gottorp-Skolen	152	173	187	20	36	28
Slesvig: Hiort-Lorenzen-Skolen	290	327	359	30	49	37
Strukstrup	39	38	32	5	15	–
Sønder Brarup	49	52	61	6	8	7
Treja	57	56	65	7	9	8
Slesvig amt	755	841	904	93	136	107

Nordfrisland amt

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1971	1972	1973	1971	1972	1973
Agtrup	10	9	–	–	1	–
Aventoft	4	5}	13	1	1}	2
Nykirke	16	7}		5	–}	
Bredsted	84	91	100	7	15	10
Drage	32	35	18	4	4	3
Frederiksstad	56	62	74	7	13	16
Garding	41	44	43	6	8	7
Humtrup	23	27	22	–	–	–
Husum	212	248	286	29	24	31
Kejtum	19	19	23	4	3	7
Ladelund	24	23	23	1	2	3
List	27	29	29	6	7	6
Læk	56	67	87	11	13	8
Nibøl	30	40	44	8	3	4
Risum	35	38	51	2	5	11
St. Peter	14	11	10	–	2	1
Sønderløgum	12	9	12	4	5	7
Tinningsted	51	54	51	5	6	5
Tønning	171	147	137	13	14	22
Vesterland	101	121	128	13	19	20
Vollervik	9	9	8	1	–	2
Vyk	7	10	14	2	2	4
Nordfrisland amt	1034	1105	1173	129	147	169

Rendsborg-Egernførde amt

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1971	1972	1973	1971	1972	1973
Askfelt	27	28	20	3	6	3
Egernførde	211	220	247	30	33	32
Karby	19	13	18	4	2	3
Rendsborg	300	310	301	41	43	36
Risby	43	48	45	5	3	2
Vestermølle	14	17	19	1	3	5
Rendsborg-Egernførde amt	614	636	650	84	90	81

Sammendrag:

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1971	1972	1973	1971	1972	1973
Flensborg by	1886	2074	2240	209	240	249
Flensborg amt	778	864	898	133	150	148
Nordfrisland amt	1034	1105	1173	129	147	169
Slesvig amt	755	841	904	93	136	107
Rendsborg-Egernførde amt	614	636	650	84	90	81
I alt	5067	5520	5865	648	763	754

TYSKE SKOLER I NORDSLESVIG

	Samlet elevtal			Nybegyndere		
	1971	1972	1973	1971	1972	1973
Gymnasiet i Åbenrå	182	188	195	–	–	–
Åbenrå	180	161	141	13	8	13
Haderslev	111	107	109	9	10	10
Sønderborg	138	133	142	12	11	16
Tønder	206	198	193	5	9	13
Tinglev	229	242	252	12	18	17
Højer	40	33	31	3	3	6
Burkal	85	86	88	11	15	11
Felsted	22	29	23	5	6	1
Gråsten	46	41	64	7	5	6
Løgumkloster	42	44	43	4	8	6
Ravsted	45	42	39	7	3	6
Brunde	17	19	24	2	5	4
Jejsing	19	24	26	2	6	4
Nordborg	39	37	33	5	3	4
Broager*)	14	16	–	3	4	–
Nørreløgum	25	18	17	4	1	3
Øster Højst	20	20	19	4	4	–
Sommersted	20	21	19	5	1	1
Jydevad	16	16	17	6	–	4
Øster Terp	13	10	10	2	3	–
Padborg	25	22	20	5	3	2
Uge	19	24	18	1	6	2
Efterskolen i Tinglev	64	72'	65	–	–	–
I alt	1671	1603	1588	127	132	129

*) Skolen i Broager er sammenlagt med skolen i Gråsten.

Forskoleklasser ved tyske privatskoler

Samlet elevtal
1971 1972 1973

Åbenrå	–	–	15
Sønderborg	13	14	13
Haderslev	–	13	16
Tinglev	12	11	9
Burkal	15	11	13
<hr/>			
Forskoleklasser i alt	40	49	66
Privatskoler i alt	1617	1603	1588
<hr/>			
Forskoleklasser og skoler i alt	1657	1652	1654

UDVIKLINGEN 1952-1973

Danske skoler i
Sydslesvig

Tyske skoler i
Nordslesvig

	Antal skoler	Nybe-	Samlet elevtal	Antal skoler	Nybe-	Samlet elevtal
1952	84	663	10962	25		884
1953	86	736	9977	27		886
1954	88	571	8855	28		911
1955	89	532	7722	29		962
1956	85	485	6728	29		1039
1957	86	462	5901	30	158	1115
1958	86	449	5431	30	162	1196
1959	82	410	4968	31	191	1298
1960	81	383	4633	29	190	1376
1961	81	433	4554	29	166	1474
1962	81	405	4301	29	168	1519
1963	80	404	4189	29	184	1594
1964	80	440	4083	29	166	1632
1965	77	470	4048	28	156	1632
1966 (april)	73	539	4118	29	156	1637
1966 (december*) .	71	300	4100	–	–	–
1967 (august*)	68	430	4158	29	143	1654
1968	68	563	4335	26	137	1648
1969	68	612	4599	26	137	1652
1970	65	596	4792	25	141	1645
1971	65	648	5067	24	127	1617
1972	64	763	5520	24	132	1603
1973	59	754	5865	23	129	1588

*) Disse to terminer repræsenterer de såkaldte kortskoleår, der gennemførtes i forbindelse med omlægning af skoleårets afslutning fra april til juli.

Scavenius og Sønderjylland

Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius, En biografi, I-II Gyldendal

AF BJØRN SVENSSON

Overarkivar, dr. phil. Viggo Sjøqvist har udgivet et tobindsværk om Erik Scavenius (Gyldendal 1973), og redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, skriver på grundlag af bogen om denne særprægede personlighed, der var Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige, og om hans holdning over for Tyskland med vægten på de skiftende sønderjyske problemer.

For en sønderjyde har det en særlig interesse at læse en biografi om Erik Scavenius, manden med tyskerkursen og den negative indstilling over for Sønderjylland, et ry, han bar med fra den første verdenskrig.

Under den anden verdenskrig fik Scavenius ødelagt sit navn, fordi han personificerede den forhandlingspolitik, alle anså for nødvendig under krigens første fase, men som man senere henlagde i arkivet for fortrængninger. Forhandlingspolitikens nødvendighed fremtrådte navnlig i skarp belysning, når Scavenius truede med at trække sig tilbage. Politikerne bøjede sig hver gang, fordi resultatet ellers ville blive et brud med Tyskland, og det ønskede de ikke – ikke endnu i hvert fald. De ville blot have en modereret udgave af den scavenianske politik, lidt flere nej og noget mere nødtvungne ja. Heroverfor fastholdt Scavenius, at han hellere ville imødekomme de tyske ønsker, inden de blev til krav, idet man derved kunne opsamle good will og måske afværge krav om en nazipræget regering. Den ene taktiske linie er ikke mere national end den anden. I virkeligheden gik f.eks. Højgaardkredsen, hvis nationale indstilling ingen har ovovet at

klandre, langt videre end Scavenius ad den samme taktiske linie, idet kredsen jo henviste til, at man kunne afværge tyske krav ved forskudsvis at komme tyske ønsker i møde og skyde socialdemokraterne i baggrunden, skubbe rigsdagen til side og indføre – i hvert fald tilsyneladende – et autoritært styre (jfr. min artikel i Sønderjysk Maanedsskrift maj 1966, side 145–158). Det taktiske princip var det samme, men med hensyn til politisk indhold var Scaveniuspolitikken dog langt at foretrække. Han bjergede socialdemokraterne igennem, han reddede rigsdagen og dermed et afgørende holdepunkt i kampen mod nazismen, han fik endda sammen med dr. Best gennemført et folketingsvalg midt under besættelsen, som tilføjede nazisterne et knusende nederlag, og det autoritære indskrænkede sig til en meget arrogant udnyttelse af den indflydelse, navnet Scavenius betød som politikernes læhegn over for tyskerne, når de politiske indvendinger smagte ham for meget af krumspring.

Efter de spredte tilløb til rehabilitering af Scavenius over for den del af kritikken, der er uberettiget, giver Viggo Sjøqvists lærde fremstilling fuld oprejsning – og måske lidt til. Forfatteren er dog ingenlunde ukritisk over for sin – man tør vist sige – helt, og hans afbalancerede skildring af en betydelig dansk statsmand sætter samtidig projektøren på en række dramatiske situationer i Danmarks historie under to verdenskrige.

Erik Scavenius var udenrigspolitisk realpolitiker om en hals. Magtforholdene var hans udgangspunkt. Når Danmark geografisk var lænket til Tyskland, kontinentets

stærkeste militærmagt, måtte det være en hovedopgave at undgå strid med denne nabo. Efter det tyske nederlag i den første verdenskrig fastholdt han dette synspunkt, fordi han regnede med, at Tyskland ville genvinde sin magtposition. Efter den anden verdenskrig, hvor han så Rusland indtage førstepladsen, var han modstander af Danmarks optagelse i Nato, men i den periode, hvor han virkede som udenrigsminister og statsminister, anså han det for nødvendigt at afstikke kursen efter de tyske mål, godt nok en art tyskerkurs, men den var ikke indført af Scavenius. Allerede Estrup, hvis mor i øvrigt var en Scavenius, ønskede en tilnærmelse til Tyskland, så der ikke kunne være tvivl om, at Danmark ville stå ved dets side og i ethvert tilfælde aldrig imod det. Efter Ruslands nederlag til Japan i 1905 følte Danmark sig i endnu højere grad prisgivet Tyskland, og gennem de lütkenske forhandlinger søgte I. C. Christensen en tilnærmelse til den tyske stormagt. Scavenius arbejdede i forlængelse af denne linie, men mere systematisk, og som udenrigsminister fik han rig lejlighed til at tage stilling til problemer under denne synsvinkel.

Afbalanceret neutralitetspolitik

Det lykkedes imidlertid Erik Scavenius at gennemføre neutralitetspolitikken 1914–18 på en sådan måde, at balancen blev anerkendt fra begge sider, altså også af de allierede, i hvert fald af England og USA. Til dette billede hører, at Scavenius også kunne sige nej til Tyskland. Det gjorde han f.eks. den 22. maj 1916, da han over for et tysk indgreb i levnedsmiddeleksporten til de allierede truede med at standse udførselen af heste til Tyskland. Da den tyske gesandt til gengæld truede med en standsning af kuleksporten til Danmark, svarede Scavenius blot, at det måtte vi så affinde os med. Hverken Stauning eller den konservative kontrolminister Rottbøll syntes om en politik, der kunne

føre til, at vi skulle undvære kul og beholde vore heste, men Scavenius fik sin vilje både over for den danske og den tyske regering. Den sidste bøjede af med den hilsen til Scavenius, at det var en særlig imødekommethed »für seine Person«.

Blokade kunne ikke hindres

Endnu et eksempel til belysning af Scavenius' holdning. Da det efter Tysklands nederlag trak op til en blokade, hvis den tyske regering nægtede at underskrive fredstraktaten, samledes de nordiske udenrigsministre 1919 for at drøfte den allierede henvendelse. Den norske udenrigsminister protesterede heftigt og mente, at den offentlige mening i de neutrale lande ville rejse sig imod en sådan grusomhed som at blokere det udsultede Tyskland. Den svenske udenrigsminister erklærede sig enig. Men Scavenius henviste til, at de allierede havde magten; Danmark kunne argumentere imod en blokade, men ikke forhindre den, og da landet ikke kunne tåle selv at blive omfattet af den, ville man i sidste instans alligevel blive nødt til at give efter (I 299).

Man må erindre sig denne udenrigspolitiske linie, før man giver sig til at undersøge dens konsekvenser på det område, vi her specielt skal beskæftige os med, det sønderjyske. Hvor andre har betragtet det sønderjyske spørgsmål som en livsopgave for det danske folk, som en afgørende ballast, hæftede Erik Scavenius sig ved belastningen. I et brev 1910 skrev han: »... vi repræsenterer en for Tyskland ønskelig retning i dansk politik, og det gør vi, fordi vi måske mere end de andre partier har en levende forståelse af det tyske riges betydning for os og vor eksistens. Derfor må vi også have en nøgtern forståelse af det slesvigske spørgsmål...«. (Sjøqvist I 67). Den radikale regeringschef Zahle betegnede engang den sønderjyske sag som den største udenrigspolitiske fare, der truede landet (I 169). Hos andre

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT



UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Soensson

49. årgang . 1973

INDHOLD:

Almindelige historie

<i>Dorrit Andersen</i> : Da socialismen kom til Sønderborg	265
<i>Vald. Andersen</i> : Rettergang i Frøs herred 1704–05	131
<i>Jørgen Elklit</i> : De sønderjyske vælgere og spærrereglen	65
<i>Troels Fink</i> : Historisk Samfunds publikationer	28
– Med hertuginde Augustas briller	337
<i>Egon Hansen</i> : Modstandsarbejdet i nærbillede	248
<i>Johan Hvidtfeldt</i> : Da Historisk Samfund blevet lavet om	22
<i>Peter Kr. Iversen</i> : Historisk Samfund for Sønderjylland	3
– Historiske Samlinger for Sønderjylland	31
<i>Holger Jacobsen</i> : Nødpengesedler	197
<i>Hans Lind</i> : Et hyldestdigt til Frederik IV	89
<i>Olaf Olsen</i> : I anledning af et halvt sekel	1
<i>Chr. Stenz</i> : De store egnsvandringer	37 og 39
– Folketingsvalget og det tyske mindretal	424
<i>Bjørn Svendsen</i> : Scavenius og Sønderjylland	405
<i>Hans Sølvhøj</i> : Tyskland og Danmark – fordomme og virkelighed	305
<i>Frants Thygesen</i> : En kommentar (til B. Barløse: Christianspris–Frederiksort, Sønderjyske Årbøger 1972, side 60)	127

Enkelte lokaliteter

<i>Dorrit Andersen</i> : Da socialismen kom til Sønderborg	265
<i>Vald. Andersen</i> : Rettergang i Frøs herred 1704–05	131
<i>Ib Andersen</i> : En varnsing som præst i Ullerup	168
<i>J. C. Bendorff</i> : Grandevedtægter for fire boelsmænd (Højst)	142
<i>Jørgen Bromand</i> : Inddæmningen af Kettingnor	296
<i>Nan Chr. Ploug Dahlkild</i> : Åbenrå følger med »udviklingen«	239
<i>H. V. Gregersen</i> : Det slesvigske bispegods på Åbenrå-egnen	393
<i>Lorenz Hansen</i> : Indvandringer i Burkal sogn i 1700- og 1800-tallene	46
<i>Henning Jensen</i> : Søndagsturen i juli går til kogene	149
– Se Isted-egnen med nye øjne	180
– De store træer omkring Husum	214
<i>Chr. Jørgensen</i> : Tiendestrejken i Nybøl 1698	218
<i>Søren Nissen</i> : En Bredebrobrand i 1863	151
<i>Erik Jessen</i> : Åbenrå følger med »udviklingen«. En kommentar (se s. 239)	315
<i>Viggo Petersen</i> : To kampestensbroer (Fjellebro og Kobro)	136
<i>L. S. Ravn</i> : Af skifteprotokollen for Als Nørreherred	41
<i>Fr. Rudbeck</i> : Planlægning i Sønderjylland	317
<i>O. D. Schack</i> : Stormflodskatastrofen ved Rejsby 1923 (tale 1925)	235

<i>Hans-Iver Toft: Tønder Apotek 350 år</i>	293
<i>Günter Weitling: Bøghoved</i>	146

Arkæologi og museum

<i>Mogens Bencard: Fundforholdene omkring hjerneskalen</i>	390
<i>Vilh. la Cour: Hvad var et warth?</i>	312
<i>Danevirkeudgravninger 1973</i>	165
<i>Fr. Klestrup Hansen: Vore meget fjerne forfædre</i>	75
<i>Erik Moltke: Et makabert rune-brev</i>	377
<i>Olaf Olsen: Vilh. la Cour som borgforsker</i>	228

Naturhistorie

<i>Henning Jensen: Fåreholdet i Sydslesvig</i>	82
– <i>De store træer omkring Husum</i>	214
<i>H. K. Kristensen: Ferskvandsfiskeri gennem århundreder</i>	98

Kirke, skole, sprog, undervisning

<i>J. C. Bendorff: Om kirkegang fastelavn 1643</i>	152
<i>H. V. Gregersen: Det slesvigske bispegods på Åbenrå-egnen</i>	393
<i>»Kirke Sølv og kirkekunst« i Tønder</i>	225
<i>Erland Møller: Fra degneskole til folkeskole i Hygum</i>	207
<i>Urban Schrøder: På godt og ondt</i>	139
<i>Skolestatistik 1973</i>	

Folklore, kunst

<i>Inge Adriansen: Krigsmad</i>	122
<i>Andr. Heisel: En gammel sønderjysk børneremse</i>	260
<i>Holger Jacobsen: Børneremser. Et udvalg</i>	261
<i>Frode Kristoffersen: En historie fra Ballum</i>	124
<i>Lauritz Lassen: Endnu en børneremse</i>	333
<i>Jørgen Mågård: Grænselandsudstillingen 1973</i>	254
<i>R. P. Sørensen: Angående børneremser</i>	300

Personalhistorie

<i>Ib Andersen: En varning som præst i Ullerup (Ove Lund)</i>	168
<i>Poul Andersen: Herredsfoged Jürgen Andersen</i>	201
<i>Børge B. Barløse: Til belysning af Madam Esselbachs næringsssorger</i>	129
<i>Karl N. Bock: Fra sønderjysk sprogforskning (uddrag af »Et menneskeliv«)</i> ...	329
<i>Werner Christiansen: Geskel Saloman</i>	91
<i>Detlef Chr. Clausen: Barndom og ungdom</i>	50
<i>Jes Holdt: Nogle gamle breve fra Løjt sogn (Hans Jespersen)</i>	172
<i>J. H. Jensen: De søgte en lærer i Varnæs</i>	115

<i>Jens Kristensen</i> : Dansk lærer i Øster Løgum	347 og 418
<i>Aksel Lassen</i> : Anders Lebeck	280
<i>Anne-Helene Michelsen</i> : En almuekvinde fortæller (Ingeborg Hansen)	320
<i>Jørgen Mågård</i> : Poul Kürstein (Uddrag af samtale i Danmarks Radio)	61
<i>Svend Moos</i> : Magdalene Moos	284
<i>Inger Bjørn Svensson</i> : Det unge Grænseværn (Peter Marcussen)	273
<i>Lorenz Thyssen</i> : Billedskæreren Jes Lind	216

Småstykker

Medlemsstatistik for Historisk Samfund for Sønderjylland	2
Sønderjysk Månedsskrift, abonnementtal 1924–1972	39
Styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland	40
<i>Inger Tryde Haarløv</i> : Korrektion af årstal m. v. Sønderjysk Månedsskrift 1973, side 34	85
<i>Jes M. Holdt</i> : Tilføjelse til Bjørn Svenssons artikel i Sønderjysk Månedsskrift december 1972 »Igler i stednavne«	86
Bov kommunes prisopgave vedr. erindringer	126
En efterlysning af et ordsprog	141
Historisk Samfunds store egnsvandring 1973	206

Nordfriesland omtalt af Henning Jensen: 125, 258, 332

Sagt og skrevet: 154, 183 (om de danske årsmøder i Sydslesvig), 326 (om sprogvanskeligheder. I anledning af den danske uge i Husum 8.–16.9.)

Grænselandsdagbog: 58, 87, 128, 158, 194, 222, 262, 301, 334, 374

Fra museerne: 86

Avisfortegnelse 1972: 360

Bog anmeldelser

Christiansfeld 1773–1973 (Inger Bjørn Svensson)	57
<i>Jürgen A. Wissing</i> : Das Kloster Lögum im Rückblick (Bjørn Svensson)	156
Sønderjyllands Højspændingsværk 1922–72 (Inger Bjørn Svensson)	193
<i>Vilh. la Cour</i> : Danske borg anlæg I–II (Olaf Olsen)	228
<i>Aage Trommer</i> : Modstandsarbejde i nærbillede. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940–45. (Egon Hansen)	248
Planlægning i Sønderjylland (Fr. Rudbeck)	317
Rummelpotten 1973 (Inger Bjørn Svensson)	426
<i>Inge Adriansen</i> og <i>Maria Bøgvold</i> : Sønderjysk Koge- og Bagebog (Inger Bjørn Svensson)	427
<i>Mette Fog Pedersen</i> : Sønderjyder (Richard Andersen)	429
Landskabsanalyse over Løjt-halvøen (Inger Bjørn Svensson)	430
Godsinspektør <i>H. C. Davidsens</i> »Forbryderalbum« (Inger Bjørn Svensson) ...	431
<i>Olga Bartholdy</i> : Munkeliv i Løgumkloster (Inger Bjørn Svensson)	432
<i>Hans Hoffmann</i> og <i>Pogge van Ranken</i> : Nordfriesland	432

RETTELSER:

- S. 128: Linie 22 f.n., 1. spalte: Læs sønnesøn
i st. f. søn.
- S. 217: I billedteksten skal stå Roager i st. f.
Gånsager.

Se yderligere rettelse side 155.

Tilføjelse til billedteksterne Sønderjysk Månedsskrift 1972, siderne 437 og 439: Billedet er venligst udlånt af »Danmarks geologiske Undersøgelse«.

STEDFORTEGNELSE

- Adelby 50
Als Nørreherred 41
- Ballum 124
Bastrup 313
Bjolderup 50
Bredebro 151
Burkal 46
Bøghoved 146
- Danevirke 165
Dybbøl 56, 277
- Fjellebro 136
Flensborg 228
Flynderborg 313
Frøs herred 131
- Gånsager 216
- Haderslev 146
Holm 142
Husum 214, 337
Hygum 207
Højst 142, 152
- Isted-egnen 180
- Jynde vad 46
- Kamptrup 211
Kettingnor 296
Klipleve 320
- Kobro 137
Kors 50
Krop 201
Kruz 50
København 92
- Løgumkloster 156
Løjt 172
- Mandø 139
- Nybøl 218
- Rejsby 235
Rens 47
- Skovbøl 115
Stade 47
Søborg 314
Sønderborg 265
- Toftlund 139
Tønder 92, 225, 254, 277, 293
- Ullerup 168
- Varnæs 115
Vejstrupskov 75
Vordborg 312
- Øster Løgum 347
- Åbenrå 197, 239, 281, 315

radikale regeringsmedlemmer – navnlig hos P. Munch og Ove Rode – mødte man varme følelser for sønderjyderne, men det er givet, at Scavenius følte belastningen, da han blev udenrigsminister i 1909.

Scavenius' baggrund

Erik Scavenius mødte til posten med erfaringer, han havde høstet som legationssekretær i Berlin fra 1906 til 1. jan. 1909. Han tog dem ikke ukritisk med. Skønt Scavenius vidste, at Tyskland var interesseret i et dansk militærforsvar, der kunne afværge engelske fremstød, og at det var forstående overfor Københavns befæstning og direkte ønskede en sikring ved Esbjerg, fordi det frygtede, at Danmark som militært tomrum kunne forskertse den neutralitet, der var det bedste værn for Tyskland, var Scavenius alligevel enig i den radikale militærpolitik. Men han havde lært noget om de vanskeligheder, det sønderjyske spørgsmål konstant gav anledning til i det dansk-tyske forhold. Da H. P. Hanssen engang inviterede ham til middag, måtte han meddele, at den danske gesandt Hegermann-Lindencrone havde henstillet, at han ikke mødtes med H. P. Hanssen til middag »på offentligt sted«, da det kunne give anledning til uheldige tyske kommentarer (I 42). Hegermann-Lindencrone blev Erik Scavenius' læremester i behandlingen af sønderjyske spørgsmål.

Den løbende anskuelsesundervisning var heller ikke til at tage fejl af. Af udenrigspolitiske årsager ville Berlin gerne have ro omkring Nordslesvig og imødekom derfor i 1907 Danmark med en optantkonvention, der i løbet af et par år gav prøjsisk statsborgerret til 4–5000 optanter og optantbørn. Danmark måtte til gengæld tage grænsens fastlæggelse til efterretning, og begge regeringer erklærede efter evne at ville »fjerne den uro«, der findes, hver på sin side af grænsen. Da Tyskland blev skuffet i forventningerne om taknemmelig ro omkring

det sønderjyske spørgsmål, gav det bagslag i en hårdere kurs.

1908 strandede forhandlingerne om en handelstraktat, hovedsagelig fordi Tyskland ikke ville tillade danske handelsrejsende at besøge Sønderjylland, hvor de kunne betyde en støtte og opmuntring for de dansksindede (I 48).

Udvisningerne af sønderjyder

Fra 1909 tog udvisningerne af danske undersåtter og hjemløse i Sønderjylland på ny fart, hvorfor Scavenius tog sagen op over for den tyske gesandt i København. Sin sædvane tro holdt han sig til de argumenter, der appellerede til de tyske interesser: Udvisningerne skabte en uro, som modvirkede den politik, regeringen ønskede ført i forhold til Tyskland, og kunne også give anledning til angreb på den danske regering, der i forvejen af visse kredse blev betragtet som alt for tyskvenlig. Gesanden, grev Henckel, rapporterede til Berlin, at den radikale regerings stilling, der i forvejen var prekær, blev svækket, fordi nogle så grunden til udvisningerne i regeringens tyskvenlighed, der af Prøjsen kunne tydes som en følelse af dansk svaghed. På denne måde spillede Scavenius på en placering som tyskvenlig, der nok kunne give gevinst, men som samtidig kunne skabe vanskeligheder for efterfølgende regeringer, der næsten på forhånd var hængt ud som mindre tyskvenlige.

Grev Henckel orienterede i øvrigt Scavenius om, at årsagen til udvisningerne fra Sønderjylland var indsamlinger i Kongeriget til fordel for sønderjyske forsamlingshuse. »Den agitation, der bredte sig i foreningerne i disse forsamlingshuse, kunne naturligvis ikke behage de prøjsiske landråder i Nordslesvig, og de værgede sig gennem udvisningsdekreter.«

Efter valget i 1910 måtte Zahle vige for Klaus Berntsen og Scavenius for grev Ahle-

feldt-Laurvig, men forsøgene på at berolige Tyskland fortsatte. 1911 offentliggjordes i Preussische Jahrbücher en artikel om »Tyskland, Nordslesvig og Danmark«, skrevet af en anonym dansker, der ville fremholde, at den tyske tvangspolitik i Nordslesvig – ved siden af direkte at modvirke sit formål – kun var egnet til at skabe og vedligeholde en uvilje i Danmark til skade for begge parter. For rigtig at fastslå det danske grundlag for et godt dansk-tysk naboforhold blev det understreget, at »Nordslesvig nu med lov og ret er Tysklands og ved dette faktum hverken kan eller skal der røres«, og at »kun tåber og folk uden indflydelse« tænkte på en genforening. Artiklen viste sig senere at være skrevet af generaldirektør Marcus Rubin efter opfordring af udenrigsminister Ahlefeldt og godkendelse af H. P. Hanssen. Man skulle tro, at artiklen lå på Erik Scavenius' linie, men han fandt det naivt, at udenrigsministeriet kunne tro artiklen egnet til at berolige tysk opinion. De danske reaktioner over for Rubins artikel kom oven i købet til at modvirke dens hensigt, en lære, Scavenius kunne have draget nytte af senere hen.

Der blev kritiseret fra tysk side, og der blev kritiseret fra dansk side, og Ahlefeldt måtte i 1911 rette henvendelse til de sønderjyske foreninger med formaning om ikke at underminere regeringens bestræbelser på »at skabe tillid til vore internationale hensigter ... I særdeleshed er det tilfældet, når det drejer sig om kredse, der rummer danske statsembesmænd, hvoraf adskillige udfolder aktiv virksomhed.«

Det lykkedes under disse omstændigheder ikke at få en ordning for de statsligt hjemløse i Sønderjylland, hvis problemer ikke var blevet løst af optantkonventionen.

Atter udenrigsminister

Da Erik Scavenius på ny blev udenrigsminister i 1913, var forholdet til Tyskland un-

dergået en forværring, dels på grund af skuffelsen over, at optantkonventionens gestus ikke gav gunstige virkninger, dels på grund af forsamlingshusindsamlingerne og anden aktivitet i Kongeriget og dels på grund af den danske fremgang ved valgene i Nordslesvig 1912 og 1913.

De »store« bagateller

Nogle eksempler på udviklingen kan fremdrages fra A. Svensson »Kamp og fest«, bind II: Den 17. juni 1911 forlangte en tysk politiembedsmand, at nogle deltagere i en damper-udflugt fra Sønderborg til Kongeriget skulle fjerne rød-hvide hattebånd og rød-hvide knaphulsblomster. Efter en besværing fik politiembedsmændene anvisning på ikke fremtidig at modsætte sig, »at der bæres rød- og hvidstribede hattebånd eller naturblomster, der er sammenstillede i de røde og hvide farver«. Den 14. december 1911 forbød Sønderborg politi en dansk juletræsfest for børn. Søndag den 15. juni 1913 kom damperen »Carl Hansen« af Vejle på sin tredje lysttur til Sønderborg den sommer, nu med 220 passagerer fra Fredericia, men inden nogen kom fra borde, fik kaptajnen overrakt et skriftligt forbud, udfærdiget af landråd Schönberg dagen før, mod at udskibe passagererne i nogen havn inden for Sønderborg amt. I de følgende dage blev nye forbud udstedt og påtænkte turistbesøg aflyst. Den tyske begrundelse: »Ophobningen af den slags massebesøg er ikke ønskelig på grund af de politiske forhold.« Men landråd Schönberg gik videre endnu. En dansk damper, der den 12. juli 1913 skulle hente flere hundrede unge fra Als og sejle dem til Korsør som et led i de årlige ungdomsudflugter, fik forbud mod både at indskibe og udskibe passagerer inden for Sønderborg amt.

Viggo Sjøqvist omtaler landråd Schönbergs indgriben over for denne turisttrafik under betegnelsen »Sønderborg-affæren«; den blev bragt frem i Folketinget af venstre-

manden, pastor N. J. Laursen, valgt i Kolding, og Sjøqvist hæfter sig ved den forsigtige formulering af klagen, der var rettet som et spørgsmål til udenrigsministeren, om der kunne gøres forestillinger »i retning af de mellemfolkelige erhvervsregler i højere grad blev opretholdt«. Den eneste direkte kritik, Laursen vovede at fremsætte, var rettet mod konseilspræsident Zahles udtalelse til en tysk avis om det gode og venskabelige forhold i grænseegnene!

Gennemført forsigtighed nødvendig

Udenrigsministerens reaktion var lige så forsigtig. Han lod den danske gesandt i Berlin søge at få et svar både i Sønderborgaffæren og i Hjemløsesagen. Det lykkedes ikke, men det gjorde det muligt for Erik Scavenius at svare i Folketinget, at »den danske regering i den gode nabovenlige forståelses interesse har ment at burde bringe denne sag på bane i Berlin. Man har gjort det ud fra den betragtning, at det her i landet uvilkårligt måtte påvirke stemningen over for vort naboland på en uheldig måde.« Men han tilføjede, »at hellere end at udsætte sig for en afvisning var det bedre og værdigere for danske turister at blive hjemme eller gøre udflugter inden for Danmarks grænser« (I 94).

Det er karakteristisk for den forsigtige og ængstelige holdning, alle ansvarlige i Danmark indtog over for Tyskland på denne tid, at udenrigsministerens tale mødte tilfredshed og bred anerkendelse. Pastor Laurssens konklusion: »Jeg kunne gerne slutte mig til hans råd om, at det måske var lige så rigtigt, at disse udflugter ikke blev sat i gang, men sligt må man jo overlade til folk selv at afgøre.«

Det er også karakteristisk for tiden, at de aggressive tyske dispositioner i Sønderjylland fortsatte, bl.a. med udvisningen af Th. Stauning, da han i januar 1914 kom til Flensborg for at holde foredrag, ja, de tyske

myndigheder forberedte et veritabelt felttog mod danskheden, og den tyske gesandt forklarede Scavenius, at Tyskland måtte fordre af den danske regering, at den forhindrede officielle personer og embedsmænd i at tage del i antityske demonstrationer, og at nordslesvigere, der gør sig skyldige i forræderisk optræden i Danmark, udvises af landet. Den danske regering gjorde derimod alt for at mildne modsætningsforholdene. Den lagde en dæmper på de forestående arrangementer i anledning af 50-året for krigen i 1864 og formanede embedsmændene til at iagttage de fornødne hensyn i forbindelse med mindefesterne. Den danske offentlighed tog spagfærdigt det hele til efterretning, men kun med det resultat, at den tyske gesandt udtrykte sin betænkelighed ved, at der hidtil ikke havde været ét eneste angreb på Scavenius fra de chauvinistiske blades side!

Rantzau og Scavenius var enige

Gesandten var på dette tidspunkt grev Ulrich Brockdorff-Rantzau, en intelligent mand, der ikke var bange for at følge sit eget hoved. Det var i øvrigt ham, der senere gik af som tysk udenrigsminister, fordi han ikke ville sætte sit navn under Versaillestraktaten. Rantzau og Scavenius kom hurtigt på en god fod med hinanden. I et par samtaler fandt Scavenius lejlighed til at udvikle sine synspunkter, og de faldt i god jord. Men samtidig stillede Scavenius andre danske partier under mistanke. Han udtrykte frygt for, at partierne til højre ville søge at styrte regeringen på det nordslesvigske spørgsmål, og de var så frivole, at de – for at få det nødvendige agitationstof for at leve – benyttede forsvarsspørgsmålet til at gøre folket mistroisk og kunstigt hetze mod Tyskland. Kejser Wilhelm noterede et »Sehr erfreulich« under gesandten rapport, hvormed han vel sigtede til den danske udenrigsministers egne synspunkter og ikke til hans frygt for højreoppositionen, der jo ud-

mærkede sig ved at ligge så nær hans egen linie, at det faktisk forskrækkede den tyske gesandt.

Den store statsmand

Verdenskrigens udbrud fik den tyske gesandt til at begå en dumhed, som Scavenius slog en streg over, hvorefter gesandten stedse følte sig i taknemmelighed til ham, en meget fordelagtig udgangsposition for en dansk udenrigsminister under en verdenskrig. Erik Scavenius udførte her et arbejde, der ubestridt lå på statsmandsniveau, men herom må henvises til Sjøqvists bog. Vi skal nøjes med at notere, at Scavenius ved flere lejligheder lagde pres på Tyskland under henvisning til risikoen for indenrigspolitiske konsekvenser, dvs. en mindre tyskvenlig regering, et argument, der stadig gjorde indtryk.

Ved krigens begyndelse gav Erik Scavenius i et brev til den radikale politiker Gustav Philipsen klart udtryk for, hvad der bevægede ham i forbindelse med Sønderjylland: »Jeg har altid betragtet den såkaldte »sønderjyske sag« som vor største, ja måske eneste udenrigspolitiske fare. Jeg kan måske tilføje, at den også til daglig gjorde livet så temmelig uudholdeligt for en dansk udenrigsminister – efter min mening har den til enhver tid været en hemsko, en klods om benet på vor uafhængighed, thi af denne sag og den danske almenheds behandling af samme kunne vi til enhver tid vente et tryk sydfra. Hvor langt farligere ville imidlertid ikke alt dette blive i tilfælde af, at Tyskland kom i krig?«

Foreløbig bragte krigen dog en standsning i meningsudvekslingerne om tilstandene i Sønderjylland. Det nationale liv i landsdelen gik omgående i stå, de ledende danske i Sønderjylland blev arresteret, de unge mænd blev indkaldt, de danske aviser blev standset og kunne senere kun udkomme under censur. Der blev ro på den front.

Stemningen i Berlin var gunstig over for det Danmark, der havde opfyldt de tyske ønsker om mineudlægning, og den danske Berlin-gesandt, grev Moltke, foreslog derfor i november 1914 den danske regering at udnytte situationen til at prøve på at få tyskerne til at ændre holdning i Nordslesvig. Dette forslag afviste Scavenius med gode grunde. Det kunne opfattes som et dansk forsøg på at få betaling for god opførsel, og eventuelle tyske indrømmelser kunne let »give os udseende af at være nærmere knyttet til Tyskland, end det kan anses for heldigt«.

Den tyske gesandts udspil

Overraskende kom der i marts 1915 et udspil fra tysk side. Det tyske gesandt i København, grev Rantzau, antydede muligheden af en ordning af det nordslesvigiske spørgsmål, der kunne gennemføres allerede under krigen. Den danske regering var med rette mistænksom og slog bremserne i ved at svare, at reformer alene kunne næppe gøre det; spørgsmålet kunne kun løses ved genoplivelsen af § 5 på en eller anden måde. Det tyske udenrigsministerium var tilsyneladende også inde på tanken om en grænse-regulering, men pludselig blev sagen skudt ud til efter krigen, og i august 1915 udarbejdede det et memorandum, hvoraf fremgik, at man efter krigen måtte søge at få etableret en nær tilknytning mellem de to lande, saa man ad denne vej kunne overvinde den nationalistiske bevægelse i Nordslesvig, hvad der hidtil ikke var lykkedes hverken gennem skarpe administrative forholdsregler i Sønderjylland eller imødekommethed over for Danmark. Og det var jo noget helt andet end en grænseregulering.

H. P. Hanssen var enig i, at genforeningsspørgsmålet ikke skulle trækkes frem på daværende tidspunkt, men han beklagede stærkt den danske presses tavshed med hensyn til de tyske overgreb, specielt chikane af

sønderjyder i tysk krigstjeneste bl.a. gennem forbudet mod at tale dansk med soldaterkammeraterne og skrive dansk til hjemmet. Han skrev derom til Scavenius, der intet havde imod viderebringelse af »faktiske meddelelser«, men var modstander af alt, hvad der gik derudover, og – efter beklagelser fra den tyske gesandt – holdt møde med den danske presse for at formane den. Men da også den danske gesandt i Berlin kom med klager over de danske aviser, reagerede Scavenius så voldsomt med krav om skærpelse af presseloven og trusler om sin afgang, luftet både over for den danske regering og den tyske gesandt, at hans omgangskreds følte sig rystet af den lidenskab og det temperament, der i disse måneder prægede hans optræden.

Det må tilføjes, at Scavenius opnåede, at danskerhaderen Karl Strackerjahn blev fjernet fra Haderslev og flyttet til Belgien. De tyske myndigheder var nu interesseret i at få ro, og generalkommandoen i Altona beordrede i juli 1915 pressen i Nordtyskland til at undlade enhver omtale af det nordslesvigske spørgsmål, så længe krigen varede.

Fætningslinien tværs over Nordslesvig

I 1916 begyndte tyskerne bygningen af en fæstningslinie tværs gennem Nordslesvig, Die deutsche Sicherungstellung, der findes omtalt bl.a. i Sprogforeningens almanak 1931, p. 97, Alnors Handbuch, bd. II p. 209 og Das Nordschleswig-Buch p. 196, hvor Harboe Kardel tilfreds konstaterer, at takket være den tyske højsøflåde og Sicherungsstellung Nord forblev Nordslesvig og Danmark uberørt af krigen. At den tyske højsøflåde formindskede Englands lyst til at foretage aktioner mod Tyskland gennem Danmark, turde være sikkert nok, men det er da iøjnefaldende, at den tyske fæstningslinie blev lagt gennem Nordslesvig med 800 betonstillinger i 10 km's bredde og 60 km's længde efter at højsøflåden 31. maj 1916

havde udkæmpet Jyllandsslaget på en måde, der af tyskerne blev udlagt som sejr; i virkeligheden var højsøflåden blevet låst inde, og nu stiledede flådeledelsen imod den uindskrænkede u-bådskrig.

Den 30. august 1916, dagen efter at Hindenburg-Ludendorff var tiltrådt som ny overkommando, fik de forelagt spørgsmålet om ubådskrigen af rigskansleren, men med den tilføjelse, at udvidelsen måske kunne føre til krig med Danmark og Holland, der ville kunne sætte deres hære ind i Tyskland, som ikke havde en mand tilovers at standse dem med, og det kunne betyde dødsstødet for Tyskland. Under disse omstændigheder sagde overkommandoen nej til den uindskrænkede u-bådskrig, men tog af situationen anledning til at bygge fæstningslinier mod de to lande. Da beslutningen om ubådskrigen omsider blev truffet den 9. januar 1917, var overkommandoen parat til at tage et stød fra Holland og Danmark, men samtidig mente rigskansleren i modsætning til året før, at der ikke var grund til at nære frygt for de to landes holdning. Den 24. januar forstærkede Ludendorff grænseværet i Nordslesvig med tre kavalleriregimenter, men foranstaltningerne viste sig hurtigt overflødige og tropperne blev frigjort til vestfronten, fortæller Ludendorff i sine erindringer.

Danmark og u-bådskrigen

Derimod er det først længe efter den 2. verdenskrigs afslutning, da de tyske dokumenter blev tilgængelige, blevet kendt, at den alvorligste trussel mod Danmarks selvstændighed opstod efter iværksættelsen af den uindskrænkede u-bådskrig 1. februar 1917. Herom har Sjøqvist et meget interessant kapitel. Det var den tyske marineledelse, der ikke kunne betvinge sin nervøsitet for, hvad England ville kunne finde på, og som derfor den 9. februar 1917 over for det tyske udenrigsministerium rejste spørgsmå-

let om Danmarks holdning i tilfælde af en engelsk landgang. Diskussionen, hvori den tyske gesandt i København blev inddraget, stod på i nogle måneder. Efter forhandlinger mellem rigskansleren, hærens overkommando og marineledelsen blev der udarbejdet tre noter, alle indeholdende et ultimatum med fem timers frist, der skulle stilles Danmark i påkommende tilfælde, nemlig hvis et engelsk landgangsforøg kunne ventes og Danmarks holdning var tvivlsom eller man ville træde over på allieret side eller hvis England ville oprette støttepunkter for sin flåde i Norge. Først i september blev disse udkast til ultimatum skrinlagt, og man bøjede sig for gesandens argumentation, at ingen tysk indmarch i Danmark måtte foretages, før et engelsk angreb var påbegyndt. Hvis England foretog en aktion mod Norge, forudsatte man, »at den danske regering ifølge Scavenius' tilsagn ikke ville lægge (Tyskland) hindringer i vejen«.

Hemmelige forhandlinger

Det er bemærkelsesværdigt, at Erik Scavenius her har været langt inde i forhandlinger med tyskerne, uden at han tilsyneladende har orienteret nogen dansk herom. Sagen kendes ikke fra danske papirer, og når tyskerne overhovedet har turdet orientere ham, skyldes det vel både det tillidsforhold, der var opstået mellem ham og den tyske gesandt, og samtidig at man har stølet på at kunne binde ham med tavshedsløfte.

Ind imellem dukkede det nordslesvigske spørgsmål op igen. I 1916, da forhandlingerne om de vestindiske øer stod på, spurgte I. C. Christensen, om man ikke i stedet for at sælge dem til USA kunne bytte dem bort mod Nordslesvig, dvs. til Tyskland. Svar: Det ville USA aldrig tillade. I 1917 mødte I. C. Christensen Scavenius på Smedelinien og spurgte ham, om den militære situation ikke nu muliggjorde at rejse spørgsmålet om Nordslesvig over for Tyskland. Scavenius

afviste igen, og medens de varme følelser for landsdelen tjener I. C. til anerkendelse, er klogskaben igen placeret hos Scavenius.

Den 27. december 1917 udsendte den slesvig-holstenske overpræsident en erklæring om, at der ikke var mindste sandhed i de udenlandske presserygter om afståelse af Haderslev amt til Danmark. Men stunden var ved at nærme sig.

I begyndelsen af oktober 1918 søgte den tyske gesandt at sondere mulighederne for direkte dansk-tyske forhandlinger om Nordslesvigs fremtid. Tidligere havde grev Rantzau ment, at sagen kunne ordnes ved, at man efter krigen indførte et hensyntagende styre i landsdelen, men nu lå det anderledes. Kunne Danmark tænke sig at rette henvendelse til Tyskland derom? Scavenius svarede nej. Han foreslog, at Tyskland afgav en ensidig erklæring om en afståelse. Så kunne en forhandling om den praktiske gennemførelse følge bagefter.

Rygterne om, »at der muligvis er ved at blive indledt forhandlinger« direkte mellem Danmark og Tyskland affødte omgående en engelsk verbalnote om, at problemet Nordslesvig kun kunne løses via de allierede.

Scavenius var ikke glad for at overlade den sag til de allierede, i hvert fald ikke før han havde fået styr på den. Han ønskede ikke spørgsmålet løst mod Tysklands protest. Han ønskede stadig, at initiativet – officielt – kom fra Tyskland og havde måske fingeren med i spillet, da Stauning henvendte sig til Friedrich Ebert, formanden for det tyske socialdemokrati, for at få spørgsmålet rejst ad den vej.

Scavenius' syn på en genforening

Erik Scavenius betonedede, at den danske regering kunne ikke rejse spørgsmålet om en genforening. Det måtte overlades til de danske slesvigere. »Danmark er et gammelt land, og vi håber, det skal bestå til evig tid, så længe der er en dansk nation. Derfor må

vi ikke anlægge synspunkter, som alene tager hensyn til den øjeblikkelige situation.« På rigsdagens fællesmøde den 23. oktober 1918 lykkedes det at få vedtaget en sønderjysk resolution med alle stemmer mod én, en sejr for Scavenius på netop dette felt, som man ikke på forhånd kunne have ventet. Men det lykkedes ikke at holde samlingen om denne resolution.

Tanken om at kun Nordslesvig ned til den nuværende grænse skulle have lov til at deltage i afstemningen, blev annulleret allerede på mødet på Folkehjem den 16. og 17. november, hvor man mente, at også de tilstødende distrikter i Mellemslesvig, som rejste kravet, skulle have lov til at stemme. Problemet lå først og fremmest i Flensborg, der med en dansk stemmeandel på 30–40 procent måske kunne presses til Danmark. Aabenraa-resolutionen fik Scavenius til at tale om at gå af (Munchs erindringer p. 41). Da Flensborg-venligheden vandt indpas også i en leder i »Politiken«, bad Scavenius om sin afsked. Da det blev foreslået at rette en tak til de allierede, fordi det nu ville blive muligt for nordslesvigerne at benytte selvbestemmelsesretten, ignorerede Scavenius forslaget. Da man foreslog at sende en rigsdagsdelegation til Fredskonferencen i Paris, gik han imod.

Scavenius frygtede, at Frankrig ville tilbageføre så meget af Sønderjylland til Danmark, at Danmark ville blive tvunget til at søge beskyttelse mod Tyskland og derved blive indlemmet i den franske interessesfære. Vi skal ikke her gennemgå grænsestridens forskellige faser, men citere Sjøqvists slutafsnit i I. bind efter omtalen af ministeriet Zahles afskedigelse 1920:

»Grænsen ligger fast«

»En triumf havde han (Scavenius) dog i nederlagets time. Da en journalist om eftermiddagen den 29. marts spurgte ham, hvad der nu ville ske i grænsespørgsmålet, svare-

de han: Grænsen ligger fast. Det gjorde den. Ikke blot i 1920, men også i 1940 og i 1945.«

Den triumfale udgang, Viggo Sjøqvist har givet 1. bind, er ikke berettiget. Havde det stået til Erik Scavenius, havde grænsen nemlig ikke ligget fast. Sjøqvist antyder det selv i 2. bind. Ganske vist gav Scavenius i 1922 udtryk for, at Nordslesvig var det eneste sted, hvor Wilsons ideer om selvbestemmelsesret var blevet fair gennemført (II 36). Men Sjøqvist nævner p. 46 i 2. bind, at Scavenius' »uro og bekymring for Nordslesvigs fremtid og grænsens holdbarhed synes i slutningen af trediverne at have ført ham ind på tanker om at prøve på at komme et eventuelt tysk krav om grænserrevision i forkøbet ved at Danmark foretog en justering omkring Tønder. Da Scavenius ikke indtog nogen ansvarlig stilling, er der ingen grund til at tillægge disse »flyvetanker« alt for stor betydning.«

Et mellemspil

Heri kan man ikke være enig med forfatteren. Det er at reducere Scavenius' personlighed at tillægge ham flyvetanker, når han ikke er bundet af ansvaret. Tankegangen er desuden karakteristisk for Scavenius, og han bekræfter den, da han på ny sad i ansvarlig stilling. Det er imidlertid et mellemspil, forfatteren har overset eller i det mindste ikke nævner. Da Scavenius efter sin udnævnelse til udenrigsminister den 10. juli 1940 opsøgte den tyske gesandt Renthe-Fink, redegjorde han for sin indstilling, idet han understregede, at han så en stor vanskelighed i det nordslesvigiske spørgsmål. Han havde tidligere søgt at få den danske regering til at komme til direkte forståelse med Tyskland, »men han havde desværre talt for døve øren«. At tage sagen op på nuværende tidspunkt som et særskilt spørgsmål, kunne næppe nogen dansk regering holde til. Dermed Tyskland ikke kunne afstå fra på ny at

stille problemet til diskussion, ville det nok være bedst at drøfte det i forbindelse med nyordningen af Europa.« Således refereret i Renthe-Finks rapport af 11. juli 1940 (Parl. komm. XIII bd. 1, side 256).

Selv om hensigten skulle være at få spørgsmålet udskudt, er her et af de tilfælde, hvor Scavenius løb en stor risiko ved at række en lillefinger frem. Blot et par uger forinden havde det tyske mindretals trang til at flage sig Heim ins Reich på Versaillesdagen 28. juni skabt stor opstandelse, og nu kunne det tyske mindretal faktisk få refereret til-sagn fra den danske udenrigsminister om, at han anså grænsen for at være et åbent spørgsmål. Scavenius kunne let have skabt forventninger både hos det tyske mindretal og i Berlin, som kunne have fået konsekvenser. I et tysk referat fra en forhandling mellem danske og tyske udenrigsministerielle embedsmænd den 17. juli 1940 fandt referenten sig foranlediget til at notere: »Auf Nordschleswig kam das Gespräch nicht.« Men det havde man altså åbenbart regnet med ville ske.

Tysk bitterhed

Da den tidligere tyske gesandt i København, grev Brockdorff-Rantzau i en samtale med Scavenius i 1925 luftede sin bitterhed over grænsedragningen, svarede Scavenius, at det kunne være gået sådan, at Danmark havde måttet basere sig på Pragfredens § 5, »og jeg for mit vedkommende nærede da ingen tvivl om, at det havde været resultatet af rigsdagsvalget i 1867, der viste klart flertal for Danmark nord om Tønder men syd om Flensborg, der i hvert fald var blevet lagt til grund, og støttet af de allierede havde Danmark sikkert kunne gennemføre en afstemning ned til denne linie, hvilket ville have ført Flensborg til Danmark. Ville dette have været bedre?«, spurgte han Rantzau, og fik det svar: »Ja . . . forsåvidt som dette ville have givet Tyskland mulighed for en

fremtidig revision og imellemtiden ville have styrket det tyske element i Danmark.«

Vanskeligheden lå i, at Tønder havde været mere tysk end Flensborg både i 1867 og i 1920, men i 1939 havde stort dansk flertal og kun levnedet det tyske mindretal 1207 af i alt 3321 stemmer. Og hvis man først begyndte at tale om Tønder, ville i alle tilfælde en del af den truede firkant gå med i købet. Men under hele besættelsen hemmede Nordslesvig bevægelsesfriheden, thi som Munch udtrykte det i 1942, ville en af konsekvenserne af et definitivt brud med tyskerne kunne blive, at grænsen flyttedes tilbage til Kongeåen. At landets udenrigsminister forskudsvis distancerede sig fra grænsen, kunne kun svække den danske position.

En svaghedsperiode

I det hele havde Erik Scavenius en decideret svag periode fra 1940 til 1942. Da han den 5. april 1940 blev præsenteret for den første advarsel fra Berlin om en forestående aggression, sagde han, at det var noget vrøvl, rent fantasteri. Og det til trods for, at han bedre end nogen vidste, hvilken interesse Tyskland havde vist for det norske problem under den første verdenskrig. Sjøqvist udlægger Scavenius' reaktion således, at han dermed ville yde sit bidrag til, at der ikke opstod uro eller panik eller blev truffet militære foranstaltninger, der ville umuliggøre en fredelig besættelse af Danmark. Hvis dette er forklaringen, er det en vildledning af udenrigsminister dr. Munch, som ønskede at høre hans råd, men jeg tror, at Scavenius simpelt hen fejlvurderede situationen.

Det gjorde Erik Scavenius i hvert fald, da han med erklæringen af 8. juli 1940 ville sikre sig good will ved sin tiltræden som udenrigsminister. Man har opholdt sig ved vendingen om de tyske sejre, »der har slået verden med forbavselse og beundring« og om »en ny tid oprundet i Europa, der vil medføre en nyordning i politisk og økono-

misk henseende under Tysklands førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt samarbejde med Stortyskland», fordi de kom til at støde den danske offentlighed. Endnu værre var det, at erklæringen ikke blot forfejlede sit sigte over for Tyskland, men bragte os lige ind i en meget farlig situation ved sin invitation til forhandling om nyordningen for Danmarks vedkommende. Tyskland svarede med at foreslå en mønt- og toldunion, og Danmarks afvisning skadede den tyske tillid til ærligheden af 8. juli-erklæringen, så Scavenius havde opnået det modsatte af det tilsigtede.

Viggo Sjøqvist søger at lægge ansvaret for drejningen hen til en unionsforhandling over på udenrigsministeriets direktør O. C. Mohr, som han beskylder for at have konstrueret en falsk erklæring, en beskyldning, der savner enhver grad af sandsynlighed. Det er bogens svageste afsnit.

Scavenius og Stauning

Et nyt fejlgreb gjorde Scavenius sig skyldig i, da han for at genvinde den tyske tillid (»denne regering er likvideret i Tyskland, da den sagde nej til told- og møntunionen«) søgte at udmanøvrere Stauning som statsminister omkring nytår 1940–41 (II 122).

Heldet fulgte heller ikke Erik Scavenius' noget krampagtige forsøg på at komme til klarhed over de tyske hensigter og få dem fastlagt i en eller anden form for garantierklæring. Scavenius fattede f.eks. den plan at søge kontakt med Göring gennem prins Axel. Den plan blev afvist af den danske gesandt i Berlin (II 116). Så gjorde en dansk diplomat, M. Wassard, et forsøg med den tyske ambassadør Ritter, der imidlertid måtte svare, at »det var jo umuligt at bede Føreren om at give et andet land garantier af nævnte art ud i fremtiden« (II 117). Tilsvarende forsøg gennem Renthe-Fink, Grundherr og dr. Draeger slog også fejl. Forholdet

var ganske enkelt det, at hvis man kunne stole på den tyske regerings 9. april-erklæring, behøvede man ikke yderligere garantier, og hvis man ikke kunne, ville nye garantier heller ikke have værdi. I virkeligheden kunne man aldrig være sikker på, hvad man kunne regne med. Uanset erklæringen.

Også efter Hitlers overfald på Sovjetunionen stillede Scavenius med en erklæring, han ville have vedtaget og udsendt, efter tysk krav har han forklaret. Men der forelå intet tysk krav (II 149).

Og da ministrene på Staunings forslag havde vedtaget at bevilge Frikorps Danmarks ledere afsked fra den danske hær, fik Scavenius – der ikke havde deltaget i mødet – det dagen efter ændret til, at de fik tilladelse til at træde uden for nummer, thi det havde han aftalt med tyskerne.

Den stejle vilje

Det var først, da vi nåede hen til Antikominternpagten og telegramkrisen, at Scavenius satte sin stejle vilje ind over for tyskerne, så man følte, at han nåede op på højde med den første verdenskrigs Scavenius. Men netop bølgedalen i Scavenius' formåen bidrager til at kaste lys over begrænsningen i hans format og samtidig over styrken i hans personlighed.

Situationen var jo vanskeligere under den anden verdenskrig, hvor Danmark som besat land kun kunne gøre forsøg på at mildne diktatet, medens man under den første stod over for to magtgrupper, hvor man kunne tilstræbe balancen ved at spille dem ud imod hinanden. I begge tilfælde var appellen til egeninteressen nødvendig.

Da den første verdenskrig brød ud, kendte Scavenius Berlin, han havde nylig været knyttet til gesandtskabet og havde kontakterne i orden; han var fortrolig med systemet og dets spilleregler. Da den anden verdenskrig kom, havde Scavenius ikke længe de tyske kontakter i orden. Han havde i

1920'erne fået tilbudt gesandtposten i Berlin, men havde foretrukket den mindre post i Stockholm. Han havde svært ved at regne med det uberegnelige i det nazistiske Tysklands reaktioner, der f.eks. kunne kaste Danmark ud i en farlig krise, fordi en hjælpsom sjæl havde vist Hitler kongens forretningsmæssige takketelegram. Han forstod ikke det mangehovedede system med de politiske outsiders, der pludselig kunne lægge afgørende lod i vægtskålen. Renthe-Fink var ikke en aftalepartner som grev Brockdorff-Rantzau, og der opstod heller ikke det gensidige tillidsforhold. Først da dr. Best kom ind i billedet, fik Scavenius på ny en brugbar modspiller, en forhandlingspartner.

Skuffet tysk ønske om imødekommenhed

I 1914 kendte Tyskland Scavenius og hans synspunkter. I 1940 var han en glemte mand, der måtte begynde forfra med at opbygge sit image som en udenrigsminister, Tyskland i særlig grad kunne have tillid til. Hans udgangspunkt var viljen til godvilligt at drage konsekvensen af magtforholdene, hvor andre gjorde det modvilligt. Tyskland havde et stærkt behov for at møde imødekommenhed og for at kunne præsentere omverdenen for et smukt demonstrationsbrug. Men de blev skuffede. Som gesandt von Grundherr sagde til en dansk diplomat i februar 1941, tvivlede man ikke om, at Scavenius gjorde sit bedste for at få de rimelige tyske ønsker gennemført, »men det blev hver gang nødvendigt at lave ønsker om til et krav, som fordredez gennemført«. Heri lå en vis berettigelse for den scavenianske bestræbelse på at oparbejde en good will ved at opfylde tyske ønsker på det tidligst mulige stadium. I perioden 1940–42 var Scavenius blot for dårligt orienteret om, hvad der betød noget på tysk side – og på dansk side.

Som realpolitiker undervurderede han imponderabiliernes betydning som realiteter.

Da Scavenius følte, at han og Gunnar

Larsen blev misbrugt af politikerne, der dækkede deres tilslutning til forhandlingspolitikken med en opposition imod Scavenius-Larsen, sagde Buhl, at det, som Scavenius anså for en fare, netop var en fordel, nemlig at nogle ministre – de upolitiske – varetog forholdet til tyskerne, medens de politiske ministre tog sig af de hjemlige stemninger. Det var dog ikke uberettiget, at Scavenius følte, at han betalte prisen for at dække det parlamentariske ministerium over for tyskerne, uden at politikerne betalte prisen for at dække Scavenius og Larsen over for folkestemningen. Efter befrielsen i 1945 var det Scavenius, der stod rankest.

Der var imidlertid en fare ved dette dobbeltspil. Når de to grupper lagde luft imellem sig, voksede befolkningens misstemning over for Scavenius og tyskerne mistillid til politikerne. Derved blev Scavenius uundværlig som mellemlid. Det blev opfattet som en katastrofe, hvis han gik. Lejlighedsvis kunne Scavenius spille på det over for tyskerne ved at true med sin afgang og derved hale nogle stik hjem, men i almindelighed var det de danske politikere, der kom til at føle deres afmagt, når Scavenius truede med at gå. Alt taget i betragtning havde dr. Munch derfor nok været en bedre udenrigsminister under den anden verdenskrig, i hvert fald i de første besættelsesår.

Scavenius ønskede ikke ministerposter

Erik Scavenius trængte sig ikke på. Han afslog adskillige gange tilbud om ministerpost. Men når han var minister, havde han en egen måde at gøre sig uundværlig på, som skabte mistillid til eventuelle efterfølgere. Under den første verdenskrig gik det på uheldig måde ud over de partier, der lå til højre for de radikale. Han blev dog til sidst selv opmærksom på faren: »Jeg er træt at have med de folk (dvs. oppositionen) at gøre, men det betænkelige er jo, at det i Tyskland er kommet til at stå således, at

Danmarks korrekte opførsel beror på denne regering.« Under den anden verdenskrig var det en af udenrigsministerens vigtigste opgaver at forklare tyskerne, hvor umulige de danske nazister og deres sympatisører ville være i en regering. Det gjorde Scavenius godt.

Scavenius' syn på nationalistideen

Man har draget Erik Scavenius' nationale indstilling i tvivl. Det bør man ikke gøre. Som sønderjyde må man have lov til at mene, at han havde en noget snæver national indstilling. Han ville gerne undvære nogle sønderjyder, hvis han til gengæld kunne blive fri for at få nogle tyskere inden for landets grænser. I nationalitetsideens almindelige anerkendelse ligger, sagde han, en stærk beskyttelse af de små staters integritet, når de er nationale stater. Han var ikke uden sans for de nationale følelser, men de måtte ikke koste for meget. Ved salget af de vestindiske øer stillede han som betingelse, at USA anerkendte Danmarks høj-

hedsret til hele Grønland. Det førte alle andre landes anerkendelse med sig. Men det var følelsespolitik for at plastre på såret efter salget af øerne, og han fortrød det senere, da Danmark blev impliceret i det amerikanske basebyggeri. Han søgte at undgå alt, hvad der kunne bringe gamle Danmark i fare, og det er jo egentlig ikke unationalt.

Opgav udenværkerne, bevarede det centrale

Han var sentimentalt rationel, som da han erhvervede den gamle slægtsgård Voergård, men for at kunne klare det økonomisk frasolgte 2450 tdr. land, så der kun blev 990 tilbage ved hovedgården, og heraf gik endda senere 130 tdr. land som delvis erstatning til en forpagter, der blev opsagt i utide. Som godset, så landet. Scavenius var villig til at opgive udenværkerne, når han kunde bevare det for ham centrale.

Selv de, der ikke kan tiltræde hans beslutninger, må indrømme Erik Scavenius en god dansk plads i Danmarkshistorien.

Dansk lærer i Øster Løgum

AF JENS KRISTENSEN

Det sidste afsnit af de erindringer, som lærer Jens Kristensen, Genner, har skrevet, bringes her. Han fortæller dels om tilrettelæggelsen af undervisningen i den danske skole, dels om nogle oplevelser han havde i anledning af, at han begyndte en lille sideforretning som meddeler til Hejmdal.

For øvrigt var der også sket forskelligt, der smigrede min forfængelighed. For eksempel var skolekommissionens formand gået til amtsskolekonsulenten og spurgt ham til råds, hvordan vi nu skulle forme Øster Løgum skole efter dansk mønster. Konsulenten svarede:

»Gå hjem og skriv en undervisningsplan, som I kunne ønske jeres skole.«

Morthorst kom omgående til mig og refererede og spurgte:

»Kan du skrive en sådan plan, for det kan jeg da i hvert fald ikke.«

Jeg: »Vi kan da snakke om det og prøve ad.«

Øster Løgum skole havde før været toklasset, og børnetallet var 101, da jeg tiltrådte. Jeg havde helt på egen hånd ændret den til en treklasset skole med 40 børn i ældste klasse, ca. 30 i hver af de to mindre klasser. Efter tysk lov gik drengene i skole 9 år (6–15), pigerne 8 år (6–14); dette blev vist overalt ændret til det danske 7–14. Man var vant til hverdagsskole, dette blev bibeholdt, dog med en ugentlig fridag om vinteren for 2. klasse, to fridage for de yngste. Der blev indført naturhistorie og to danske sangtimer om ugen. Planen mødte kun velvillig kritik, og da skolekommissionsformanden præsenterede den for amtsskolekonsulenten, sagde han: »Udmærket! Jeg kunne ikke selv have

lavet den bedre, selv om jeg havde haft tid.« Fra 15. juni havde vi haft andenlærer, en ung musikalsk mand, der skulle overtage sangundervisningen i skolen og lede kirkesangen om søndagen.

En kirkelig forening stiftes

Som sagt stod humøret ikke ret højt efter præsteafstemningen.

Da skete der noget, der næsten virkede som en bombe i sognet. Det var vist en månedstid ind i det nye år, at der en dag stod en annonce i »Hejmdal« omtrent sålydende: Alle kirkeligt interesserede vælgere i Øster Løgum sogn indbydes hermed til at møde i Carsten Petersens sal førstkommande søndag kl. 3. Så vidt jeg husker var der ingen navne under, men dagen kom, og salen blev fuld af folk. Der blev drukket kaffe, der blev snakket, der blev holdt taler, ikke alle lige velovervejede, men alle mandede ud i, at nu var den kirkelige interesse blevet mindre og mindre år for år, og som situationen nu formede sig, så var det nødvendigt, at der blev gjort noget af folk selv.

Men hvad ville man gøre? Ingen vidste det. Indre Mission, der var repræsenteret på mødet, meddelte, at man ikke ønskede at gå ind i en stor fælles kirkelig forening. Man ville selv sørge for fremmede præster, men de ville nok gå i samarbejde med en anden forening, så de to foreninger ikke gik hinanden i vejen. Hvad ville så de øvrige fremmødte? Nogle foreslog frimenighed, andre valgmenighed, andre igen en løs sammen-sluttet kirkelig forening, hvis bestyrelse havde som eneste opgave at skaffe fremmede præster til sognet, mindst en gang månedlig,

og forhandle med sognepræsten om kirkens brug, og hvad dertil hørte. Det blev også ved mødet nævnt, at der til Vedsted sogn var kommet en ung ny præst, som nogle af de tilstedeværende kendte fra Vallekilde højskole, og som var en meget jævn mand, der muligvis ville påtage sig at prædike i kirken her en gang om måneden.

Slutresultatet blev, at man stiftede en kirkelig forening for Øster Løgum sogn og valgte en bestyrelse, der fik fuldstændig frie hænder til at ordne alt det fornødne og træffe aftale enten med den omtalte pastor Nielsen i Vedsted eller med en anden eller andre præster, der var villig til at prædike i kirken her den første søndag i hver måned.

Ændrede forhold

Bestyrelsen for den nystiftede forening var meget energisk, og vistnok allerede første søndag i februar kunne man indbyde til altergangsgudstjeneste med påfølgende menigheds møde ved førnævnte præst, pastor N. P. Nielsen, Vedsted, senere velkendt over hele Sønderjylland som grænsepræsten med fast bopæl i Højer.

Efter nogen forhandling tilbød pastor Nielsen, at hvis det virkelig var et udbredt ønske i sognet, var han villig til at tage sognet her som en slags annex, prædike her den første søndag i hver måned samt anden påske-, pinse- og juledag og forrette kirkelige handlinger for dem, der måtte ønske det.

Dette forhold blev ved at bestå, indtil pastor Friedrichsen 1929 faldt for aldersgrænsen.

Indre Mission fik en ret fast ordning med en gudstjeneste hver tredje søndag i måneden med tilkaldt præst, men altså en fremmed præst, for hver gang. Indre Mission var væsentlig en lille fasttømret kreds, hvis medlemmer boede spredt over hele sognet. Foruden den faste kreds kom enkelte søgende sjæle til deres gudstjenester. Der var ingen fuld kirke, men altid så mange, at prædikan-

ten ikke behøvede at føle det pinligt. Nogen egentlig tilvækst kan man vanskelig tale om, men heller ikke om frafald. Den kirkelige forening samlede det første årstid stor tilslutning, men så begyndte det at gå ned ad bakke, og da nyhedens charme var borte, og protestglæden forduftet, så var der tilbage en nogenlunde fast flok på mellem 60 og hundrede, meget sjældent under 60, og kun ved højtiderne over hundrede. Disse var ret trofaste både kirke- og altergæster.

Den tyske præst

Men nu de 267, der havde stemt ja til at beholde pastor Friedrichsen og altså burde udgøre kernen i hans menighed. Ja, af dem bør vi vist først dvæle ved tyskerne, altså de tysksindede. Selvfølgelig havde de så godt som alle stemt på pastor Friedrichsen, for af to onder vælger man da helst det mindste, og set fra et tysk synspunkt var det da et mindre onde at beholde en tysk præst i embedet, end at risikere at få en dansk nordfra, der muligvis kunne sætte røre i sognet.

Ganske enkelte tyske familier sluttede sig til Indre Mission. For dem har det sikkert været en både streng og vanskelig tid. Ellers må vi sige, at de øvrige i forbavsende grad svigtede både kirken og manden. Og når vi tænker på pastor Friedrichsens egne ord, at da han kom til sognet (1898), var der en kirkesti fra hver landsby i sognet, så må det have været strengt at se ligegyldigheden vokse år for år. Men præsten blev trods alt ved med udadtil at bevare det gemytlige sind og elskværdige væsen, også som emeritus, da han flyttede til Åbenrå.

Præst og degn

Hvordan gik det med det daglige eller ugentlige samarbejde med læreren, der var kommet nordfra? Faktisk meget roligt og tåleligt for begge parter. Var der en enkelt gang optræk til småskærmydsler, var det vist

lige så meget lærerens som præstens skyld. Men talen om ansættelse af en kirkesanger blev pure afvist. Når der blev spillet på orgellet, var det fuldt tilstrækkeligt. Så kunne de synge med, der ville synge, og ellers kunne de tie stille.

En ting var fuldstændig ændret fra tiden før: Præsten kunne nu aldrig stole på, at degnen var hans lydige og underdanige tjener. »Jeg vil stille Dem frit«, husker læseren, præsten engang i begyndelsen af samarbejdet sagde til mig. Jeg måbøde ganske sikkert, for jeg havde da aldrig tænkt andet, end at jeg stod frit, når det gjaldt ting, der ikke direkte kom ind under præstens domæne.

Lærerkursus med kaffebord

Det var antagelig først i november 1920. De fleste lærerembeder var nu besatte med egnsfaste eller tilflyttede ansøgere, men lærerne kendte endnu ikke hinanden og havde endnu ikke organiseret sig. Så blev der indbudt til det første danske instruktionskursus, antagelig af amtets nye, danske amtsskolekonsulent, N. J. Nielsen. Hvem der gav »mønsterundervisning« eller holdt foredrag på dette kursus husker jeg ikke, men det har sikkert været af vort lands bedste skolekapaciteter.

Derimod husker jeg, at dette kursus sluttede med et fælles smørrebrøds-kaffebord på Folkehjem, antagelig for at ryste den ny lærerstab lidt sammen. Vi samledes omkring små borde i Folkehjems lille sal, der dengang ikke havde så mange malerier som nu.

Langt de fleste deltagere var fremmede for hinanden. Jeg havde fået mig anbragt med en ældre skægget kollega til højre for mig. Vi kalder ham hr. C. Til venstre havde jeg en noget yngre glatbarberet kollega, som vi kalder hr. M. Midt imellem sad altså jeg purunge tilflytter.

Ved den første præsentation fik jeg oplyst, at hr. C. var ansat ved Åbenrå kommuneskoles tyske afdeling. Hr. M. underviste ved

den danske afdeling, og jeg blev således hurtigt klar over begges politiske sindelag, og at de kendte hinanden godt.

Hr. C. til mig, noget forbavset i stemmen:

»Er De så degn Markussens efterfølger?«

Ja, det kunne jeg jo ikke nægte. Hr. C. gram i hu henvendt til hr. M.:

»Vil du nu ikke indrømme mig, at vi er blevet skammeligt behandlet af danskerne? I Øster Løgum sidder der en anerkendt dygtig mand, degn Markussen. Ham afskediger altså danskerne og i stedet sender de ind i embedet sådan en ganske ung vikar, der jo da hverken kan have hr. Markussens rutine eller erfaringer.«

Hr. M. forsøgte med et par undskyldende bemærkninger for de fæle danskere, men her tillod jeg mig nu at blande mig i samtalen, der jo faktisk var ført udenom eller forbi mig:

»Undskyld«, sagde jeg, »men her foreligger der da vist et par fejltagelser eller misforståelser: Degn Markussen blev ikke afsat i Øster Løgum, hverken af danskerne eller nogen dansk myndighed. Men det nyvalgte skoleråd i Øster Løgum foreslog og opfordrede ham til at søge et embede længere nordpå, hvor hans tyske sindelag ikke spillede så stor en rolle, men degn Markussen foretrak selv i stedet at flytte længere sydpå og søgte og fik så et embede syd for Rensborg. Og jeg blev ikke sendt herved af den danske regering eller nogen anden dansk myndighed. Jeg kom hertil efter en indbydelse fra det danske skoleråd for Øster Løgum, altså den stedlige befolkning. Efter en forhandling med dem enedes vi om, at jeg kunne prøve i tre måneder, og blev der ikke gensidig tilfredshed, kunne jeg flytte tilbage til mit embede i Midtjylland, hvor jeg var glad for at være, men havde fået lov til at holde vikar i tre måneder for at prøve forholdene her i Sønderjylland. Den danske regering har altså ikke haft det fjerneste med den sag at gøre, før end nu den danske skoledirektion har kaldet mig til embedet, efter

at jeg først har været vikar i det fra maj til september, og at den stedlige skolekommission derefter enstemmigt havde indstillet mig til embedet som nr. et.«

Hr. C. lidt forfjamsket:

»Kan jeg stole på det?«

Jeg: »Kan stole på? Ja, »stole på« er jo altid noget af en trossag. Men sådan er det altså gået til, at jeg unge menneske er blevet degn Markussens efterfølger.«

Hr. M. ved min venstre side bøjede sig lidt efter ned over mig, holdt hånden for lyden og hviskede til mig:

»Til lykke! Den klarede du sandelig godt.«

Jeg: »Jeg tror, der er så fuldt af rygter her, så det er ganske umuligt at finde bund i, hvad man kan stole på, og hvad ikke. Men der var ikke et urigtigt ord i, hvad jeg sagde.«

Vellykket jomfrutale

Det var en af de første dage, vi var i Øster Løgum, før vi endnu var flyttet ind i skolebygningen, men boede og spiste hos gdr. Chr. Morthorst, at denne ved morgenbordet spurgte i en lidt drillende tone:

»Nå, Kristensen, hvornår vil du så holde din jomfrutale?«

»Jomfrutale,« svarede jeg, »jeg har sandelig ikke tænkt på hverken at holde jomfrutale eller nogen som helst andre taler.«

»Ja, så let tror jeg nu ikke, du slipper. Den dag du var her, og vi antog dig, sagde du jo, at du i og for sig godt kunne holde et foredrag for os, hvis du blot havde vidst det en dags tid før og haft tid til at tænke lidt over det. Nu at springe op og holde et langt foredrag på stående fod turde du ikke indlade dig på. Men hvis du kom hertil, ville du gerne holde et foredrag for os, og hvis du ikke kom hertil, havde det jo også mindre interesse.

Se, det har vi sagt videre ud, og nu er der mange forældre, der venter, at skolerådet

indbyder til et møde, hvor alle kan få det ny lærerpar både at se og høre.«

»Jamen, det er jo en helt anden sag,« sagde jeg. »Venter I noget i den retning af os, så kan I, hvornår I ønsker, indbyde til et møde, og jeg kan da fortælle noget, som vi for eksempel kan kalde mit skoleprogram, og bagefter kan jeg da godt læse en eller anden historie af en dansk skolelæsebog.«

Mødet blev holdt i kroens lille sal. Der kom stuvende fuldt hus, så et nærliggende lokale måtte tages med. Jeg fortalte om religionsundervisningens form og indhold, set med en ung dansk lærers øjne, om historien og litteraturhistorien i skolestuen og så videre. Hvad jeg egentlig sagde, har jeg selvfølgelig glemt hvert ord. Men en helt anden ting husker jeg såre vel: Skønt lokalet som sagt var stuvende fuldt, blev der lyttet med en stilhed som i en kirke. Og bagefter tog flere ordet for at takke skolerådet, fordi de ikke havde sparet møjen, men gjort et stort arbejde for at finde en lærer. Nu bød de os velkommen og glædede sig til at sende deres børn i skole hos os, og de ville gøre, hvad de kunne, for at vort skolearbejde kunne lykkes.

Vi følte os i høj grad trygge ved at få vort arbejde i denne kreds. Denne tryghed holdt sig, varede ved, ja, den lever faktisk i os den dag i dag, skønt det selvfølgelig er gået for os, som det går her i livet, at »sorrige og glæde de vandrere til hobe, lykke, ulykke de gænger på rad«, og også for os har der været alvorlige skuffelser og mange misforståelser, hvor vi er blevet tillagt tanker og hensigter, vi aldrig har ejet.

Nyt arbejdsområde

Vi havde måske været i Øster Løgum et par måneder, da vi en eftermiddag fik besøg af redaktionssekretær Rud fra Hejmdal i Åbenrå. Det var på den tid, da vi endnu kunne cykle. Vejret var varmt, og Rud var blevet noget svedig af turen. Vi fik ham til

sæde i skyggen, og vi fik en kop kaffe og en cigar og snakkede sammen om stort og småt, ikke mindst om alt det ny, der væltede ind over sønderjyderne, så de knap kunne trække vejret.

Endelig kom Rud frem med det, vi følte, der var hans egentlige ærinde. Øster Løgum sogn havde hidtil ligget som en slags sort land eller ingenmandsland i Hejmdals opland. Så godt som alle var danske herude. Så godt som alle holdt Hejmdal og var H. P. Hanssen-folk, men bladet havde så godt som ingen forbindelse med dem, ikke med en eneste herude. Ja, den gamle Nis Callesen havde før dog haft nogen forbindelse med bladet, men han var nu gammel, nærmede sig de 80, så det var nærmest ved at ebbe ud.

Om ikke jeg kunne tænke mig at blive bladets lokale meddeler, blive et slags mellemled mellem bladets redaktion og egnen.

Lidt skrivekløe havde jeg måske fra min tidligste opvækst, da man i mit hjem drøftede, om man skulle forsøge at få mig uddannet til journalist eller lærer, bonde kunne der ikke være tale om, så lille og spinkel jeg var. Der gik rygter om, at jeg skrev nogle forbavsende letløbende stile. I hvert fald syntes jeg, Ruds forslag lød både spændende og interessant, og jeg slog straks til.

Altså begyndte jeg straks at sende meddelelser til Hejmdal om løbske heste, brækkede ben, afholdte møder etc. Men sådan noget havde man på egnen ikke været vant til før. Og hvorfor i alverden skulle den enes løbske heste, den andens bedstemors brækkede lårben og lignende i avisen? Det kom da ikke folk i andre sogne ved. Der opstod ligefrem en storm mod alt det avisskriveri, der nu var blevet, og man drøftede ivrigt rundt ved kaffebordene, hvem synderen dog kunne være, der meddelte al den slags pjat. Forskellige muligheder blev bragt i forslag, men ret hurtigt standsede man ved den nye lærer, og da man spurgte mig, om jeg havde skrevet dette eller hint, svarede jeg straks ja og tilføjede,

at man blot kunne spørge mig, så ville jeg straks vedkende mig enhver nyhed, der var udgået fra min pen eller blyant og var tilsendt bladet. Man blev dog ved at føle sig irriteret og generet af at se noget omtalt i Hejmdal, som man syntes var en privatsag.

En tid udviklede det sig til en hel konflikt mellem en del af befolkningen og mig.

En af mine bedste og mest forstående venner kom en aftenstund ind til mig for at tale om sagen.

»Var det ikke klogest«, sagde han, »om du helt opgav Hejmdal og meddelte folk, at fra nu af skrev du ikke et ord mere i noget blad. Var det et stort offer for dig?«

»Nej, slet ikke,« svarede jeg, »men hvad bliver så det næste, man kommer og hævder, at det kan en ung og nylig tilflyttet lærer ikke tillade sig? Ligesom jeg må vænne mig til noget, der for mig er fremmed og ukendt, sådan synes jeg også, at når der kommer en ung og ny tilflyttet mand, så vil han komme med noget nyt og fremmed, som folk må prøve at vænne sig til. Det gælder min undervisning, og det vil gælde mine private foretagender. Kun vil jeg hvad avisskrivningen angår have lov til at hævde, at jeg ikke har skrevet et eneste ord, der kunne gøre nogen fortræd.«

Alligevel glæde over Hejmdal

Nogle kunne ikke lade være at tage min »avisfejde« lidt fra den humoristiske side og spæde, at det var noget, man meget hurtigt ville vænne sig til. Jeg havde en fornøjelig oplevelse, der syntes at give dem ret: En aften kom der en mand ind i min stue. Min kone og jeg sad alene i stuen og nød aftenfreden og stilheden. Vi kendte selvfølgelig manden godt. På landet kender vi alle hinanden og ved alt om hinanden. Vi vidste også, at han var meget aktiv blandt vore kritikere og undredes derfor over besøget. Men selvfølgelig blev gæsten budt velkommen og blev anbragt med en cigar i sofahjørnet og

vi begyndte at samtale om vejret, manglen på regn, kornets tilstand og så videre. Men da der blev en pause i samtalen, rømmede manden sig et par gange lidt genert og udbrød så:

»Ja, fredag i næste uge fylder vores den gamle de firs. Og ved du, hvad jeg tror, han ville blive meget glad for?«

Nej, det vidste jeg da ikke.

»Jo, han går og håber på, at en eller anden skulle skrive et stykke om ham i avisen.«

Jeg forstod selvfølgelig straks visen og udbrød imødekommende:

»Det kan vi da let få ordnet.«

Manden: »Synes du, det kan gå?«

»Men hvorfor da ikke. Lige så godt med din far som med så mange andre, hvis firsårs fødselsdag bliver omtalt. Vel skal han i avisen, når han gerne vil det. Men hvad skal der så stå?«

»Ja, far har faktisk været som en gammel eg, ubøjelig. Han kom her til gården for en tredive år siden. Den var da meget forsømt: bygningerne var forfaldne, markerne ukultiverede, meget lå i hede og mose. Hvis der er nogen, der har slidt, så er det ham – men det forstår du jo bedst, hvordan sådan noget skal laves.«

En tilfredsstillende fødselsdagsomtale

Jeg ridsede en lille omtale op om den gamle eg, der havde opdyrket den forsømte gård, og læste for manden. Han, glædestrålende og anerkendende:

»Jamen, det er da langt mere og langt bedre, end jeg havde ventet. Jeg havde ellers skrevet lidt op på en seddel i lommen, men det er ikke nær så godt. Men tror du, bladet tager det?«

»Det prøver vi. Det vil vise sig.«

Vi drak aftenkaffen sammen, og det så ud til, at manden gik glædestrålende hjem.

Modviljen blev glemt

Ved at opfriske den historie rinder en anden mig i hu: En ældre pige i byen var ikke nået at blive gift, og nu fyldte hun 70. Hun havde især en ængstelse for dagen: at den skulle blive nævnt i avisen. Derfor vovede hun at besøge mig for at bede mig hjælpe hende at hendes fødselsdag da ikke blev nævnt i avisen.

»Ak jo,« svarede jeg, »når du er så bange for at blive omtalt i avisen, så vil jeg ikke alene love dig, at jeg ikke skal skrive et ord derom, men jeg skal også sørge for, at ingen anden får noget optaget i Hejmdal. Men for resten har jeg skrevet det, jeg kunne tænke mig at skrive om dig i anledning af din fødselsdag. Det ligger inde på skrivebordet. Nu kan du få det med hjem. Da kan du og din gamle far sidde og glæde jer over det, der ikke kom til at stå i Hejmdal.«

Damen gik glad hjem med sit lille manuskript. Morgenen efter meget tidligt kom hun igen:

»Kristensen, er du sikker på, der kommer til at stå i »æ blaj« sådan som du har skrevet?«

»Ja, ordret som der står på mit papir!«

»Så vil jeg nu alligevel gerne bede dig om at sende det ind, og det synes far også.«

Da der var gået et par år, blev det meget almindeligt, at naboer eller slægtninge kom og mindede mig om særlige mindedage, der endelig skulle huskes med nogle ord i »æ' blaj«. Den gamle modvilje mod avisen blev helt glemt.

Folketingsvalget og det tyske mindretal

AF CHR. STENZ

Trods den umiskendelige nationale afspænding i grænselandet gennem den sidste halve menneskealder har der over for de politiske valg stadig været en vis interesse i at måle styrkeforholdet mellem de to folkedele. Forud for folketingsvalget den 4. december var der indtrådt en uventet politisk situation, som har gjort det umuligt at foretage vurderinger på samme måde som ved tidligere valg. Slesvigsk Parti opstillede ikke ved valget, og alt tydede på, at det stiltiende var besluttet allerede inden den endelige afgørelse blev konfirmeret på et møde i Tinglev i november. Men da var Erhard Jakobsens tilbud om opstilling hos det nystiftede centrum-demokratiske parti afgivet – på særdeles favorable vilkår om bl.a. partiliste med en hjemmetysk kandidat på førstepladsen. Efter en langtrukken og, efter hvad der kan skønnes, særdeles livlig drøftelse blandt medlemmerne af »Bund deutscher Nordschleswiger« blev det med stort flertal vedtaget at modtage tilbudet – hvad ingen kan fortænke det tyske mindretal i.

Både den hjemmetyske spidskandidat, chefredaktør *Jes Schmidt*, og partiføreren, folketingsmand *Erhard Jakobsen*, betonedede før valget stærkt deres europæiske holdning

– dog uden at kunne give et overbevisende indtryk af, hvad denne formulering indebar, og hvilken relevans den havde til den givne situation.

Som forudset blev Jes Schmidt valgt til Folketinget, ikke – som ventet af undertegnede – på et kredsmandat. Hertil udkrævedes et stemmetal på 12997 mod 11088 i 1971. CD erhvervede 11625 stemmer, men tillægsmandater var hjemme, og det har samme gyldighed som et kredsmandat.

Da Slesvigsk Parti mistede sit kredsmandat i 1964, blev der som en slags erstatning nedsat det såkaldte kontaktudvalg, som siden har fungeret tilfredsstillende for alle parter. Det bliver antagelig nu opløst, uden at man derfor afskærer sig fra muligheden af en genetablering, når den hjemmetyske repræsentation i Folketinget igen forsvinder.

Nedenstående opgørelse over centrum-demokraternes stemmetal i Nordslesvig, der bygger på resultaterne fra før fintællingen, giver ikke noget reelt billede af det tyske mindretals position, og den kan kun give anledning til formodninger og gisninger. Alligevel kan det måske have sin interesse med et forsøg på en analyse.

	Liste Ms stemmetal	Slesvigsk Partis stemmetal 1971	Forskel	Forskel i %	Andel af stemmerne 1971–73 i %
Haderslevkredsen ...	1880	721	1159	161	3,7– 7,9
Åbenråkredsen	1971	1327	644	49	6,9– 9,6
Sønderborgkredsen .	1778	1007	701	76	4,3– 7,3
Augustenborgkr. ...	1132	348	784	225	2,0– 6,1
Tønderkredsen	1644	1301	343	26	8,9–10,5
Løgumklosterkr.	2111	1860	251	13	10,2–10,9
Røddingkredsen	1109	179	930	520	1,1– 5,9
I alt	11625	6743	4812	72	

Det er påfaldende, at i de tre opstillingskredse, der normalt har de laveste tyske stemmetal, Haderslev-, Augustenborg- og Røddingkredsen, er der både forholdsmæssigt og reelt langt den største forskel mellem de tyske stemmetal i 1971 og centrum-demokraternes resultater i 1973. Undtages disse tre kredse fra sammenligningen, udgør den gennemsnitlige forskel knapt 29 %. I hele landet opnåede centrum-demokraterne 7,8 % af de afgivne stemmer. Dersom man nu forudsætter, at der i Nordslesvig havde været den samme tilslutning til CD som i det øvrige land, kunne det med en meget spidsfindig udlægning hævdes, at forskellen på 0,4 % var identisk med det tyske stemmetal, d.v.s. kun 560 stemmer. Det er naturligvis en helt forkert konklusion, næsten lige så forkert, som når Berlingske Tidende ud fra de to tyske kandidaters samlede personlige stemmetal udleder, at der kun er afgivet 4222 tyske stemmer. Så kunne man med lige så stor ret ud fra det samlede personlige stemmetal på CDs danske kandidater påstå, at kun 1457 havde stemt på CD – ud over hjemmetyskerne.

Med sikkerhed kan det ikke iagttages, hvor vidt en national holdning har øvet indflydelse på valget, i hvert fald ikke på dansk side. Ifølge Jydske Tidende den 8. 12. har Erhard Jakobsen i en samtale med Ekstra Bladet på et spørgsmål om, hvad der har skadet hans parti mest, udtalt: »Ja, det, at vi opstillede en tysker i Sønderjylland, har kostet stemmer. Takket være *denne snerpede, snobbende og snottede danskhed, som hænger mig langt ud af halsen*«.

Det virker mere end ejendommeligt, når den impulsive Gladsaxe-borgmester, der lige har taget et nationalt mindretal under sine beskyttende vinger, kun har rå og tarvelige bemærkninger til overs over for mennesker med en dansk national indstilling. Der kan ikke herske tvivl om, at begge mindretal i vort grænseland med dyb foragt vil tage afstand fra denne karakteristik, som sikkert vil blive husket.

Når »Der Nordschleswiger den 6. 12. skriver, at »tyske og danske i fællesskab valgte Jes Schmidt«, er der ikke noget grundlag for at anfægte påstandens rigtighed. Der fortsættes: Trods skrækkampagnen klarede liste M med tyske kandidater sig procentvis bedre end i hele Jylland og hele landet. Nu var denne »skrækkampagne« yderst spagfærdig, den indskrænkede sig til at give informationer til mindre velorienterede vælgere om, hvad en stemme på liste M betød. Og her tyder meget på, at informationerne ikke har givet særlige resultater i de egne, hvor tyskheden normalt er svagest. Derimod er der ikke tvivl om, at i kommuner med en gammel, rodfæstet tyskthed og med traditioner for nationale bevæggrundenes indvirkning på stemmeafgivningen, har tilslutningen til CD været overmåde beskeden – ud over naturligvis hvad angår de hjemmetyske stemmer.

I 4 kommuner, hvor tyskheden normalt har en stærk position, har CD i forhold til 1971-resultatet kun en fremgang på 5 stemmer, i Højer 14 stemmer (+ 4,8 %), i Løgumkloster uforandret, i Tinglev direkte tilbagegang på 84 stemmer (÷ 7,7 %) og i Tønder en fremgang på 75 stemmer (+ 8,2 %). Men ligesom mange danske vælgere i de større bykommuner ikke har haft nationale betænkeligheder ved at stemme på CD (og dermed på Jes Schmidt), kan man heller ikke gå ud fra, at tyske vælgere i tyskhedens højborgesomhelhed har stemt på CD. Fremfor at støtte den tidligere socialdemokrat Erhard Jakobsen, der ikke just er blevet berømt på at ville spare på de offentlige udgifter, har mange af vore tyske medborgere sikkert foretrukket enten at stemme på manden, der lover afskaffelse af indkomstskatten – eller på andre partier. Man kan også forestille sig, at unge, venstrevendte hjemmetyskere under de givne betingelser heller ikke har følt nogen national tilskyndelse til at stemme på en af de to tyske kandidater.

Det kan derfor ikke antages, at hjemmetyskerne har følt sig forpligtet til at manifeste-

re sig, som de gjorde ved folketingsvalget i 1971, hvor de opnåede et stemmetal på 6829, eller endnu utydeligere ved amtsrådsvalget, hvor de kunne mønstre 7501 stemmer.

I Haderslevkredsen opnåede Jes Schmidt og Chr. Nissen tilsammen 436 personlige stemmer, i Åbenrå 799, i Sønderborg 656, i Augustenborg 290, i Tønder 711, i Løgumkloster 1182 og i Røddingkredsen 148 stemmer. Jes Schmidt fik i alt 3802 og Chr. Nissen 415 personlige stemmer. Centrum-demokraternes danske kandidater havde et bemærkelsesværdigt lavt personligt stemmetal, tilsammen 1457, og til topscoreren blev der kun 469 stemmer. Her ud fra kan der næppe drages nogen slutning af almen interesse. I alt blev der afgivet 5679 personlige stemmer og 5946 listestemmer, en ret normal fordeling.

Man kan uden tvivl gå ud fra, at der findes et antal hjemmetyske stemmer blandt listestemmerne, der jo gavnede spidskandidaten lige så meget som de personlige stemmer.

For det tyske mindretal kunne der ifølge sagens natur ikke blive tale om en mønstring af stemmer. Hvis man regner med en ligelig fordeling af hjemmetyske og danske stemmer på CDs liste – og det er måske det nærmeste man kan komme sandheden – er der ikke alene tale om en klækkelig tysk tilbagegang i forhold til folketingsvalget i 1971, men der er også sikkerhed for, at centrum-demokraterne har opnået en betydelig mindre tilslutning her end i landet som helhed, 4,1 % mod 7,8 %.

Der må således endnu være nogle stykker tilbage, som ikke deler Erhard Jacobsens syn på »den snerpede, snobbende og snottede danskhed« – tænk om nogen havde udtalt sig tilsvarende om tyskheden! – men som erkender realiteterne i tilstedeværelsen af to folkedele i vor landsdel, som fortsat kan trives ved siden af hinanden med gensidig respekt og hensyntagen.

Boganmeldelser

Rummelpotten 1973

Rummelpotten er i år så munter som nogen sinde, og man får let et par fornøjelige timer ud af et nærmere studium.

Først de farvelagte helsider: Tønder nye pigegarde bestående af lidt ureglementeret påklædte lotter, overført fra Nymindegab, amtsrådets kulturelle studier i Schweiz, Aabenraa sejlklubs fine finansielle status efter ændringerne af planerne om en ny lystbådehavn, rektor Knud Fanøs trivelige korpus som anledning til teknisk TV-uheld, og – uden farver, men herlig: Füchsels drilagtige skildring af de spirituøse tilstande i Bov, efter at kommunens kulturudvalg havde lovet en flaske vin til alle, der ville nedskrive og aflevere deres erindringer. Efter

tegningen at dømme er det godt, at der ikke er blevet udbetalt forskudshonorarer.

Så er der et utal af morsomheder skønsomt puttet ind mellem de store sider, og som noget helt specielt må man nævne gengivelsen af Fritz Jürgensens tegninger fra nogle besøg hos søsteren Sophie og hendes mand, J. C. A. Nees, der var telegrafbestyrer i Haderslev. De er overdådig morsomme, disse små, drilagtige stregtegninger, helt i samme stil som alle de kendte tegninger af de hverdagssituationer, Fritz Jürgensen har spiddet på sin elskværdig-ironiske pen. De to sider er alle de penge værd, som hele Rummelpotten koster.

ibs



På dette billede af et fristende sønderjysk kaffebord kan man se Sønderjysk Festkringle, Sandkage med creme, Oldemors vafler, Gode Råd og Sønderjyske Boller.

Bagved en stor brødtærte (med rugbrød), en flødetærte, og ude til højre kløben med smørskålen og foran de sønderjyske æbleskiver med svesker.

Allerforrest står en flaske rom, der er anvendelig til for eksempel en grog. Udenfor billedet står en flaske Bommerlunder, som udgør hovedbestanddelen af »Bommi mit Pflaume«: En syltet blomme lægges i et stort glas med lidt saft ved. Der fyldes op med snapsen. Den delikate blomme nydes til sidst.

Gamle julekageopskrifter

Som altid bringer redaktionen af Sønderjysk Månedsskrift opskrifter på lidt godt til julen i decembernummeret.

I år har vi lånt nogle opskrifter på gammelt sønderjysk bagværk, som museums-pædagog fru Inge Adriansen, Sønderborg, har samlet og udgivet sammen med husholdningsekspernten Maria Bøgvald i bogen: »Sønderjysk Koge- og Bagebog« (Christian Ejlers' Forlag. 44,- kr.).

Om bogen er i øvrigt at bemærke, at dens indhold er en blanding af opskrifter og beskrivelser af den sønderjyske kosttradition,

hvortil dansk, tysk og frisisk kultur hver for sig har bidraget. Det er altså en læsebog, man kan lave mad efter, og en kogebog, man kan læse i – begge dele med fornøjelse.

Først en sønderjysk julekage. Dens rigtige navn er »Kløben« (tryk på første stavelse!), og den skal købes hos bageren, hvis man vil have den originale opskrift. Bogens forfatterinder har imidlertid eksperimenteret sig frem til en opskrift, der kan anvendes i et privat-hjem:

1 kop smør, 1 kop sukker, $\frac{1}{2}$ kop rosiner, 1 kop æg, 4 kopper mælk, 1 spiseskefuld gær, mel til en jævn dej.

Gæren opløses i lidt lunet mælk, hvorefter alt det øvrige blandes og stilles til hævnning i en lille halv time. Formes til et stort brød, pensles med æggehvite, drysset med groft sukker og bages 30–40 minutter i 211° varm ovn.

Opskriften stammer fra en tid, hvor husholdningsvægte endnu ikke var almindelige.

Hvis man ikke er bange for kalorierne, kan man spendere lidt smør på julekageskiverne.

Har man god tid, kan man lave

Vrejn drænge å piche

150 g smør røres med 175 g sukker, og heri kommer man 500 g mel, 3 æg, reven skal af en citron, 3 spiseskefulde fløde og 1 teske hjortetaksalt. Dejen rulles ud, og drengene formes som klejner ved at trække den ene snip af det aflangt udskårne (brug en kagespore) dejstykke gennem snittet i midten, mens pigerne udstikkes med et glas og udhules med et fingerbøl i midten. Drengene og piger koges lysebrune i palmin.

Skrat

kan man godt lave en stor portion af med det samme. Ellers skal man blot bage to gange.

150 g fedt smeltes og røres med 125 g sukker. Derefter $1\frac{1}{2}$ dl mælk, 500 g mel, 1 teske hjortetaksalt, 1 teske kardemomme og en teske potaske. Dejen rulles i lange

stænger, der hviler køligt et par timer, udskæres som små nødder og bages 7–9 minutter i 200° varm ovn.

Skrat (eller pebernødder) er blandt andet velegnet til at spille mus med.

Og endelig er der de

Sønderjyske æbleskiver

$2\frac{1}{2}$ dl lunet mælk, som man opløser 15 g gær i. 3 æggeblommer røres med 20 g sukker og tilsættes sammen med 200 g mel, 60 g smeltet smør og $\frac{1}{2}$ teske kardemomme. Mens dejen hæver 20 minutter, giver man 300 g stenfri svesker et opkog.

Man smelter en smule smør i æbleskivepandens huller, kommer lidt dej og en sveske i hvert hul. Når dejen er ved at danne skorpe i bunden, hældes mere dej oveni og æbleskiven vendes.

Serveres drysset med flormelis og måske et glas solbærrøm.

Det er praktisk at bage så mange æbleskiver, at man kan fylde en stor krukke. Så er der lidt at tage af julen igennem. Den 24. og 31. december udgjorde æbleskiver og kaffe ofte frokosten, så man havde god appetit til aftenens kulinariske glæder.

Man kan også drikke Rød Snaps eller Fruentimmervin til nytårgildernes æbleskiver, men den skal forberedes i god tid:

Friske, modne ribs, brombær eller hindbær fyldes på flaske og trækker et par uger med brændevin. Den siede saft kan sødes med en anelse sukker.

Opskriften er alsisk, og alsingerne ved nok, hvad der smager godt.

Sønderjyder - erindret fra en sygeseng

Hvis Mette Fog Pedersen ikke var blevet syg, var hun nok ikke blevet forfatter. Hun ville ikke have haft tid til at skrive. Hun ville have været optaget af at undervise på højskolen og af at rejse rundt til store og små forsamlinger for at holde foredrag. Men i 1964 blev hun syg; hun blev ramt af en ret sjælden sygdom, som man arbejder på at finde lægemiddel imod. I flere år lå Mette Fog Pedersen på sygehus i Aarhus, men for godt et år siden blev hun flyttet til amtspsygehuset i Haderslev, hvor hun er nærmere familien i Rødding.

Hun kunne ikke være uden beskæftigelse, da hun blev syg. Man har i dag mange måder, hvorpå man kan beskæftige syge mennesker, og det er udmærket, men Mette Fog Pedersen måtte beskæftige sig med noget, der gav kontakt med andre mennesker, dem hun nu var afskåret fra at være sammen med. Hun ville ikke blot få tiden til at gå; hun ville meddele sig.

Hun holder af mennesker, og hun er den fødte pædagog. Hermed mener jeg, at hun kender en stor glæde ved at dele sin viden og sine oplevelser med andre. Hun kan ikke nøjes med at samle ind til eget brug.

Mette Fog Pedersen har en handelseksamen. Måske har det sommetider ærgret hende lidt, at hun ikke fik en videregående uddannelse. Men hun har lært at skaffe sig selv viden, og det fortsætter hun med.

Hendes interessefelt spænder over god litteratur, billedkunst og hjemmets indretning med smukke ting; gerne ser hun alt dette i et historisk perspektiv. Hendes sygestue er altid smykket med gode billeder. Nogle skiftes ud, andre skal blive ved at hænge der. Hun lytter til megen musik, følger med i radio og TV og hun lytter til oplæsning af moderne og ældre romaner, som hun får på bånd.

Og så skriver hun. Det sker under betydelige vanskeligheder. Sommetider kan hun betjene en elektrisk skrivemaskine; til andre tider må hun bruge et omstændeligt diktatsystem. Hendes vagt på stuen nævner bogstav for bogstav. Mette Fog Pedersen gør en lille bevægelse med hånden, når det rette bogstav er fundet, og så begynder man forfra: bogstav på bogstav. Man skulle tro, det var ugørligt at skrive ikke bare

breve, men også bøger på den måde; men bliver man ved, time efter time, bogstav efter bogstav, så kommer der en bog ud af det. Ja, nu er det blevet til fem bøger.

Den første blev i duplikeret form sendt til familie og nære venner. Det rygtedes, og den kom i livlig cirkulation. Mange ville gerne låne den, og flere og flere spurgte: Hvorfor bliver den dog ikke trykt? Så besluttede man at trykke 1000 eksemplarer. De udkom lige før jul i 1969 og var omgående solgt. Der blev trykt 1000 mere, men bogtrykkeren var ved at få huset kimet ned af utålmodige boghandlere, der kunne sælge endnu flere; gode erindringsbøger er en mangelvare.

Nu er denne bog, 25 år på højskole, solgt i langt over 10.000 eksemplarer. Næste år kom så *Et sønderjysk hjem*, som rummer en skildring af barndomshjemmet på »Billeslund« under Gram slot. Den tredje bog hedder *Livet, trods alt*. Det er dagbogsnotater fra sygesengen – kommentarer til aktuelle begivenheder, små erindringer, indtryk fra læsning. Hendes bog nr. 4 udkom i fjor og hedder *Lys og Skygge*, en dobbeltbundet titel. I den møder man Mette Fog Pedersen som underviseren i kunsthistorie. Den bog er illustreret med gengivelser af gode kunstværker, billeder med fortællende indhold og non-figurativ kunst. Selv om hun ikke kan komme ud i forsamlingshusene eller over i højskolens foredragssal og gøre andre delagtige i sin glæde ved god kunst, kan hun ved sit tålmodige arbejde dog komme ud til mennesker.

Nu er så hendes femte bog lige udkommet. Den hedder ganske kort *Sønderjyder*. Erindringen går igen til sønderjyske egne, til København, Gram, Vojens, Trøjborg og naturligvis Rødding. Hun fortæller om kendte sønderjyder, men også om det mere anonyme Sønderjylland. I tid spænder bogen fra 1844, da hendes mors stedmoder Dorte blev født, til 1973, da hendes søster, Maren Høyer, døde.

Bogen har 12 kapitler, men fortæller om langt flere mennesker. Nogle af kapitlerne rummer dobbeltportrætter, og et langt kapitel fortæller om en spadseretur gennem hovedgaden i Rødding med besøg i mange hjem, hos biograf-

ejeren, boghandleren, på caféen og hotellet og slutter til sidst ude ved kommuneskolen.

Da Mette Fog Pedersen fyldte 50 år, fik hun lyst til at lære fransk. Overlærer Magda Petersen påtog sig undervisningen, og der er i bogen et festligt kapitel, der fortæller dels om denne sprogundervisning, dels om det indblik i en sønderjysk skæbne, de timer gav.

Jeg kan ikke give mig til at omtale de enkelte kapitler, men her i Sønderjysk Månedsskrift bør det oplyses, hvilke personer, der er omtalt. Det er: Dorte Gram, Aage Gram, møller Sørup i Gram, Ludvig og Hans Petersen, Paula Petersen, urmager Marcussen, folk ved gaden i Rødding, Magda Petersen, Hans Lund (med undertitlen: Han blev sønderjyde), Jens Høyer, Helga og Boy Høyer og Maren fra Rømø.

Mette Fog Pedersen er størst som fortæller, når hun øser af sit rige erindringsstof. Derfor anser jeg også bøgerne *Et sønderjysk hjem* og den nu udkomne *Sønderjyder* for hendes bedste. I dem oplever vi, smykket med masser af morsomme historier, den sønderjyske hverdag før og efter 1920 på nært hold. De to bøger vil blive det, man kalder fine tidsdokumenter.

Så må det føjes til, at det er meget livsbekræftende bøger. Der er intet klynkeri i dem. Der er en glæde ved tilværelsen, som smitter.

Richard Andersen.

Bøgerne er udgivet i kommission hos Konrad Jørgensen, Kolding og fås i alle boglader. – De to første er dog helt udsolgt.

Løjtlands yndigheder

Fredningsplanudvalget for Sønderjyllands amt har udarbejdet en landskabsanalyse over Løjt-halvøen. Det meget grundige og solide forarbejde til denne analyse kan ikke anfægtes, så lidt som man sagligt kan kritisere målet med analysen.

Udgangspunktet er Naturfredningsloven af 1. 10. 1972, i følge hvilken landet opdeles i 27 fredningskredse med tilhørende fredningsnavn. For hvert amt nedsættes et fredningsplanudvalg, hvis flertal er kommunalt udpeget; de øvrige medlemmer er repræsentanter for kulturministeriet og særlig sagkyndige.

Da antallet af private turister, både dagturister, campister og sommerhusbeboere vokser meget stærkt, er det naturligt, at Åbenrå kommune overvejer planer om at kanalisere denne overvældende interesse for Løjt-halvøens landskabelige værdier.

Analysen er således i første række at betragte som en støtte for myndighederne, men private kan unægtelig også nok have interesse i at se, hvad der tages op til behandling. Eller rettere konstatere, at bogstavelig talt ALT er taget i betragtning.

De arkæologiske og naturvidenskabelige in-

teresseområder omtales, altså den geologiske baggrund for de skønne og afvekslende landskaber, planterne – de mange levende hegn nævnes med rette som en værdi –, vildtlivet – de alt for aktive jægere får en anmærkning –, og fortidsminderne, som koncentrerer om tre lokaliteter. Der er endvidere to større skove og flere småskove, typiske østjyske løvtræsskove med »betydelig skovbrynsvirkning«.

Fredningsplanudvalget har også skridtet stranden af og er kommet til det resultat, at halvøen har ca. 2.200 m god badestrand plus ca. 3.450 m (det er ret nøjagtigt) stenede, men brugelige badestrande uden at oplyse, om det brugelige går på vandbad eller solbad. Ialt er knap 1/3 af strandlinien anvendelig til badning. Det grundige udvalg regner derefter ud, at med en afstand på 4 m mellem familieenhederne (på Sjælland regner man en meter for tilstrækkelig, men – og det er bestemt rigtigt – det går ikke i Sønderjylland; ikke endnu i hvert fald), og med familieenheder, som gennemsnitlig kan sættes til 2½ person er der plads til ialt 1.800 familier, når alle sten og alt sand tages i anvendelse langs de brugelige strande. Disse 1800 familier eller 4.500 personer sammenlignes med

kommunes befolkningstal, der er ca. 21.000, og heri er ikke medregnet feriegæster af nogen slags. Udvalget drager ikke nogen konklusion af disse tal, men det forekommer ganske klart, at ønsker alle kommunens indbyggere en smuk sommerdag at bade fra Løjtland, kan der tilkomme hver enkelt et par timer ved stranden. Og så må de ferierende altså holde sig til indlandet.

Resultaterne af menneskelig aktivitet drages også ind i undersøgelsen, eksempelvis en nøje opregning af servicefunktioner i Løjt Kirkeby, halvøens eneste fuldt udbyggede serviceby, lige fra bager og købmand til håndværkere, mineralvand og hundekennel, dyrlæge, læge og bibliotek og meget andet.

Det eksisterende vejnet og de allerede anlagte campingpladser og sommerhusbebyggelser opregnes, men oversigt får man lettest gennem det vedlagte, gode kortmateriale.

Udvalget bemærker meget korrekt, at den en-

delige afgørelse naturligvis må være en politisk beslutning, og man afslutter derefter analysen med forslag til fremtidig rekreativ anvendelse af Løjt Land.

Man foreslår placering af sommerhusområder, af campingplads – den burde ligge syd for Loddenhøj og gerne erstatte de nuværende to, der ikke er så heldigt placerede –, man overvejer anlægget af et net af grønne stier, fastslår interesseområder for sportsudøvere, anviser muligheder for havneanlæg – Kalvø ved Genner har gode kvaliteter – og mindre havneanlæg, fortrinsvis beregnet til joller og lignende.

Det hele er omhyggeligt, grundigt gennemtænkt, og det er utvivlsomt nødvendigt at se fremad og planlægge, så det ikke skal ende i forvirret overbefolkning af et decideret sommerland.

Men det er et skrækindjagende perspektiv. Frygteligt.

ibs

Et »forbryderalbum«

Udgivet af Tønder Bibliotek. Pris 28,- kroner. Ved krigsudbruddet i august 1914 blev daværende godsinspektør H. C. Davidsen, Schackenburg, arresteret sammen med en række dansk-sindede mænd og kvinder med lensgreve O. D. Schack i spidsen.

De arresterede blev ført til Flensborg og til slut anbragt på Navigationsskolen, hvor de under forholdsvist tålelige forhold måtte blive, indtil de tyske myndigheder havde fundet ud af, om anklagen for spionage kunne opretholdes.

Tiden faldt selvsagt de indespærrede lang, men de vidste at hjælpe sig. Således udgav de arresterede medlemmer af redaktionen af Flensborg Avis »Flensborg Arrestavis-Tidende for siddende mænd og kvinder«; hvert nummer udkom i ét eksemplar, og bladet vidner om, at humøret trods alt var i behold.

Godsinspektør Davidsen udnyttede dagene til at forevige sine medfanger, og samlingen af portrætter blev til »forbryderalbummet«.

I anledning af sit 50-års jubilæum har Tønder Bibliotek udgivet en meget smuk bog med et par snese af disse »forbryder«portrætter. Til hvert portræt har viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, skrevet en lille levnedsskildring.

Bogen indledes med en gengivelse af redaktør P. Skovrøys beretning om arrestationerne og fængselsopholdet, mens den slutter med en fornøjelig omtale af dagliglivet på Navigations-skolen.

De originale tegninger hænger på Tønder Museum, og de er gengivet i fuld størrelse i bogen.

Klokkerne ringer Angelus -

Olga Bartholdy: Munkeliv i Løgumkloster. Udgivet i anledning af 800-året for klosterets grundlæggelse af Refugiets Kulturforening. Illustreret med fotografier af Gérard Franceschi.

»Endnu ringer klokkerne i Løgumkloster Angelus ved middagstid – – – nu som på munkenes tid«, slutter bibliotekaren ved biblioteket i Løgumklosterrefugiet, Olga Bartholdy, sin bog om cistercienserne i den lille vestslesvigske by. Sætningen omfatter de 800 år, der er gået, siden abbed Bernhard kom fra Seem med tolv munke og grundlagde et kloster i den dengang meget ugæstmilde egn.

Med støtte i det bevarede ret omfangsrige historiske kildemateriale fortæller Olga Bartholdy om munkenes ydre liv, om kloster og kirke, om det landbrug, der hørte under klosteret og skaffede føden til munkene og deres verdslige hjælpere, og om det åndelige liv, der levedes bag klostermuren og i den store klosterkirke.

I dag, hvor flertallets kendskab til munke og nonner i det væsentlige er baseret på vittighedstegnernes bidrag til dagspressen, bliver kapitlerne om munkenes daglige færdsel, hvor andagter og bønner vekslede med strengt fysisk arbejde, de vægtigste og mest fængslende.

Klosterlivets bærende ide i den praktiske hverdag var munkenes fællesskab på alle områder, og et kloster, der rummede munke, som oftest var af adelig eller storbondeherkomst, lægbrødre, og daglejere samt gårdbestyrere, bønder og husmænd, udviklede sig til et sam-

fund i samfundet; klostrene blev efterhånden en slags landbrugsskoler og underbyggede derved den betydning, de havde for det verdslige liv på egnen.

Cistercienserordenen var undergivet en fast opbygget forfatning, der gjaldt for alle ordenens klostre. De fastlagte regler omfattede også munkenes daglige liv, og derfor kan Olga Bartholdy fortælle ikke blot om den foreskrevne døgnrytme, der skal følges, men også om praktiske enkeltheder som påklædning, ernæring, hygiejne og lignende, enkeltheder som udkrystalliseres i kravene til hver eneste munk om fattigdom, kyskhed og lydighed.

Der er også blevet plads til en skildring af den historiske baggrund for oprettelsen af munkeordner, her særligt om Bernard af Clairvaux, cistercienserordenens grundlægger, og en kort omtale af divergenserne mellem kirkelige og verdslige magthavere.

Sluttelig er der en udførlig gennemgang af klosterbygningerne, som alle i dag har adgang til.

Bogen er overdådigt udstyret med fotografier, store, dejlige billeder, taget med sikker sans for detaljer og helheder af Gérard Franceschi – de kan simpelthen ikke gøres bedre.

»Munkeliv i Løgumkloster« er skrevet med solid viden om og i dyb respekt for emnet, og for den almene læser må den stå som bogen om det liv, der engang udfoldede sig i Løgumkloster – det vil den være, så længe klokkerne ringer Angelus ved middagstid. *ibs*

Nordfrisland

Hans Hoffmann og Pogge van Ranken: Nordfrisland.

Bogen om Nordfrisland er en billedbog af den meget populære type, man udsender mange af syd for grænsen. Efter en kort, orienterende indledning følger side efter side med store foto-

grafier af de vestslesvigske dejligheder. De saglige billedtekster og det afsluttende kapitel supplerer indledningen godt.

Bogen er et oplagt gaveobjekt – lige velegnet som opfordring til ture og som mindebog om gennemførte ture i det vidtstrakte landskab.

Grænse-lands-dagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

1. oktober: Sydslesvigsk Vælgerforening oplyser, at de officielle tyske tilskud til dansk arbejde i Sydslesvig fordeler sig på følgende måde:

	lands-tilskud	komm. tilskud	bygge-tilskud	Flensborg by
1965	3.471.200	180.153		
1972	9.488.000	691.297	82.000	
1973	11.885.800			686.930

3. oktober: På et amtstillidsmandsmøde i Nibøl fastslår formanden for Det sydslesvigske Samråd, Wilhelm Klüver, at samrådet i dets nuværende form er særdeles funktionsduelig. Vel kunne enkelte ting ændres i samrådets statutter, dog var de af Sydslesvigsk Forening stillede ændringsforslag ikke acceptable.

4. oktober: Nordfrislands amts 162 kommuner bør med virkning fra kommunalvalget 1974 reduceres til 48 kommuner, fastslår landråd Dr. Klaus Petersen på et borgmestermøde i amtet.

Det oplystes på Sydslesvigsk Forenings hovedstyrelsesmøde, at der fra forbundsregeringen forelå skriftligt tilsagn om 400.000 DM til byggeprojektet i Engelsby, og at der fremdeles søges om at få beløbet op til de i kontaktudvalget lovede 700.000 DM. Forbundsregeringen har desuden givet tilsagn om at støtte den planlagte udvidelse

af Dansk Alderdomshjem i Flensborg med en plejeafdeling, som i alt vil koste 3 mill. kr. med 557.400 DM.

SPD's landdagsfraktion i Kiel vil ikke være med i en fuldstændig overflødig konkurrence mellem de tyske partier om at støtte det tyske mindretal i Nordslesvig, oplyser fraktionsformand Klaus Matthiesen. SPD er desuden imod at oprette et særligt landdagsudvalg for det tyske mindretal. Hvert parti bør hellere udpege nogle kontaktmedlemmer, som kan være til rådighed for mindretallet.

På et møde i Rødding advarer pastor Jens Svendsen, Slesvig, imod at optage elever fra tyske hjem i danske skoler, fordi det pludselig er blevet moderne og fint at være dansk og derfor sende sine børn i dansk skole, mens man ellers intet vil have med danskheden at gøre.

7. oktober: Efter endt langvarig og gennemgribende restaurering genindvies Helligåndskirken i Flensborg. Ved festgudstjenesten overrækker biskop Hans Kvist, Roskilde, kirken en alterkalk, skænket til Helligåndskirken af dronning Margrethe I i 1400-tallet.

8. oktober: Skoven og mosen ved Jardelund skal sammen med Frøslev mose nord for grænsen indgå i et samlet fredningsområde på ca. 300 ha.

Byrådet i Slesvig by retter i en skrivelse til Dansk Skoleforening anmodning om underovervejelser om et eventuelt andet dansk gymnasium i Sydslesvig, da at lægge det til

Slesvig. Byen erklærer sig rede til at støtte oprettelsen på en hver mulig måde. Skoleforeningen finder dog en udbygning af Duborgskolen i Flensborg mere påkrævet.

10. oktober: Generalkonsul, professor Troels Fink advarer i en tale imod en fælles dansk-tysk planlægning. Det vil være mest hensigtsmæssig at etablere et samarbejde mellem institutioner fra begge sider grænsen i stedet for at etablere en fælles planlægningsmyndighed, som på indeværende tidspunkt kun vil bidrage til at skærpe bestående modsætninger.

11. oktober: Der skal oprettes en international arbejdsgruppe af socialdemokratiske fraktioner, der hen over grænsen vil arbejde for det menneskelige vel i det dansk-tyske grænseområde, oplyses det fra et møde på Flensborg rådhus mellem kommunalrådsrepræsentanter fra Syd- og Nordslesvig.

12. oktober: I det danske forsamlingshus Christianshus i Pris ved Kiel indvies en ny dansk børnehave til 20 børn.

13. oktober: Dansk Centralbiblioteks udlån er fortsat stigende. 1970/71 var det på 200.223 bind, 1971/72 på 232.269 bind og 1972/73 på 268.560 bind fordelt med 194.450 børneudlån og 74.110 voksenudlån. Den samlede bogbestand er 113.167 voksenbøger og 87.511 børnebøger.

16. oktober: Sydslesvigs første kvindelige præst, fru Alice Bielefeldt er udnævnt som præst for de danske menigheder i Frederikstad og Bredsted.

17. oktober: I den slesvigholstenske landsregerings budgetforslag for 1974 er optaget følgende beløb til danske formål: 10.542.000 DM til danske folkeskoler, 1.061.000 DM til realskoler, 1.761.000 DM til det danske gymnasium. Desuden til alment kultu-

relt arbejde 650.000 DM, til Jaruplund højskole 125.000 DM og til andre danske aktiviteter ca. 120.000 DM i alt 14.259.000 DM.

20. oktober: SSV opstiller en liste på 24 kandidater til Flensborg byråd. Spidskandidat er forsat rådmand Jacob Meyer.

22. oktober: I Tarp syd for Flensborg åbnes en ny dansk børnehave til 30 børn.

25. oktober: Lektor ved Islands universitet, dr. phil. Johann Runge udnævnes til afdøde bibliotekslektor Poul Kürsteins efterfølger. Johann Runge er født i Flensborg.

Slesvig amt vil inden 1985 indrette 23 nye idrætshaller, 7 svømmehaller og 9 friluftsbade foruden 31 legepladser og 6 nye ridebaner i amtet. Siden krigen har amtet bygget 33 haller.

21. oktober: Inden for Husum-Bredsted provsti vil en række præsteembeder blive nedlagt herunder Oland-Grøde. Okholm, Oldrup, Pelworm gamle kirke, Bargum, Simonsberg og Breklum nord.

26. oktober: Til den danske voksenundervisning i Sydslesvig er foreløbig tilmeldt 172 kurser mod 160 på samme tid i fjor.

26. oktober: Landdagsmand Heinz Klinker oplyser under de dansk-tyske dage i Sønderborg, at tilskuddene til det tyske mindretal i Nordslesvig beløber sig til 4.775.000 DM fra Bonn og 4.263.000 fra Kiel. Hertil kommer så de beløb, der ydes af tyske grænseorganisationer.

27. oktober: Ved en højtidelighed overdrager Flensborg-Samfundet »Hjemmet« i Flensborg til Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger.

Ved Bavnehøjskolens 25 års jubilæum i Humtrup erklærer formanden for Det syd-

slesvigske Samråd, Wilhelm Klüver, at det at sende sit barn i dansk skole må betegnes som en klar dansk bekendelse, og når tyske forældre sender deres børn i danske skoler, kan man ikke betvivle de pågældendes indstilling.

30. oktober: Den pædagogiske højskole i Flensborg begynder det nye semester med over 1000 studerende. Heraf er 324 nyoptagne.

31. oktober: På et møde i Flensborg får repræsentanter for Europarådet en orientering om de erhvervsøkonomiske strømninger ved den dansk-tyske grænse. Professor Troels Fink peger her på landsdelens stadig voksende betydning i den nord-sydgående forbindelse mellem det europæiske kontinent og Skandinavien.

NORD FOR GRÆNSEN

2. oktober: Ca. 18.000 af i alt 107.366 i Nordslesvig beskæftigede eller henvend 16 pct. har ikke deres arbejde i deres hjemkommune men i en anden kommune, fremgår det af en arbejdsmarkedsanalyse, foretaget af Sønderjyllands amtsråd.

3. oktober: Det bør være et slesvigholstensk anliggende snarere end Kielregeringens at rette krav til Bonn om støtte for mindretallet, siger den socialdemokratiske landdagsgruppe i Kiel.

Der er nedsat en bestyrelse for Haderslev teater, og man håber på allerede fra næste år at få et fast teater i Haderslev, erklærer formanden for kommunens undervisnings- og kulturudvalg, fru Marianne Mortensen.

4. oktober: Der er stadig brug for at værne det danske sprog, men valpladsen er rykket imod syd, fastslår forstander J. Th. Arnfred i Sprogforeningens årsberetning.

Den tyske privatskole i Tinglev er udvidet med en nybygning omfattende 8 klasse-

værelser. Også den tyske børnehave i Tinglev, der har 26 børn og flere på venteliste, men kun har plads til 13 børn, skal udvides.

5. oktober: Allsundbroen passeres hvert år af mere end 3 gange så mange vogne, som der fragtes over Storebælt, fremgår det af Vejdirektoratets trafikoversigt 1972. Der passerede i 1972 godt 1 mill. flere køretøjer over den tosporede Allsundbro end over den sekssporede nye Lillebæltsbro.

6. oktober: På den tyske skoles dag i Tinglev oplyser skolekonsulent Arthur Lessow, at det samlede antal tyske elever 1654. Der var i år 125 nybegyndere. Heraf kom 112 fra de tyske børnehaver. Antallet af børnehavebørn faldt fra 600 til 583. Den danske stats tilskud til de tyske skoler beløb sig i alt til 7,75 mill. kr. foruden et tilskud på 1,3 mill. kr. til det tyske gymnasium. Forældrenes bidrag steg med godt 100.000 kr. fra 437.000 til 531.000 kr. Antallet af lærerkræfter steg fra 141 til 144 foruden 63 ansattes i børnehaverne.

På grund af byggestop har man måttet udsætte bygningen af en ny tysk børnehave i Padborg.

8. oktober: I Felsted indsættes den nye tyske frimenighedspræst, pastor Rudolf Hinz.

9. oktober: I et åbent brev i den sønderjyske presse erklærer højskoleforstander Bent Brier, Sønderborg, de dansk-tyske dage for helt overflødige. De 250.000 kr., arrangementet koster, kunne være anvendt fornøftigere f.eks. til pensionisthøjskolen »Strand«.

En af det tyske mindretals egne kendte kritikere K. F. Cornett, Højer, skriver i et læserbrev i Der Nordschleswiger, at mindretalsledelsen er uden mål eller retning. Der savnes en politisk personlighed, som er i stand til at vække og skabe initiativ.

10. oktober: På et hovedstyrelsesmøde i Bund deutscher Nordschleswiger fastslås det,

at en langfristet tilskudsplanlægning er påkrævet. Den skal omfatte både nye investeringer og de løbende driftsmidler, hvor underskuddet i øjeblikket kan føre til standsning eller indskrænkninger på vigtige arbejdsfelter.

11. oktober: Ifølge Danmarks statistik findes der i Sønderjyllands amt i aldersgruppen 0–19 år 41.276 drenge og 37.787 piger. I gruppen 20–50 år 45.186 mænd og 46.829 kvinder, mens gruppen 50–75 år omfatter 28.200 mænd mod 29.765 kvinder og gruppen over 75 år 6.234 kvinder og 4.222 mænd.

En tremandsgruppe nedsat af Tønder kommunes kulturudvalg skal registrere Tønders mindesmærker og mindetavler. Der kan desuden ventes et hæfte om Tønders borgmestre gennem tiderne.

13. oktober: De dansk-tyske dage i Sønderborg åbnes på Sønderborg slot af borgmester Harry Christensen og kulturminister Niels Mathiasen.

DSB meddeler, at der skal nedlægges ni stationer i Sønderjylland deriblandt Kliplev, Lundtoft, Rinkenæs, Avnbøl, Vester Sottrup, Sommersted og Over Jerstal.

15. oktober: Folketingsmand Knud Nielsen nedlægger i protest mod udnævnelsen af undervisningsminister Ritt Bjerregaard sin post i det sønderjyske udvalg. Han afløses af folketingsmand Erik Andersen, Haderslev.

I Christianskirken i Sønderborg holdes for første gang en dansk-tysk gudstjeneste.

16. oktober: I et brev til borgmester Sv. Kirchheiner meddeler statsminister Anker Jørgensen, at han er opmærksom på de specielle forhold for Tønder og vesteregnet, hvilket betyder, at staten har særlige forpligtelser over for denne egn.

Rensningen af Flensborg fjord vil koste

58,5 mill. kr. om året, fremgår det af en rapport fremlagt af lederen af fjordundersøgelsen, akademiingeniør Ole Krogh, København.

17. oktober: Efter dispensation for anlægsstopet kan den hårdt tiltrængte udbygning af Tønder seminarium nu påbegyndes.

Forbundsstrafikminister dr. Lauritz Lauritzen foreslår i en tale ved åbningsmødet under de dansk-tyske dage i Sønderborg et planlægnings samarbejde over grænsen som værende i begge landes interesse.

Den, der ikke finder noget af interesse ved de dansk-tyske dage har slet ingen interesser, erklærer bypræsident Artur Thomsen ved samme møde.

Kulturminister Niels Mathiasen understreger de dansk-tyske dages betydning for den dansk-tyske kulturaftale, som er ved at blive udarbejdet.

23. oktober: Slesvigsk Parti opstiller følgende kandidater til amtsrådsvalget. 1. gdr. Harro Marquardsen, 2. forretningsfører Hermann Heil, Åbenrå, 3. gdr. Peter Wilhelmssen, Vollerup, 4. ingeniør Heinrich Jepsen, Lysholm, 5. læge Hans Oluf Meyer, Haderslev, 6. konsulent Carsten Dinsen Andersen, Tønder. Desuden opstilles Gerhard Schmidt, Gråsten, Hans Hansen, Sønderborg og skoleleder Netti Sehstedt, Jyndevad.

Chefredaktør Jes Schmidt lod sig ikke opstille, men vil i stedet hellige sig lokale opgaver.

26. oktober: Under efterforskningen af en forsvunden kirke i Træhede ved Neder Jerstal er man stødt på et hidtil ukendt forsvarsværk, som kan minde om Olmersdiget ved Tinglev.

Digelauget i Ballum beslutter, at havnen i Ballum, som ikke har været nævneværdig i brug siden Rømodæmningsens åbning for 25 år siden, nu skal nedlægges.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv Grænselandets sang

møder De i

Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Idrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, fri Idræt og svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48

Bent Brier



**CHECK
KONTO**

De har hørt om det penge-løse samfund... det er noget med checks... det er noget nemt... noget der holder orden i det økonomiske. Tal med banken - de taler Deres sprog.

SYDBANK 
- den sønderjyske bank

Besøg
landsdelens
museer

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

M. Schaumanns Klædefabrik A/S
Afd. for kemisk rensning TRYLIN
Haderslev

WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE
5 måneder fra januar. Korte kursus
Juni-december.
Tlf. (04) 74 33 25.



ANDELSBANKEN

Sønderjyske Afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Sønderjydsk Tæppefabrik

A. R. Kjærby A-S
Højer

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole
Brørup station

A/S Sønderjydsk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Hejmdals
BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel
Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Horso Støbegods
Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Abenrå, tlf. (04) 62 14 50.
Cand. polit. Inger Bjørn Svensson,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri a-s,
Tønder.

HØJST ANTIK

Storegade 18, Løgumkloster. - Aben:
Hverdage kl. 16-17.30, fredag kl. 16-20.
Privat: E. Lund Christiansen, Bredgade
4, Øster Højt. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Gunnar Rasmussen

TRY

HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25



TØNDER STATSSEMINARIUM

Grænselandsseminariet
Tilmelding for 1973/74 helst inden
1. maj, senest 30. juni.
Telf. (04) 72 12 30

GRAM

KØLEANLÆG



BRØDRENE GRAM 1/2 • VOJENS